İLBER ORTAYLI

CUMHURİYET'İN DOĞUŞU

KURTULUŞ VE KURULUŞ YILLARI

Kronik

Kronik

CUMHURİYET'İN DOĞUŞU
Kurtuluş ve Kuruluş Yılları

—

İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 436
Türkiye Tarihi Dizisi: 51

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

DÜZELTİ
Aysın Önen
Erhan Çifci

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Ekim 2023, İstanbul

ISBN
978-625-6774-01-8

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

İLBER ORTAYLI

CUMHURİYET'İN DOĞUŞU

KURTULUŞ VE KURULUŞ YILLARI

Kronik

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara'da tamamladı. 1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler* ile doktora derecesi, 1979'da *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* çalışmasıyla da doçent unvanı aldı. 1983'te istifa etti. Viyana, Cambridge, Kudüs, Oxford, Berlin ve Moskova üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyılı ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Ortaylı, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2002-2014 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi bilim dalı başkanlığı yapan Ortaylı, hâlen bu üniversite ve MEF Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Kendisiyle Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Fars dillerinde yazışmak mümkündür. Ortaylı ayrıca Uluslararası Osmanlı Etüdleri ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi onursal profesörü ve Bosna Hersek, Makedonya ve Karadağ bilim ve sanat akademileri üyesidir.

Yayınevimizdeki diğer kitapları:

Osmanlı Devleti'nde Kadı
İlber Ortaylı Seyahatnamesi
Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı
Türklerin Altın Çağı
Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi
İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu
Osmanlı Toplumunda Aile
Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Defterimden Portreler
Bir Ömür Nasıl Yaşanır?
Ottoman Studies
İstanbul'dan Sayfalar
Discovering the Ottomans
Eski Dünya Seyahatnamesi
Yakın Tarihin Gerçekleri
The Empire's Longest Century
İnsan Geleceğini Nasıl Kurar?
Zaman Kaybolmaz
Dakikalar İçinde Atatürk ve Dünyası
Türklerin Tarihi
Türklerin Tarihi 2
Zaman Kaybolmaz
Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek

İÇİNDEKİLER

	Önsöz	7
	Giriş	11
1	Zübeyde Hanım ve Oğlu	25
2	II. Abdülhamid ve Sonrasında Trablusgarp	30
3	Balkan Savaşları	38
4	Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizden Evvelki Akil Ses: İsmet Bey (Paşa)	43
5	Fedakâr Askerlerin Savaşı: Çanakkale	49
6	Başka Bir Direniş Tarzı: Sultanahmet Mitingleri	62
7	19 Mayıs 1919 Kurtuluşun İlk Adımı	67
8	Zaferin Başlama Anının Paşası: Kâzım Karabekir	72
9	İstanbul'un İşgali	77
10	Meclisimiz İstiklal Ruhuyla İstikbale	83
11	Ölüm Fermanı Sevr	95
12	Kars'ın Kurtuluşu	99
13	İnönü Muharebeleri	103
14	Sakarya Meydan Muharebesi	109
15	İstanbul'un İşgal Günleri ve Fransa'yla Ankara Antlaşması	115
16	Başkomutanlık Meydan Muharebesi	121
17	Millî Mücadele Yılları	135
18	Saltanatın Kaldırılması	145

19	Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Antlaşması: Lozan	151
20	Lozan'a Dair Notlar	157
21	Yüzüncü Yıl Dönümünde Ortadan Kalkacağı Konuşulan Antlaşma: Lozan	161
22	Türkiye Cumhuriyeti	169
23	Yüzüncü Yılında Cumhuriyet	175
24	Millî Mücadele'nin Mirası	183
25	Türk–Yunan Nüfus Mübadelesi	186
25	Halifelik	191
26	Harf Devrimi	195
27	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	201
28	Atatürk'ün Projesi: Balkan Paktı	208
29	İki 19 Mayıs (Samsun Ve Lawrence)	212
30	Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	217
31	Yeni Türkiye'nin Orta Doğu'daki Etkinliği: Sadabad Paktı	222
32	1930'ların Türkiye'si	227
33	Başkomutan'ın Millet Katına Yükselişi	232
34	Son Asrın Tabiri: Yeni Türkiye	237
35	Bir Cumhuriyet Aydını Prototipi: Falih Rıfkı Atay	241
34	On İki Ada ve İsmet İnönü	245
35	İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsızlığı	250
36	Türkiye Cumhuriyeti Yüz Yıl Önce Nasıldı?	255
37	Atatürk'ü Anmak ve Anlamak	266
	İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye	275
	Kaynakça	287
	İndeks	293

ÖNSÖZ
Kurtuluş ve Kuruluş Üzerine

Tarih yazarken Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan birlikte söz etmek durumundayız. Bir tarihçi ve hukukçu bu konuda şunu söyleyebilir ki aslında adı değişse de devlet devam etmiştir. Fakat aradaki bağlantı basit bir mantıkla değerlendirilemez.

Nitekim Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki ilişki, basit bir haleflikten ibaret değildir. Ortada bir imparatorluğun yıkılışı, belki de daha doğru bir tabirle dağılışı söz konusudur. Devleti yaşatan kadrolar devam etmiş ve Cumhuriyet'i kurmuşlardır. Bunların idealleri hiç şüphesiz ki mutlak monarşiye, bir şark despotizmine sempati ve bağlılık duymaya dayanmıyordu. İçlerinde muhafazakâr olarak tanımladıklarımız bile hükümdarlarına zayıf bir bağlılık gösteriyorlardı. Devlet ve hukuk düzeni konusundaki anlayışları daha ilerideydi.

Şu bir gerçektir ki Osmanlı askerî seçkinleri, 1826'da klasik askerî örgütlerin ilgasından ve yeniden teşkilatlanmasından itibaren, Avrupa'daki ya da dış dünyadaki meslektaşları gibi modern fenne ve tekniklere bağlı, buna göre de muasır dünyanın gereğini kavrayan düşünce ve davranıştaki gruplardan oluşuyordu.

Osmanlı'nın bir cumhuriyet isteği yoktu, çünkü Osmanlı bir monarşidir. Ama Osmanlı'nın Tanzimat'tan beri

Batı medeniyetine bir yönelimi vardı. Bu vurgulanmak istenmez ama durum böyledir. Cumhuriyet fikri Osmanlı'da belirli zümreler arasında hep yaşamıştır.

100. yılda Cumhuriyetimizin tarihi hakkında tarihseverler ve özellikle gençler için bir giriş kaleme almayı düşündüm. Bazı okurlara çok teorik gelen konular, aslında çok güncel bir sorunsalı teşkil ediyor. Bu başlıkları 100. yıl vesilesiyle bir şekilde derlemek ve ifade etmek ihtiyacı doğdu. Ayrıca Cumhuriyet tarihinde, Kurtuluş Savaşı ve hatta öncesinde yapılanan kurumların Tanzimat'tan bu yana geçirdiği değişimleri tartışmak ve irdelemek kaçınılmazdı. Elinizdeki kitapta, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrinin az bilinen hadiselerini bu dönüşüm sürecinde derinlemesine incelemek ve yorumlamaktan dolayı mutluyum.

1918'de "Her şey bitti" dendiği anda Mondros ile başlayan mütareke dönemi birkaç yıl içinde büyük bir zafere dönüştü. Bu zafer havası içinde bile nerede durduğumuz mühimdi. Romalıların da dediği gibi "Bis vincit qui se in Victoria vincit", "Galipken kendisini yenen iki kere muzaffer olur…"

Yeni Cumhuriyet bir toplumsal inşa modelidir ama bugün kullanılan anlamda "social engineering" yani sosyal mühendislik söz konusu değildir. Hiçbir yerde toplumsal yapının üzerindeki yenilenme çabaları bugün Türkiye'de politikacılar ve militanları arasında olduğu gibi çarpık şekilde ele alınamaz.

100. yılına giren Cumhuriyet hayatı aslında bir toplumun değişmesinin ve o değişmeyi kendisinin yaratabilmesinin, nihayetinde de o bilince ulaşabilmesinin çok canlı bir tarihî örneğidir.

Kitapta üzerinde durduğumuz önemli bir husus da Cumhuriyet'in yarattığı yeni devlet ve cemiyetin yanı sıra, devletin ve toplumun modernleşmesi için eğitim, sağlık ve kültür alanında gösterilen çabalardır. Bu girişimlerin bazıları rayına oturmuşsa da bütüne baktığımızda hâlâ sorunlar, gerilemeler ve tıkanmalar görüyoruz. Bu nedenle bu mütevazı eseri kaleme aldım. Münakaşa, tenkite ve ilavelere açıktır. Cumhuriyetimizin 100. yılı kutlu olsun.

Kitabın basımında ve düzenlenmesinde yardımcı olan Kronik Kitap'tan Adem Koçal'a ve Can Uyar'a teşekkürü bir borç bilirim.

İlber Ortaylı
Levent, Ekim 2023

GİRİŞ
Cumhuriyet Kavramı Üzerine

Kavram olarak "cumhuriyet" Arapça telakki edilir. Kökü hiç şüphesiz ki Arapçadır fakat Arap dünyasında bir uygulama hâlinde mevcut değildi. "Cumhur" daha çok Farslarda ve dilimizde topluluk, taife, ahali, kalabalık gibi anlamlarda kullandığımız İtalyanca "la gente", Fransızca "le gent", Almanca "die leute", Slav dillerinde "lyudi"yi karşılayan bir kelimedir.

Aslında "res publica" Yunanca "politeia"dan; yani devlet, devlete ait olan anlamındaki kavramdan gelmedir. Tespitlere göre "res publica'yı ilk defa ünlü hatip Cicero, Roma kamu varlığının şahsiyeti veya mülkü anlamında kullanmaktadır.

Kelimenin Avrupa dillerindeki anlamı çok daha fazladır. Aydınlanma devrinin ve sonraki zamanların "res publica"sını bire bir Roma "res publica"sıyla aynileştirmek çok doğru olmayabilir. Ama kavramın geçirdiği evrim ortadadır.

Cumhur kelimesi Osmanlı Türkiye'sinde monarşi muhalifi Türkler veya bazı derin hukukçular (Ahmed Cevdet Paşa) tarafından "cumhuriyet" hâline getirilmiştir. Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı kelimelerden biri olan "république" sözcüğünün karşılığıdır. Aslında "république" ihtilal çağında cumhuriyete dönüşmüş bir kavramdır. Fransızlar devlet, devlete hizmet anlamında bu kelimeyi kullanırlar.

Vatan kelimesinin "patria"nın karşılığı olarak kullanılması gibi, Arapçadaki birçok siyasi terim; "tefrik-i kuvva" (kuvvetler ayrılığı), "meşrutiyet" (anayasal monarşi) gibi sözlerin çoğu da Türkler tarafından modern kavramlara karşılık olarak kullanılmıştır. Çünkü "vatan" eski Arap dünyasında insanın "köyü", "yaşadığı yer", dolayısıyla bir nevi sıladır. Bu anlamda bazı şiirlerde "vatani" diyerek özlem ifade edildiği görülür.

Osmanlı düşüncesinde "vatan", Namık Kemal'deki gibi "İslam vatanı" veya "le Monde Islamique" anlamında kullanılır. Bütün bu kavramlar hiç küçümsenecek sayıda değildir. İktisat ilminde dahi "crise financière" karşılığındaki "buhran-ı malî" çevirisi Cevdet Paşa'ya ait bir tabirdir.

Bernard Lewis'in mümtaz talebelerinden olan Ami Ayalon *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Political Discourse* adlı eserinde Osmanlı Türkiye'sine ait terimlerin, bu kavramlaştırmaların yüzlerce örneğini vermektedir.[1] Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi gibi tarihçi ve tabiplerin tıpta Fransızca karşılıklarını da bulduğu Arapça tıp terminolojisini bu hesaba katmıyoruz. Zira Orta Çağ Arapçasında dahi olmayan kelimeler yaratılmıştır. Modern çağlarda Muammer Kaddafi'nin "Sovyetler" kavramı karşılığında kullandığı "cemahiriye" kelimesini Arap dünyasının diplomatları tahfif ve hatta tenkit etmişlerdir.

"Res publica" kelimesi Latinlerden gelir. Latinler, Romalılar devlet kavramı için açılımı "Senatus Populusque Romanus" olan "SPQR"u kullanırlar. "Senatus" asillerin, patricilerin varlığıdır. "Populus" ise yetki ve imtiyazına sahip

1 Ami Ayalom, *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Political Discourse*, Oxford University Press, 1987.

olmayan halkın ama her hâlükârda Roma vatandaşlarının birliğidir. Meclisler de o şekilde kurulmuştur. Kamusal organ bir tek "fiscus" yani İslam devletindeki beyt'ülmal'dır. Hukukçular beyt'ülmal'ın bir gerçek kişilik sayılabileceğini belirtirler, oysa "res publica" bir kamusal kişilik değildir. Halk eşyası, halka ait şey gibi düşünülmelidir.

Cicero *De re publica*'sında geniş katılımlı idareyi değil, patriciler gibi yarı efsanevi köken idaresindeki Roma asillerinin oligarşideki yönetimini serimler. Kendisi bu cumhuriyeti hayatıyla savunanlardandır; ancak Cicero patrici zümresinden değil, şövalye sınıfından devlet yönetimine katılır. Aristo'nun ünlü devlet şekilleri tasnifindeki oligark (yani dar zümre vatandaşlarının yönetimi) Fransız ve ABD devrimine kadar bütün Orta ve Yeni Çağ cumhuriyetlerinin ortak özelliğidir.

Çağımızın cumhuriyeti 18. yüzyıla aittir. Birleşik Devletler anayasası ile kurulan ABD ile Fransız İhtilal anayasasıyla varlığı ve işleyişi izah edilen "république"tir.[2] Peki, daha evvel Cumhuriyet yok mudur? Venedik bir cumhuriyettir, kendi organları vardır. Bu, Beş Yüzler Meclisi'nden, cumhuriyeti idare eden Onlar Meclisi'ne ve onun başındaki seçilmiş dukaya, Venedik düküne kadar devam eder.

Başında seçilmiş bir kral olduğu hâlde Polonya da aynı şekilde teşekkül eder. Beş bin aristokrat (ki içlerinde Kırım Hanlığı'ndan sığınan Müslüman mirzalar da vardır) Rzeczpospolita polska'ya hizmet ettikleri için aristokrat seviyesine yükselmişlerdir. Polonya soylularının seçtiği bir yönetim (sejm) tarafından idare edilir. Onun için mecliste her bir üyenin, seçilmişlerin, krala karşı bir hakkı

2 ABD'liler "republic" kavramı üzerinde anlaşsalar da yine de "state" kelimesi kullanmayı severler. Sebebi kendilerine özgü federalizmleridir.

vardır. Cumhuriyetin zaafı olarak görülen bu kural aslında Polonya oligarşik demokrasisi ve cumhuriyetinin doğal bir sonucudur.

Cenova ve Floransa da benzer bir yönetimi benimser. Medicilerin diktatoryası da böyle bir oligarşik cumhuriyet modelinden çıkmıştır. Eski, köklü tüccar aileleri bir nevi patrici rolü üstlenirler. Bu patricilerin idaresi ve alt sınıflarla ilişkileri ister uyum ister zaman zaman çatışma şeklinde olsun, ülkenin tarihini tayin eder. Bütün zanaatların, lonca faaliyetlerinin, ticaret kervanlarının, Venedik'te (muda sistemi) deniz ticari seferlerinin düzenlenişi ve hatta insanların statüsü dahi bu sosyal oligarşiye göre şekillenir. Klasik Orta Çağ cumhuriyetlerinin, çağın cumhuriyetinden farkı budur. Onun için Fransız İhtilali lonca düzenini kaldırarak, lağvederek işe başlamıştır. Venedik, Ceneviz ve Floransa sistemi aslında en erken aşağıda, güneyde, Amalfi'de görülür. Bu cumhuriyetler hiç şüphesiz ki monarşilere inkılap edebilirlerdi ve etmiş olanlar da vardır.

Orta Çağ'da Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu'ndan muhtariyetlerini satın alan Alman şehir cumhuriyetleri, "Freie Reichsstadt"ların sayıları üç yüze yaklaşır. Bazıları iktisadi vaziyetleri dolayısıyla bayağı kuvvetlenmişlerdir. Lübeck, Hamburg ve Bremen'in meydana getirdiği "Hansa Birliği" zamanla bünyesine başka şehirleri de katmıştır. Hatta Alman İmparatorluğu sınırları dışından İngiltere'de Londra, Norveç'te Bergen, Rusya'da Novgorod özel rejimli (kontur) bağlantılı şehirler olarak Hansa Birliği'ne girmişlerdir. Bunlar da bir nevi patrici cumhuriyetidir. Şüphesiz ki kuvvetlenen monarşinin ilhakıyla ortadan kalkmışlardır. Venedik'in kurduğu cumhuriyet tipi Adriyatik'teki Dubrovnik'e (Raguza) kadar sıçramıştır.

Zaman zaman bu tip cumhuriyet veya şehir idaresi kalıntılarına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Helen şehirlerinde de rastlanır. Mesela Yunan armatörlerin 17-18. yüzyılda çok zenginleştikleri Hydra Adası'ndaki gemicilik enteresan bir sigorta, daha doğrusu bağlantılı şirketleşme modeli ile devam etmiştir. Beraberinde bir nevi patrici oligarşisi ve meclis karar mekanizmasını getirmiştir. Burada hiçbir geminin tek sahibi yoktu, zincirleme biçiminde sahiplenme vardı. Bu yaklaşım ve karar ortaklığı I. Ahmed devrinde Hydra'da bir tür belediye teşkili için berat almaya vardı ve belediye hizmetlerinin görülmesini sağladı. Adalar cumhuriyetlerinde ve Kıbrıs'ta "demogerentus", yani ihtiyarlar meclisi, şehrin idaresinden, vergi toplanmasından, Osmanlı idaresindeyken mali işlerinden sorumluydular. Kaptan Paşa'ya bağlı Ege Adaları'nda bu sisteme rastlanır. Bunlar kısmen, bölgedeki şehir ve adaların Venedik ve Cenova idaresinden gelmelerine bağlıdır. Sistemi koruyabilmiş ve düzeni devam ettirmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti modeli ise Orta Çağ'ın oligarşik cumhuriyetlerinden ziyade, çağımız cumhuriyeti diye adlandırılan Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı vatandaş cumhuriyetlerindendir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başındaki Meşrutiyet rejiminin bazı zihinlerde yarattığı tartışmalarla şekillenmiş bir modeldir. 1920 yılının 23 Nisan'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandığında böyle bir tasarı resmen açıklanmış değildi. Meclis konvansiyonel bir sistemle idareye sahipti ancak her ne kadar "İstanbul'da saltanat ve hilafeti korumak, onların hukuk ve haysiyetini kurtarmak" içinmiş gibi görünse de artık cumhuriyetin ayak sesleri duyuluyordu.

26-30 Ağustos 1922 zaferinden sonra 1922 Eylül'ündeki Mudanya Mütarekesi ve ardından kasımda padişahın

Britanya'ya iltica ederek "saltanatın meclis tarafından lağvı" üzerine cumhuriyetin ilanı kaçınılmaz oldu. Gerçek şu ki, Lozan Antlaşması'na gitmek ve orada İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti'ni antlaşma görüşmelerine celbetmesini önlemek için Türkiye devletinin bağımsızlığı TBMM hükümeti tarafından sağlanmıştır ve sürdürülecektir. Lozan'da temsil bu kurula, yani TBMM'ye aittir. Antlaşma imzalandıktan sonra da cumhuriyet artık beklenen rejim olarak ilan edilecektir.

Atatürk'ün zihnindeki cumhuriyet fikri tarihçilerin çözebileceği bir konu değildir. Büyük Adam, ömrünün hangi safhasında, mesela II. Meşrutiyet'ten evvel mi, yoksa II. Meşrutiyet ve anayasal monarşi projelerine rağmen kısa zaman içinde İttihat ve Terakki idaresinin diktatörlüğe sapması dolayısıyla bir reaksiyon olarak mı bu fikri geliştirmiştir, bilemiyoruz. Ancak şurası muhakkak ki Mustafa Kemal Atatürk özellikle Selanik'teki günlerinde bu düşüncesini geniş ölçüde etraftaki aydınlarla tartışmıştır. Selanik zaten Türk edebiyatının da, aydınlanmasının da, siyasal sistem projelerinin de geliştiği şehirdir. Tarihimizde bu nedenle önemli bir yeri vardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyet fikri, Sivas'tan Ankara'ya gelişi sırasında tarihî bir belge olarak artık deftere kaydedilmiştir. Yakın dostu ve çalışma arkadaşı Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e, gelecekteki projenin ana esaslarını, daha henüz Ankara'ya vasıl olmadan, "İdarenin şekli cumhuriyet olacaktır" şeklinde kaydettirmiştir. Şehre girişte, şehrin idarecileri ve Ankara halkı tarafından büyük tören ve nümayiş ile karşılanmıştır. İdarecilerin bütün müessese ve imkânları ile meclisin teşekkülü için çalıştıkları Ankara'ya Atatürk bir cumhuriyetçi olarak gelmiştir. Dört bir

taraftan gelen mebusların, hatta halkın mebusları olarak Malta sürgününe gidip dönen ya da doğrudan İstanbul'dan buraya sığınan son Mebusan Meclisi üyelerinin böyle münakaşalara ve planlara dahil edilmediği açıktır. Fakat Atatürk'ün etrafında hiç değilse çekirdek bir cumhuriyetçi oluşum vardır. Bunu tek başına yürütmüş değildir. Nitekim TBMM'nin kuruluşundan üç buçuk sene kadar sonra cumhuriyet resmen ilan edilecektir.

Atatürk'ün hayalindeki cumhuriyet yaşadığı sürece kuruldu. Ama çok parti rejimini iki deneye rağmen gerçekleştiremedi. Cumhuriyetlerin yaygın biçimde demokrat olacağı yönünde İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bir sorumluluk, bir yükümlülük yoktu. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da çoğulcu partilerle kurulan birçok cumhuriyetin derhâl diktatoryaya inkılap ettiği ortadadır. Bu cumhuriyetler arasında iki tanesi; Finlandiya (Carl Gustaf Emil Mannerheim) ve Polonya (Józef Klemens Piłsudski) savaşçı mareşaller tarafından kuruldu. Atatürk'ün asker üniformasını çıkarması ve orduyla ilişkisini kesmesi bu alanda da istisna teşkil eder.

Cumhuriyetler bugünün dünyasında bile bazı monarşilerden geridedir. Avrupa'da İskandinavya ve bilhassa Britanya eski krallıkları birçok cumhuriyet idaresinden bazı konularda çok daha ileri, ananevi bir sağlam yapıya sahiptir. Arap dünyasında da cumhuriyetlerdeki diktatoryal terör yönelimi, bilhassa Baas Partisi'nin yarattığı yeni rejim, Arap monarşilerindeki klasik yapıya, yani âdet ve ananenin getirdiği netliğe göre çok geridedir.

Arap kraliyet rejimlerinde kademe kademe fark vardır. Bu ülkelerde bazı durumlarda sendikalaşma, çeşitli

partilerin çoğulcu bir sistem yaratması gibi olaylar görülmeyebilir. Bunu belki geniş kitleler de istemiyordur. Ama en azından can ve mal emniyeti, belirli bir ölçüde kraliyetin tenkit edilmesi bir anane olarak yaşar. Benzer bir sistemi ne Saddam'ın Irak'ında ne de Hafız Esad'ın Suriye'sinde bulabilirsiniz.

Atatürk, cumhuriyeti kurdu ve cumhuriyetimizin 100. yılındayız. Hiç şüphesiz ki her zaman idarenin başındakiler, Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, kendisinden sonrakilere rejimin ve devletin idaresini devredecektir. Şurası bir gerçek; devraldığımız cumhuriyet, eğitimde ve sağlık hizmetlerinde bize eşitlik sunmuştur. Maalesef zaman zaman bu zedeleniyor olsa da söz hakkı, partileşme hakkı, diğer Orta Doğu cumhuriyetlerinde görülmeyecek kadar yerleşmiştir. Seçim sisteminin bozulmayacağına dair bir sosyal senedimiz yok. Fakat öyle görülüyor ki Türk milleti sandık demokrasisine sahip çıkmıştır.

Rejimin getirdiği çok partililik esası, zaman zaman partilerin darbeler tarafından kapatılması ile kesintiye uğramışsa da çoğulcu sivil sisteme çabuk dönülmüştür. Orta Doğu, Güney Amerika ve Hindiçin'deki gibi yerleşik bir askerî yönetim söz konusu olmamıştır.

Bütün bunların ışığında 100. yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk toplumunun siyasi ve sosyal hayatında yarattığı yenilikler ile kurumlara verdiği güven göz önünde bulundurulmalıdır ve eksikler mütalaa edilmelidir.

***

Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'daki birtakım bağımsız devletler gibi ortaya çıkmadı. O bağımsız devletlerin arasında da yeknesak bir tarihî

süreç yoktur ama en azından arkalarındaki teşkilat, gönüllü kitlelerin, münevverlerin veya eski sınıfların önderliğindeki toplantı ve örgütlenmelere dayanır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkan yeni devletler ise farklıdır. Bunlar ön planda klasik Avrupa'nın tarihî devletleridir. Çoğunun kendine özgü dinî akımları, kilise teşkilatlanmaları, devlet hayatları, eğitim kurumları vardır. Üstelik birçoğunda da 19. yüzyılda gelişen endüstri ile burjuva sınıfları daha kuvvetli mali güçler olarak ortaya çıkmıştır. Mesela Rusya İmparatorluğu'nda Lviv'in (Lemberg) Polonyalı Yahudi tüccarları, Alman tekstil fabrikatörleri… Rusya Çarlığı'nın kuru hâkimiyet sloganları ise mürteşi (yolsuzlukçu) bir bürokrasiyle takip etmeye çalıştığı gelişmelerdi. Hatta bu imparatorlukta Kazan, Orenburg, Bakü gibi yerlerde yeni sanayinin ve petrol endüstrisinin yarattığı tüccarlar, büyük ihracatçılar göze çarpıyordu.

Şüphesiz ki 1918 tarihi, mağlup imparatorlukların sarsıldığı bir dönem olmaktan ziyade eski galiplerin de mağlup durumuna düştüğü bir iktisadi yapının var olduğu bir yıldı. Burada yeni kurulan devletlerin bildiğimiz yeni uluslar olmadığı açıktı. Siyaset bilimi disiplininin uluslaşma sürecinde yaptığı esaslı gaflar buna dayanır: "Toplumların çokça yorumlanmış uzak tarihlerine bakmak ama yakın tarihlerini inceleyememek."

Türklerin imparatorluğu 19. yüzyılda Balkanlar'da zenginleşen çiftçilerin, sanayi ülkeleriyle temasa geçen tüccarların ülkesi oldu. Yunan armatörleri denizlerden elde ettikleri gelirle kendi bölgelerinde belirli bir beledi muhtariyet bile elde ettiler. Osmanlı Hristiyan milletlerinin

ayaklanmasını emperyalimizin kışkırttığı söyleniyor. Bu "kışkırtma" lafı fevkalade incelenmeye ve üzerinde düşünülmeye muhtaçtır. Arada onları kendi dünyasına katacak bankalar olmadan, azınlık denen köylüleri imtiyazlı çiftçilik ve küçük zanaat hareketleri içinde düzenlemek, alışverişe sokmak imtiyazı olmadan nasıl bir bağlılık teşekkül edebilirdi?

Kilisesinin etkileri yanında misyonerlere zemin hazırlayan başka türlü bir sosyo-ekonomik doku vardı. Tanzimat döneminde yapılan idari reformlarla kurulan karma mahkemelerde, vilayet ve sancak idare meclislerinde yer alan gayrimüslimler üç gün içerisinde bu sürece hazırlanmış değillerdi. Kabinede Yahudi nazır yoktu ancak mali ve adli teşkilatımızda memurlar vardı. Sultan II. Abdülhamid devrinde Balkanlar'daki vilayetlerde, Mardin ve Mezopotamya meclisinde Süryani avukatlara, mahkeme üyelerine, savcılara rastlanıyordu. Siyonizm İkinci Dünya Savaşı'ndan evvel Rusya'da, Orta Avrupa'da, yani işlerin pek adilane yürümediği Avrupa imparatorluklarında doğup gelişti ama daha sonra Osmanlı toprağında yaşayacak ortamı bulup yeşerdi.

Yine bu dönemdeki Jön Türk hareketini yabancı bir kışkırtma olarak göremeyiz. Olsa olsa tanımadıkları Batı'da kendi meşreplerine uygun yeni bir lider ya da grup aramaları söz konusu olabilir. Bütün bir Batı'nın hukuki yapısını ve demokratik gelişmelerini temsil eden kavramları Türkçeye, daha doğrusu Osmanlıcaya Arapça kelimelerle çevirdiler. Yeni kelimeler doğdu ama bir çığır açtılar. Siyasi örgütlenmeleri ise orijinaldi. Bolşevik sosyal demokrat partilerden veya Manzi'nin diasporadaki reformcu politikaları gibi taklitten bahsetmiyorum. Makedonya dağlarında

bağımsızlık isteyen, yağmacılıktan vazgeçmeseler bile giderek siyasileşen komiteler gibi onlar da komite kurdular.

Birinci Meşrutiyet fikri; siyasi, örgütlü bir Jön Türk hareketine dayanmaz. Ordu içinde makam-ı saltanat ve Bâb-ı Âli diktasından memnun olmayanlar darbe yaptı ve tarif edilmeyen yeni bir düzen istediler. Bu anayasacı hareket, isyan hâlinde olan Balkan Slav topluluklarının istediği bağımsızlıkçı reformları önleyeceğini düşünen merkez bürokrasinin 1876 Anayasası'nın ilanıyla başlayan sürecini hızlandırdı.

Meşrutiyet topları, 1876 Aralık ayı ortasında devlete ültimatom sunmak için düzenlenen sefirler toplantısında kulaklarının dibinde patladığında, Hariciye Nazırı Safvet Paşa, "Bu duyduğunuz top atışları Osmanlı Devleti'nin bir anayasal monarşi, yani meşrutiyet olduğunu ilan ediyor" diyerek oturumu kapattı. Britanya sefiri gibi bazıları "Siz nasıl meclis toplayacaksınız?" şeklinde cevap verdiler. Rus maslahatgüzar ise "Aklınızca parlamento kurarak Rusya'nın taleplerini ve Balkan halklarının mücadelesini bastıracağınızı zannediyorsunuz. Böyle bir ayıpla bizi ezmek istiyorsanız, densizliğinizi pahalı ödeyeceksiniz" demiştir.[3]

Meclis-i Mebusan hiç de onların zannettiği gibi toplanmadı, tahmin ettikleri üzere usul yönünden skandal da doğurmadı. Gelen mebuslar vilayetlerde idare meclislerinden ve valilerin süzgecinden geçip gelenlerdi ama seçilmişlerdi. Müzakere nasıl yapılır, usul nedir bilen insanlardı. Hatta bazıları "İstanbullular seçim bilmez. Biz Tanzimat'tan beri seçim içindeyiz" diyorlardı. Meclis reisi eski bir valiydi. Ahmed Vefik Paşa zeki adamdı. Kavgaya sebep olacak talepleri esprilerle bastırırdı. Çıkan kanunlar, "Belediye Kanunu" ve

3 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

"Vilayet Kanunu"ydu. Dış politikada ise imparatorluğun birliği düsturuyla karar alınır gibi görünse de herkes kendi görüşünü de aksettirirdi. Meclis, anayasal bir kurum olarak anayasanın ömrü kadar sürdü; Ayan Meclisi dağılmadan aynı azalarla devam etti, Mebusan Meclisi dağıtıldı. Belirsiz bir tarihte toplanacaktı. O belirsiz tarih Temmuz 1908 oldu.

Bu anayasanın ikinci safhasında hükümet müessesine kuvvet verildi ve saltanat-ı seniyyenin müdahalesinden uzaklaştırıldı. Mecliste muhalif gruplar ve partiler vardı; bunların varlığı tanındı. Doğrusu bu yüzden ikinci meclis, birincisi kadar disiplin ve sükûnet içinde toplanamadı. Bazı şeyleri yaptılar, bazılarını da yapamadılar. Lokomotif kanunlar dediğimiz, çoğunluğa dayanarak çıkarılan kanunlar ise meşrutiyet meclislerine değil, doğrudan doğruya çok partili demokrasinin ikinci safhasına aitti. Demokrat Parti'nin lokomotif kanunlarına ne tek partinin hızı yetişebilirdi ne de ilk TBMM döneminin ihtiyatlı, cesur ama kararlı yapısı...

Türkiye tarihi mutlakiyetten meşrutiyete önce Tanzimat'ta olduğu gibi kurullar ve heyetler, Tanzimat'ın ikinci safhası dediğimiz II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan; ardından İstibdat Dönemi diye adlandırılan bir devir ve 1908'den sonraki hürriyetçi ama kısa ömürlü basın, seçim süreciyle devam etti.

Savaşın sonunda Türkiye'de iki meclis vardı: İstanbul'da kendisine müdahale edilen, hatta mebusları sürgüne yollanan, cezalandırılmaya kalkışılan bir Misak-ı Millî meclisi ile Ankara'da yeni bir devlet şekline dönüşen konvansiyonel Türkiye Büyük Millet Meclisi... Bu safhanın üstüne 1924 Anayasası ile yirmi yılı geçkin bir süre devam eden tek parti rejimi geldi.

1946'da Türkiye sandık demokrasisine geçti. Seçimde yolsuzluklar vardı ama yine de bir seçimdi. Ondan evvel de 1930'da seçim yapılmıştı. O seçimde bazı belediyeleri muhalif parti ele geçirmişti. 1924 seçimlerinde içine her türlü unsurun sızdığı muhalif partiler vardı; tıpkı bünyesinde farklılıkları barındıran Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kendisi gibi.

1950 yılı, seçimle parti değiştirme dönemidir. Bu dönemin kendine has sıkıntıları şunlardır: Bazı sözlerin ve fikirlerin beyan edilmesinin (iktidar ve muhalefetin müşterek anlayışı ve iş birliği ile) ve belirli siyasi akımların yasaklanması, nihayetinde de adil bir seçim sistemine yer vermeyen bir mücadeleyle askerî darbenin gelmesi...

1961 hiç şüphesiz Türkiye tarihinde yeni bir dönemdir. Bundan sonra Türkiye'de Doğu dünyasından ve o zamanın Balkan dünyasından farklı bir sistem söz konusudur. Demokratik kurumlarda bir noksanlık, Batı Avrupa'ya göre farklılık vardır ama gelişmeler devam etmektedir. 1946'da dahi çok partili demokrasiye giriş çabaları olmuştur ve asıl önemlisi Türkiye; cumhuriyetin ilk otuz yılını sağlık, eğitim gibi hayati problemlerini çözmekle geçirmiş, üstelik aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarıyla boğuşmak zorunda kalmıştır. Burada rejimin güçlendiği bir uzlaşma üslubundan ziyade yaşam biçimleri ve birbirine bakışları uyuşmayan toplumsal gruplardan söz edilir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaşın dışında kalması büyük bir başarıdır. Memleketi uçuruma götürecek, ne Doğu'nun ne de Batı'nın aldırış edeceği bir seyirden böylelikle kurtulmuşuzdur. 1960'lar mevcut sanayileşmenin devam ettiği, 1970'ler ise enerji kaynaklarının düzenlendiği, elektrifikasyonun başladığı ve Türkiye'nin bir ağır sanayi ülkesi olmak için önemli bir geçiş sürecine girdiği dönemdir.

Bugünkü Türkiye'nin sorunlarını 1950'den evvelki gibi değerlendiremeyiz. Ünlü tarihçimiz Halil İnalcık'ın da söylediği gibi, "Anadolu ilki Klasik Roma, ikincisi Selçuklu döneminde olmak üzere müreffeh bir hayat yaşamıştır." Halil İnalcık Hoca, Anadolu'nun Osmanlı döneminde müreffeh olduğunu söylemiyor ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra asıl sıçrama döneminin yaşandığını belirtiyor ki doğrudur. İktisadi, siyasi ve kültürel sorunlar bu dönüşümün sancılarıdır, aşılmaları kolay değildir. Hiç kimse böyle bir değişimin toz pembe yaşanacağını ve muhteşem olacağını iddia edemez. Meyveleri çok sonra toplanacaktır. Tabii olumlu yönlerinin yanında bazı olumsuzluklar da olacaktır. Tam bir çelişki yaşanması kaçınılmazdı ve nitekim öyle de oluyor. Para sık sık el değiştiriyor, sınıflar arasındaki kültürel geçiş kayboluyor. Batı Anadolu'nun şekillenmesi yanında İç Anadolu şaşkın, ziraat serpiliyor, bir yandan da durgunluk devrine giriyor, sanayide plansız dönemin sıkıntıları göze çarpıyor.

Türkiye bir bakıma Orta Doğulu bir ülkenin Batı platformuna çıkması sürecini yaşıyor. Diğer yandan ürkütücü Güney Amerikalılaşma girdabına çekiliyor ya da girdabın kıyısından dönmeye çalışıyor.

1

ZÜBEYDE HANIM VE OĞLU

1923 yılının Ocak ayında Gazi Mustafa Kemal Paşa'mızın validesi Zübeyde Hanım, İzmir Karşıyaka'da vefat etti. Cenazesine bölgenin mülki amirleri ve İstiklal Savaşı'nın kumandanları başta olmak üzere hemen bütün İzmirliler katıldı. O devirdeki nüfus yoğunluğu itibarıyla görülmemiş, bir kilometreyi geçen bir cenaze katılımı olduğu aktarılmıştır.

Yeterince İncelenmedi

Zübeyde Hanım biyografilerde layıkıyla ele alınmış değildir. Güvenilebilecek kaynaklar Halide Edip Hanım'ın tasviri, kızı Makbule Atadan'ın hatıratı, üstat Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam*'ıdır. Şüphesiz ki Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın, Abdurrahman Çaycı gibi tarihçilerin eserlerini de unutmamak lazımdır. Öte yandan Zübeyde Hanım ve Atatürk'ün ailesi üzerindeki spekülasyonlar, art niyetli yazılar Dr. Rıza Nur'dan başlayarak devam eder. Hepsinin ortak özelliği çelişkiler ve edep dışılıktır.

Zübeyde Hanım'ın ailesinin Makedonya'ya Anadolu'dan yerleştirilen sürgün Türklerden geldiği anlaşılıyor. Karamanoğlu Beyliği yöresi; yani bugünkü Konya, Isparta, İçel'in

dağlık kesimleri, Niğde-Aksaray gibi bölgeler Osmanlı'nın pek huzur duymadığı Karamanoğlu Beyliği halkından oluşur. Devlet ve hanedanla gerginlik dolayısıyla yeni fethedilen topraklara Karaman ahalisinin yerleştirilmesinde (yani sürgün sisteminde) hem Rumeli'nin bayındırlığı ve ümranı hem de Anadolu'nun sükûneti açısından büyük fayda görülmüştür. Kıbrıs fethedildiğinde de aynı politika uygulanmış ve önemli sayıda Toros Türkmeni adaya yerleştirilmiştir; bu, detayları daha iyi bilinen bir uygulamadır zira devir 16. asrın sonudur ve kayıtlar düzgündür.

Büyük Atatürk'ün, baba ve anne tarafından Anadolu'dan geldiği resmî biyografidir ve gelişen, araştırılan belgelerden edinilen bilgiler bunu gösterir. Makedonya'da doğmuş olması Makedonya için bir iftihar vesilesidir. Makedonya Justinianus, Büyük İskender gibi büyük şahsiyetlerin ülkesidir. Manastır'da okuduğu askerî idadide bir büstü yer alır.

Mustafa Kemal, annesi Zübeyde Hanım ve
kardeşi Makbule Hanım ile birlikte.

Büyük Makedonlar arasında sayılır. Zübeyde Hanım'ı da Türk halkı candan benimsemiştir. Bir vatan kurtarıcısının, büyük komutan ve devlet adamının annesidir. O dönemin bütün Türk kadınları gibi hem çocuklarının dünyaya açılmasını destekliyor, tasvip ediyor hem de kendi ananeleri ve itikadına bağlı kalmayı tercih ediyordu.

Atatürk Portresi Nasıl Çizilebilir?

Nihayetinde Gazi Mustafa Kemal Paşa da bir zamanlar çocuktu. Türk milletinin orta sınıfından yetişmiştir; bizim milletin en verimli tabakası orta sınıftır. Çalışkan bir çocuktu, çok zekiydi. Kendisine dayatılan şartları kabul etmeyen çocuklardandı. O zaman Osmanlı topraklarına dahil olan, geniş ve zengin bir coğrafyayı kapsayan Selanik vilayetinin merkezi Selanik şehrinde doğmuştu. Selanik, o daha hayattayken Balkan Savaşı'nda elden çıkmıştır, yani Atatürk, memleketini kaybetti. Bu çok önemli bir acıdır. Selanik, İzmir'e benzeyen güzel bir şehirdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Beyrut ve İzmir gibi üç güzel ve çok kültürlü liman şehrinden biridir.

Devlet yetenekli çocuklara eğitim imkânı vermişti. Askerî okula gidenlerdendi. Meslek ve sanayî okulları ancak

Selanik, 1917.

19. yüzyılda açıldı, çünkü o zaman devletimiz için askerî okullar çok önemliydi. Askerî okulda iyi bir eğitim aldı. Devlet bursuyla okudu. Akabinde genç yaşlarda kritik görevlerde bulundu. Savaşlarda olgunlaşıp iyi bir subay, iyi bir asker oldu. Gençliğinin büyük bir kısmı savaşlarda geçti. Zira Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyordu ve o kuşağın subayları savaşlarda erkenden olgunlaştılar.

Çok iyi matematik ve coğrafya biliyordu. Harita bilgisi çok kuvvetliydi. Haritasız bile bazı yerleri bilirdi zira hafızası kuvvetliydi. İmparatorluğu, hassaten Rumeli bölgesini biliyor ve çok seviyordu. Mensup olduğu milleti seviyor, tanıyordu. Bu milletin ne yapacağı, nasıl yapacağı, dünyada nasıl ayakta durabileceği gibi konularda da bilgiliydi.

Türkiye işgal edildikten sonra pek çok kumandan vatanı kurtarmak istiyor ama bir araya gelemiyordu. Dört bucaktaki her sınıftan vatanperver insanı bir araya getirmeyi Mustafa Kemal Paşa bildi. Yani politikacılık yönü ve ikna gücü yüksekti. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen tarafta yer almış ama İtilaf Devletleri'nin bize dayattıkları o ağır şartları kabul etmemiştik. "İstiklal Savaşı" da dediğimiz Kurtuluş Savaşı'nı Mustafa Kemal Paşa sayesinde gerçekleştirdik. Millî Mücadele'nin (direniş savaşımız) sonunda cumhuriyeti kurduk.

Türk Kadınına Değer Verdi

O, şunu anladı: Toplumun başarılı olması için iki şeye çok önem vermek gerekiyordu. Bunlar sağlık ve eğitimdi. Bu bütün dünyada önemli bir kriterdi. Gerçekten eğer bir devlet eğitim ve sağlık meselesini çözemezse güçlü ve müreffeh olamazdı. Bu nedenle Atatürk bu alanlarda reformlara önem

Atatürk Haydarpaşa Garı'nda, 6 Ağustos 1929.

verdi. Bir cumhurbaşkanı olarak arkadaşları ile birlikte çok büyük mücadele verdi. Bizim halihazırda bir sağlıkçı grubumuz da, bir eğitim topluluğumuz da vardı. O, bu zümrenin sayısını artırdı, insanları teşvik etti. Hem eğitimde hem sağlıkta ıslah çalışmaları yaptı, üniversiteler açtı. Mühendislik konusunda girişimlerde bulunmaya başladı. Bu alanda yetişmiş insanımızın sayısı azdı, artması için adımlar atıldı.

Kadınlara ve toplumdaki yerlerine çok önem verdi. Bir toplumun sağlıklı olabilmesi için kadınların da ilerlemesi gerektiğini biliyordu. Bazı şeyleri çok iyi yaptık, ama halen geri olduğumuz konular da var.

Günümüzde çocukların yapması gereken şeyler; sağlıklı olmak, spor yapmak, okulda iyi bir öğrenci olmak ve öğrenmektir. Biz Atatürk'ü liderimiz olarak seviyoruz, anlıyoruz. Ve zaman geçtikçe tarihî rolünü, kültürel değişimdeki liderlik rolünü, önem ve kıymetini daha iyi anlıyoruz.

2

II. ABDÜLHAMİD VE SONRASINDA TRABLUSGARP

Atatürk'ün doğduğu ve askerlik mesleğine girdiği dönem olan II. Abdülhamid döneminde toprak kaybedilmediğini düşünenlerin sayısı hiç de azımsanmayacak ölçüdedir. Başta şunu söylemek lazım: gerçekten II. Abdülhamid, arzu etmediği ve mecbur kaldığı bir harbe girerek (Osmanlı-Rus Harbi) tahta çıktı. Zaten başlayan bir harbin neticeleri ortadadır. 1293 (1877) Harbi sonrasında Berlin Kongresi ile savaş bitirildi. Bizim Ruslarla baş edip de kaybettiğimiz Tuna vilayetlerini alacak halimiz yoktu. Yalnız şu hususu belirtmeli: Ayastefanos sınırları eğer elimizde olsaydı, Trakya'nın güneyi ile Trakya'daki bazı topraklar ve adalar elimizde kalacaktı. Ancak biz bunu Berlin'de o gün tashih ettik, daha doğrusu ettirebildik ve eski Yugoslavya'daki bazı toprakları, Bosna-Hersek'in bir kısmını Avusturya işgaline bıraktık. Ama Yunanistan'ın kuzey arazisi, Adriyatik kıyısı ve Makedonya, Bulgaristan'ın cenubu elimizde kalmıştı. Yani elden çıkmış olan o büyük arazinin bir bölümü kurtarıldı ama şunu unutmamak lazım: padişah, bir mareşal değildi. Savaşı da o çıkarmadı. Savaş ondan önce çıkmıştı.

Abdülhamid devrinde Tunus mesela, kesin bir şekilde elimizden çıktı. Mısır büyük ölçüde elimizden çıkıp İngiliz işgaline uğradı. Bunların üzerinden ne kadar hesap tutulabilir? Hiç toprak kaybetmedik demek yanlıştır ama şu hesapların yanlış olduğunu belirtelim: Abdülhamid döneminde 7 milyon kilometrekare toprağımız varmış. Onun iktidarında 1 milyon kilometrekare kalmış deniliyor. Bunlar saçma hesaplardır, öyle hesap yapılmaz. Sonuçta bir toprak kaybı var. Tabii ki Balkanları İttihat ve Terakki yönetiminde, İkinci Meşrutiyet'te kaybettik. İttihatçılar diplomasi denilen mesleğe önem vermediler. Balkan müttefiklerinin oluşmasını, yani onların ittifak kurmalarını âdeta seyrettik. Bir diplomatik gaflet vardı. Yalnız, donanmayı atıl bırakan

Sultan II. Abdülhamid şehzadelik yıllarında.

İttihatçılar değil, II. Abdülhamid Han'dır. Trablusgarp'ta mevcudiyetini ispat edemeyen İtalyan kuvvetleri ve donanması ilk anda Beyrut'a ve On İki Ada'ya hücum etti. Beyrut'u bombaladı ve On İki Ada'yı işgal etti. Yunanistan ise Kuzey Ege'de faaliyete geçti. O kadar ki, Yunanların bir tek *Averof* zırhlısı yüzünden Ege adaları elden çıktı. Hiçbir bahriye savunmamız yoktu. Âdeta Rauf Bey'in gerilla savaşından başka ciddi bir girişimimiz olmadı, olamazdı da. Aksi olsaydı da İtalya'nın On İki Ada'yı işgalini önleyemezdik çünkü Osmanlı'nın bahriye gücü, donanması çok geride kalmıştı ve Hamidiye Devri'nin bu gerilemede epey kusuru vardır. Geniş bir donanmayı beslememiz ne mali, ne de teknolojik imkânlarımız, ne de astsubay kadrolarımızın mevcudiyeti bakımından mümkündü. Ama bu derecede bir gerileme hiç şüphesiz ki İttihat ve Terakki'nin zor dönemde iktidara geçmesine ve bu iktidarın da zorlukları aşamamasına bağlıdır.

29 Eylül 1911'de İtalya bir yılı biraz aşkın süre devam edecek Trablusgarp Savaşı'na, kendi tabirleriyle "Libya Harbi"ne başladı. Resmî tarihlerde, İtalya'nın savaşı zaferle bitirdiği söyleniyor. Bu sadece Uşi Antlaşması'ndaki neticelerle böyle görünüyor. Genç İtalya'nın büyük devletler safında kolonyal isteklere sahip olmasına rağmen bu gibi savaşları yürütecek gücü olmadığı hem bu savaşta hem de 1935-1936 yılları arasında cereyan eden Habeşistan Harbi'ndeki başarısızlığıyla görüldü.

Trablusgarp Savaşı, İtalyanların tam donanımla ve hiç şüphesiz ki Osmanlı bahriyesiyle mukayese edilmeyecek bir deniz gücüyle saldırmalarına rağmen varlık gösterememelerine sahne oldu. Osmanlı bahriyesinin durumu çok hazindi.

Uzun süre Haliç'e çekilen donanma, subayların yetiştirilmesi dışında, bir ölçekte bahriye erlerine talim yaptırılmasına rağmen yeterli teknik sınıfların yetiştirilmesini sağlayamamıştı. Üstelik donanmanın teknik bakımı da sağlanamıyordu. Bu nedenle Kuzey Afrika'daki bu son imparatorluk parçasının denizden savunmasına destek vermek mümkün olmadı. Osmanlı diplomasinin ağır bir atalet içine girdiği yıllardı. Bizzat sadrazamın İtalya'yla ilişkilerin iyi olduğunu iddia ettiği bir nutuktan sonra ani hücum yaşanmıştı.

Kolonyalist Uzlaşması

İtalya'nın tasarladığı hücum uzun zamandan beri tartışılıyordu. Daha 1878 Berlin Kongresi'nde Fransa ve Britanya'nın Tunus ve Kıbrıs'ı işgalleri sorunu, kolonyalist devletlerin uzlaşması olarak görülürken İtalya, bu işi tasdik edip etmeyeceğini belirsizce ima etmiş, bu arada Trablusgarp'ın İtalya'ya ait olduğunu İngiltere ve Fransa kabul etmiştir.

Sorun Dünyayı Paylaşmak

Basında uzun zamandır, Afrika'daki Türk idaresinin çok ilkel ve çok geri kaldığı, halka zulmettiği ve yerli halkın İtalya'yı istediği yolunda bir propaganda yapılıyordu. İtalya 19. yüzyılın sonunda bu gibi iddiaları ileri sürebileceği bir ortam bulmuştu. Avrupa milliyetçiliği dünyanın geri kalan parçasını "medenileştirme misyonu"nu hak ve vazife olarak görüyordu. Sorun, büyük devletler arasında kimin hangi dünya parçasındaki kavimlere öğretmenlik ve ebeveynlik (!) yapacağı meselesiydi.

Yirmi Gün Kadar Dayandı

Fas Agadir Buhranı'ndan sonra İtalya, Fransa'ya karşı yanaşmakta olduğu Alman ve Avusturya cephesine güvenerek Osmanlı Kuzey Afrika'sında hak iddia etti. Meşrutiyet döneminde bazı alanlarda çokça başarı sağlayan hükümetin dış politikayı yönetme niteliği ve gücü düşüktü. Ekim ortalarında İtalyan birlikleri yoğun bombardıman altında Trablusgarp'a çıktılar. Bununla birlikte yerli Müslüman halkın kendilerini pek hoş karşılamadığı; Derne, Humus ve Bingazi'nin daha uzun zaman dayandığı, Trablusgarp'ın ise İtalyan birliklerine yirmi gün kadar direndiği anlaşılıyor.

Derne Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey arkadaşları ile birlikte, solda Ali Çetinkaya, 1912.

Türk birliklerinin asker ve subay sayısı çok düşüktü. Bir müddet evvel Yemen'deki isyanı bastırmak için nakledilmişlerdi. Üstelik Tunus ve Mısır üzerinden İngiliz-Fransız ittifakı dolayısıyla kuvvet sevk etmek mümkün değildi. Subaylar gönüllü olarak ve değişik kimliklerle bölgeye ulaştılar. Enver Bey, padişahın damat adayı olarak halifeyi temsil eden bir kişiliktir. Senusiler ile gayet kolay anlaşma sağlayabildi. Gidenlerin arasında Mustafa Kemal Bey, Ali Fethi Bey, Cami Bey gibi mutena genç komutanlar vardı. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nın komuta kuvvetlerinin ilk büyük talim tecrübe yeri Trablusgarp olmuştur denebilir.

İlk Kez Savaş Uçağı

Yerli Senusiler ve Libya halkıyla Türk subayların iş birliği muhteşemdi. Karşı tarafın donanımı o derece iyiydi ki, uçağı bombardıman amacıyla ilk kez İtalyanlar bu savaşta kullandılar. Yüzbaşı Carlo Piazza, dünya tarihinde ilk savaş uçağını kullanan pilot kabul edilir. Bir başka teğmenin kullandığı Etrich Taube marka uçakla birliklerimizin üzerine ilk bomba atıldı. Türk birliklerinin elinde hava savunması silahı tabii ki yoktu. Bildiğimiz makineli tüfeklerle bu uçaklar düşürüldü. Bunlar da ilk uçak düşürme olaylarıdır. İtalyan birliklerin haberleşme imkânları genişti. Hatta 1909 Nobel Fizik Ödülü'nün sahibi, radyonun mucidi Guglielmo Marconi bizzat İtalyan birliklerinin başındaki mühendisleri örgütleyip bilgilendirmek için Trablusgarp'a geçmişti.

Rodos'a Hücum Edildi

Bu bir yıl boyunca İtalyan birliklerin Trablusgarp, Bingazi, Tobruk ve Derne'de şehirlere girmelerine rağmen iç kısımlara birkaç kilometreden fazla giremeyip kontrolü ele geçiremedikleri açıktır. Savaşın kendi açılarından selameti bakımından İtalyan donanması başka bir yol denedi. Kıyıların ve limanların savunmasız olduğu bilindiği için önce Beyrut'u denizden bombalayıp ağır hasar yarattılar. Ardından Rodos'a hücum edildi. Rodos'taki 960 kişilik Türk kuvveti Kemal Beydilli'nin de ifade ettiği gibi "beklenenin çok üstünde savunma" göstermesine rağmen teslim olmak zorunda kaldı.[4]

İstanbul Bile Tehlikedeydi

On İki Ada'ya ve Beyrut'a saldırı netice vermiştir ama asıl ağır darbe Trablusgarp Savaşı'nın son anlarında Balkan milletleri arasındaki ittifakın açığa çıkmasıdır. Nitekim 8 Ekim 1912'de Balkanlar'ın en küçük devleti Karadağ Prensliği açıkça savaş ilan etti. Felaketin patlama noktası ortaya çıkmıştı. İstanbul bile tehlike altındaydı. Trablusgarp'ın boşaltılması evresine girildi. Bundan sonra uzun bir barış anlaşması tartışması başladı.

Mesele Muhtar İdare Kurmak

Bugün Lozan'ın âdeta bir kıyı semti sayılan Ouchy'den (Uşi) önce, İtalyanlarla Türkler Lozan'da görüştüler. Bütün

4 Kemal Beydilli'nin Osmanlı toprak kayıpları üzerine yazdığı makalesine bakılabilir: "Şark Meselesi-Osmanlı Devleti'nin Tasfiyesi ve Topraklarının Paylaşımı Kavgası", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 352-357.

mesele, terk edilmiş izlenimi yaratmayı önlemek için Senusilerin de dahil olduğu bir Libya hükümetinde, İtalyan kapitülasyonları ve üstünlük hakları tanınarak bir muhtar idare kurmaktı. Bu gerçekleşemedi fakat Trablusgarp Savaşı sonunda vakıfları bir reisü'l-ulema unvanlı görevli yöneteceği ve naiblerin tayin edileceği, Avusturya ile Bosna'nın ilhakından sonraki anlaşmaya benzer paralel bir anlaşmayla Libya üzerindeki haklar tanındı.

Rumeli ve Ege'deki Kayıplar

Libya'ya karşılık Düyun-u Umumiye'den bir hisse borcu ödemesi kabul ettirildi ve İtalyanlardan bir tazminat alındı. Akdeniz'deki (Ege) On İki Ada'yı terk etmeleri ise maalesef Balkan Savaşı sonundaki yeni durum dolayısıyla İtalya tarafından tehir edildi. Fakat bu süre uzadı ve İkinci Dünya Savaşı sonunda adalar Yunanistan'a bırakıldı. Bu terk edilmede şüphesiz ki Rodos, İstanköy, Sakız gibi adalardaki Türk nüfusun konumu ve hakları iyi tespit edilememiştir ve bugün dahi ihlale uğramaktadır.

Trablusgarp Savaşı maalesef Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika, Akdeniz (Ege bölümü) ve Balkanlar'dan çekilişinin hazin görünümüdür. Millî tarihimizde derin yaralar açan bu trajik çöküntü, imparatorluğun yaşadığı basit bir toprak kaybından ziyade Rumeli ve Ege'deki anavatan parçalarının elden çıkışının hazin öyküsüdür.

3

BALKAN SAVAŞLARI

Son bin yılın tarihinde Balkanlar'ın en uzun sulh dönemi Osmanlı hâkimiyetidir. I. Murad Hüdavendigâr'a Balkan Slavları arasında "İmparator-Tsar" unvanını kazandıran[5] 1389 yılındaki Kosova Savaşı, Balkanlar'da Sırplarla Arnavutlar arasındaki etnik nüfuz alanını değiştirmiş, Edirne'nin batısındaki Trakya hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bayezid devrinde ise Niğbolu Savaşı (1396) Balkanlar'da Osmanlı'nın yerleşmesini sağladı. Bundan evvelki dönem Balkan halkları arasındaki savaşların ve Doğu Roma İmparatorluk hâkimiyetinin Balkanlar'daki sarsıntı dönemidir.

Osmanlı'ya Karşı İttifak

Balkanlar Türk literatürüne Rumeli (Roma toprağı) olarak geçti. Hiç şüphesiz Küçük Asya tarihinde Türklerin Balkanlar'a resmî sürgün yolu, fütuhat yoluyla bir nüfus taşımasının nedeni oldu. Gerçekte şunu da belirtmek gerekir

5 İlber Ortaylı, "Osmanlı Arşivinde Slav Dillerindeki Dilekçelerin Bazı Örnekleri", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Seminerleri* (30-31 Mayıs 1994), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1995, s. 183-190. Son asrın belgelerinde, dilekçelerde (Sırp ve Bulgar dillerinde) Osmanlı sultanına hitaben "Tsar" ve "Gospodor" gibi tarihî unvanlar hâlâ muhafaza ediliyor.

ki, Türk ve Müslüman nüfus bazı bölgelerde yer yer üstün, bazı bölgelerde ise yerliler karşısında azınlıkta kalmıştır. Bugünkü yapı, Balkan ülkelerinin bağımsızlık edinmelerinden önce Sırpların, sonra Yunanların, nihayet Romen ve Bulgarların millî oluşumlarının tamamlanmasıyla mümkün oldu. Balkan Savaşı ilk defadır ki Balkanlı devletlerin bir ittifakıdır, Osmanlı'ya karşıdır ve eski imparatorluğun hâkimleri de sahneden çekilince sonuncu gibi görünmektedir. Balkanlar önce İkinci Harp'te Alman hâkimiyetinin, harpten sonra da Yunanistan hariç Sovyet nüfuzunun girdiği, bu nedenle Soğuk Savaş yıllarında soğuk bir sulh dönemini yaşayan yeryüzü parçasıdır.

Günümüzde Balkanlar tekrar Avrupa Birliği'nin, daha doğrusu bu vesileyle Almanya'nın iktisadi, siyasi nüfuz sahası haline dönüştü, ama her zaman için rakip akımlar söz konusudur. Hırvatistan'da Alman nüfuzu ne kadar varsa, Sırbistan'da da Rusya sempatisi ve siyasal etkileşimi söz konusudur. Yunanistan ise Avrupa Birliği'nin diğerlerine göre kıdemli üyesi olarak Bulgaristan'a tercih edilen vaziyettedir, aday ülkeler yanında da kıdemli bir üye rolündedir.

Rumeli'den Anadolu'ya

Şurası bir gerçek; II. Abdülhamid döneminin Balkan ülkeleri arasındaki teke tek dostluk girişimi yanında, bir yandan da Balkan komitelerinin her biri bir devlete bağlı gerilla gruplarıdır ve Yunanistan'ın Etnik-i Eterya'sı gibi kendi milletlerinin istihbarat ve terör örgütleri olan cemiyetler Osmanlı İmparatorluğu'na karşı son savaşlarını verdi. Balkan Savaşı bizim tarihimizde siyasi gaflet, orduya siyasetin girişinin en hazin örneği olarak anılır. Türk

milletinin Rumeli'deki vatanının kaybolduğu, İstanbul-Ege ve bütün Anadolu coğrafyasının akıp gelen perişan göçmen kitleleriyle nüfus yapısının değiştiği, acı zamanların dışında bu nedenle yapıcı, olumlu sonuçların da ortaya çıktığı bir dönemdir.

Feci Bir Yenilgi

1912 yılında Balkan Savaşı'nın birinci faslı başladı. Feci bir yenilgiydi, ricatı yerine getiremedik. Politik eğilimlerin çekişmesi komutanlar arasında iş birliğini darmadağın etti; hükümetle parti ve ordu karşı karşıyaydı. Ebedî başkentlerimizden Edirne elden çıktı. Savaşın ikinci faslı, Balkan devletleri arasında (Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan) beklenen ve patlayan paylaşma savaşıdır. Bundan

Enver Paşa

istifade ile Enver Bey'in (Paşa) Edirne istirdadı ile İkinci Balkan Savaşı tamamlanmıştır.

Balkan Savaşı, basiretsizlik ile cesaret ve kahramanlığın yan yana savaşıdır. Selanik Komutanı Tahsin Paşa'nın sorumsuzluğunun yanında İşkodra Komutanı Şehit Hasan Rıza Paşa, Yanya'da Esad Paşa ve Edirne'de Şükrü Paşa gibi cesur komutanlar vardı. Mustafa Kemal, Kâzım Bey gibi genç komutanlar da bu savaşta yetiştiler.

Orduya Giren Siyaset

İlk başta, romantizmle, ittihatçılıkta herkes bir aradaydı. Balkan Harbi büyük bir siyasi hatanın askeriyeye yansımasıdır. Siyasi ve diplomatik hatalar oldu. Siyaseten Balkanlıları bir araya getirmenin çaresini buldular: Âdeta imparatorluğun eliyle Balkan milletlerini bir araya getirdiler.

Balkan Savaşları'nda Bulgar askerler ve öldürülen Türkler.

Nasıl Trablusgarp'ta bir İtalyan saldırısını hiç hesaba katmadan oradaki askerlerin bir kısmını Yemen'e çektilerse, Balkan'da da aynı şeyi yaptılar. Tecrübeli askerleri terhis ettiler. Savaşa çok kötü girdik. Siyasi hatalar askeriyeye yansıdı. En büyüğü, askerlerin fiilen siyasete girmeleri ve grup çatışmalarıydı. Birbirlerine karşı düşmanca hareket etmeleri vakidir. Şurası bir gerçek, mesela Talat Paşa gibi biri bile, çok akıllı ve dirayetli biri olmasına rağmen savaş döneminde cephede kaba particilik yapmıştır. Harbin ortasında askerî birlikleri ziyaret edip hükümete karşı kışkırtmak çok büyük bir çiğlik, bir yanlışlıklar bütünüdür. O, bunu yaptı. Kâmil Paşa hükümetine karşı yaptı. Siyaseti savaşan bir ordunun içine sokmak kabul edilebilir bir hata değildir.

Bazı komutanlar istifa ettiler. Cephesini beğenmeyen istifa ediyordu. Bu, askerden kaçmak gibidir. Maalesef Mahmut Şevket Paşa yaptı bunu. Daha beteri, o zamanki tabirle sonraki Lazistan Sancağı'nın mebusu olan Ali Şükrü Bey harbin başında Bahriye'den istifa etmişti.

4

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİMİZDEN EVVELKİ AKİL SES **İSMET BEY (PAŞA)**

11 Ocak 1921'de Birinci İnönü Muharebesi kazanıldı. Kurmaylar eskiden beri muharebe ile harbin arasındaki farkı tartışırlar. Bu bir mevzi savaşının kazanılmasıydı, fakat önemliydi. Kazanç toprak kazanımı değil, başarılı bir ricattır. Zira kuruluşu ancak tamamlanan Türkiye Büyük Millet Meclisi düzenli ordusunun ilk başarısıdır. Meclis'in kurulmasının üzerinden on ay geçtikten sonra bilhassa iç isyanları bastırmakta etkili olan çetelerin ve düzensiz kuvvetlerin dönemi bununla bitiyordu. İstiklal Savaşı'nın mevcut orduyla kazanılacağı yolundaki ümitler canlandı. Daha en başta İzmir'in işgali fikrine hiç katılmayan ve Venizelos'un başkomutanlık teklifini reddeden General Metaksas'ın askerî kehaneti de böylece doğrulanmış oldu: "Siz, bu adamların ordularının yok olduğunu zannetmeyin. Bir sabah karşınıza çıkıverirler" demişti.

Kurmaylığı ile Öne Geçti

Birinci İnönü Muharebesi'nin ardından gelen ricat da Polatlı'ya kadar devam etmiştir, ama tarihteki savaşlarımızın

içinde farklı bir yeri vardır. Bu, düzenli bir ricattı. Her geri çekilme, yeni bir cephe teşkili demekti ve bu hareket düşmanı yıpratmıştır. İsmet İnönü, İstiklal Savaşı kurmay kuvvetlerinin başında gelir. Gençliğinden beri kurmaylık vasfıyla öne geçmiştir. 1906'da Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1903'te üç sene evvel Topçu Harbiyesi denen ve Fransız topçu eğitimi geleneğine uygun bir şekilde mühendis olarak yetiştirilen, bu yüzden "Mühendishane" de denen okuldan mezun olmuştu.

Geleneğin Tersine Gençti

Ahmet İzzet Paşa komutasında Yemen'e gönderilen Dördüncü Ordu'nun kurmay heyetindeydi. Geleneğin tersine, ordu kurmay başkanlığı için çok gençti ve 1912'de binbaşılığa yükseltilerek bu göreve getirilmişti. İsmet Paşa'nın başarılı bir kurmay başkanlığı olmasının yanı sıra, Ahmet İzzet Paşa gibi seçkin bir komutanla birlikte İmam Yahya ile görüşerek savaşı başarıyla barışa dönüştürdüğü açıktır. Nitekim Yemen, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyanların teklif ve kışkırtmalarına aldırış etmemiş, Arap isyanını desteklememiştir. Bu konuda Irak cephesindeki Kut'ül Amare'yle birlikte önemli bir istisna teşkil ederler. Arabistanlı Lawrence ve Şerif Hüseyin hareketini Arap dünyasının tümüne teşmil etmek doğru değildir.

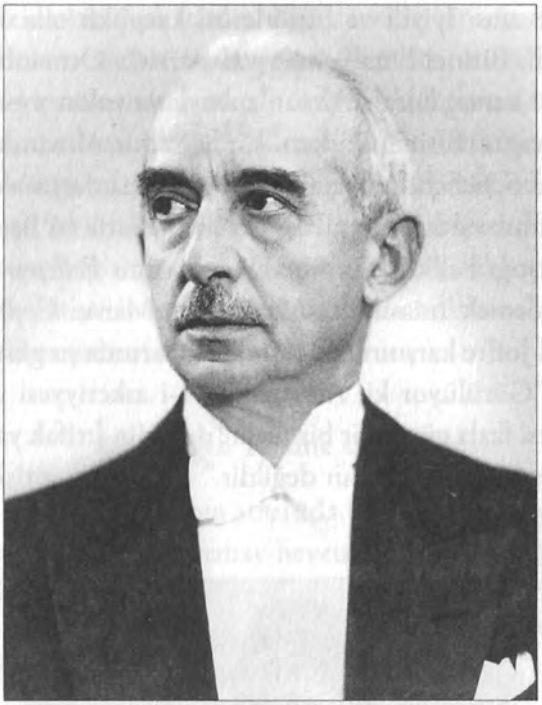
Savaştan Önceki Akil Ses

İsmet Paşa'nın Balkan Savaşı'nda ordunun durumunu yakından tanıdığı açıktır. Bu nedenle bu savaşın hemen ardından Enver Paşa'nın ıslahat hareketlerine candan katıldı.

Enver'le arası iyiydi ve birbirlerini karşılıklı olarak takdir ederlerdi. Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Genelkurmayı karargâhında Alman subaylarla yakın mesai arkadaşlığı yaptı. Birinci Başkan, şüphesiz bir Almandı, Bronsart von Schellendorf. İsmet Bey'in Almanların aleyhinde bir tutumu vardı. Enver Paşa'yla da bu tutumu üzerine sık sık tartıştığı bellidir. En önemli raporunu *Belleten* dergilerinde görmek mümkün. Almanların Marne Cephesi'nde General Joffre karşısındaki duraklamalarında şu görüşü ileri sürdü: "Görülüyor ki, Alman kuvve-i askeriyyesi ve fenni askeriyesi fazla güvenilir bir unsur değildir. İttifak yapılması ve harbe girilmesi uygun değildir." Bu, savaşa girişimizden evvelki akil sestir.

İsmet Bey

İsmet İnönü

Fikir Ayrılıkları, İhtilaflar

İsmet Bey, savaş ve mütarekeden sonra İstanbul'daydı. İlk anda Ankara'ya yönelmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin teşkilinden çok kısa bir süre önce Ankara Hükümeti'nin davetine icabet etti. Mustafa Kemal Paşa'nın büyük mutluluğu onun Ankara'ya katılması olmuştur. Lozan'da merkezî hükümetin talimatını başarıyla yerine getirdi. "Adaları teslim etti" gibi tarih bilgisi dışındaki yorumların Paşa'nın biyografisinde yeri yoktur. 30 Ekim 1923'teki ilk Cumhuriyet hükümetinin başbakanı oldu. 8 Kasım 1924'te görevinden ayrıldı. İstiklal Savaşı komutanlarının arasındaki ihtilafı

bugünkü tarihçinin gözüyle değerlendiremeyiz. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa arasındaki fikir ayrılıkları ve strateji farklılıkları daha o zamandan başlamıştır. Hatta bu bazı halde onun çok titiz davrandığı inkılaplarda bile görülür. Harf inkılabının çok zamansız yapılacağı kanaatindeydi, ama kanun Meclis'ten geçtikten ve uygulama başladıktan sonra bir daha hususi notlarını bile Arap harfleriyle tutmadığı gerçektir.

Savaşın Dışında Tuttu

İstiklal Mahkemeleri sırasında Kâzım Karabekir Paşa gibi değerlerin masun tutulmasında çok büyük gayreti oldu. Kâzım ve Ali Fuat Paşa'nın onun reisicumhurluğu zamanında art arda TBMM Başkanı oldukları gerçeğini göz önünde tutarsak, devrim yapanlar arasındaki çekişmede tarafsız davrandığı açıktır. İkinci Dünya Savaşı zamanında Türkiye'yi savaşın dışında tutması son derece başarılı ve yerinde bir harekettir. Türkiye mahvolurdu; hangi tarafta olursak olalım, savaşa erken girmek, hatta son iki yılında girmek bile bizi ortadan kaldırmaya yeterdi. Bugünkü Türkiye de bugünkü gibi olmazdı. Ne Balkanlar'daki ne de Orta Avrupa'daki bir memleket değil, zaten tarihin mahkûm etmek istediği ve belini doğrultamayan dünyanın bir parçası olurduk.

Renkli Bir Bakış Gerek

Son yıllarda internette dolaşan bir yorumu talihsizlik olarak nitelendiriyorum. "1941 yılında Hitler'in doğum gününü kutlamak için neden heyet yollamışız?" Devlet reisleri birbirlerini belirli günlerde, resmî günlerde kutlarlar.

İkinci Dünya Savaşı günlerinde dünyanın büyük kısmı sömürgeydi, mevcut devletlerin de bir kısmı zaten Hitler'in hücumuyla ortadan kalkmıştı. Bu paylaşmada, yani Nisan 1941'de, Sovyetler Birliği de Baltık devletlerini yeniden ortadan kaldırmıştı. Bir devlet reisinin doğum gününü kutlamanın faşist rejimleri tasdik etmekle ne alakası olabilir? Dediğimiz tarihten sonra, yani 22 Haziran'da Rusya'ya saldıran Hitler Almanya'sının bu fiili sabaha karşı kendisine bildirildiğinde Reisicumhur İsmet Paşa önce kahkaha attı, ardından keyifle değerlendirmesini yaptı. Hitler'in kapana girişine sevinmişti, Sovyetlerin de "Saldırmazlık İttifakı" teklifimizi oyalayıp reddedişindeki gaddarlığı unutmamıştı. Tarihin işleyişi, bizim öyle baktığımız kadar kolay değildir. 1941'deki dünyayı anlamak için biraz renkli bakış gerekir.

Fakir Bir Türkiye Vardı

İsmet Bey'in uzun bir başbakanlık dönemi oldu. Ehliyeti kıt bir bürokrasi vardı, hatalar çoktu. Uzun cumhurbaşkanlığı döneminde dünya savaşıyla baş etmeye çalışan fakir bir Türkiye söz konusuydu. 1961'den sonra ise muhalefet ile bir arada Türkiye'yi barış içinde bir yere götürmeye çalışan ihtiyar bir başbakan portresi çiziyordu.

Başarılıdır. İsmet Paşa'yı mülahaza etmek kolay iş değildir. Sırf onu değil, İstiklal Savaşı komutanlarının hiçbirinin portresini kolayca çizemezsiniz. Tarihî şahsiyetleri eksik bilgiyle günlük tartışmalara karıştırmak anakronik dediğimiz bir yöntem sakatlığıdır.

5

FEDAKÂR ASKERLERİN SAVAŞI
ÇANAKKALE

Bir Çanakkale yazısına başlarken, konjonktürel olarak belki de konuya "Atatürk ve Çanakkale" başlığıyla girmem gerekiyor. Çünkü bu konuyu kendine göre yorumlayanlar var ve bunların ilk sırasında Almanlar yer alıyorlar. Diyorlar ki, "Harbin adı Gelibolu Savaşı'dır, Gelibolu'da 15 bin civarında asker ve subayımız vardı. Türkler fazla işe yaramazlardı." Evet, bunu diyor, yazıyor ve yazdırıyorlar.

Liman von Sanders ortalama bir generaldir; üstün bir strateji uzmanı değildir. Ona biz mareşal rütbesi verdik. Onun etrafındaki komutanların hiçbir şekilde historiyografide isimleri yer almıyor. Von Sanders diğer Alman komutanlar arasında en az megaloman ve soğukkanlı olandır. Verdiği emirleri geri almayı biliyor, Türkleri dinliyordu. Esat Paşa'yı, Mustafa Kemal'i, Kâzım Karabekir'i dinliyordu; itirazları değerlendiriyor ve geri adım atabiliyordu.

Almanlar Çanakkale müdafaasının başarısı kendilerine aitmiş gibi anlatmaya meylediyorlar. Fakat hayır, hiç alakası yoktur. Evet, komuta ekibinde bazı Almanlar vardı ama sayıları oldukça azdı ve öyle etkili de değillerdi. Bu savunma başarısı hemen hemen tümüyle Türk zabitinin ve Mehmetçik'in başarısıdır.

Kaldı ki, gerçeği biliyorlar, buna rağmen bu sakat Alman teorisini yaydılar.

İçeride de böyle teorisyenler var. Onların gözünde bizim subayların önemi yoktur çünkü okumuşa düşmandırlar. Birtakım hikâyeler uyduruyorlar. Ancak şurası bir gerçek: Çanakkale tam da Mehmed Âkif'in söylediği gibiydi: "Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi" yazmıştı. Cesurca ve (heretique) sapkın bir ifade. Süleyman Nazif'in "Allah'ın şairleri de vardır" diyerek Âkif'i yüceltmesine neden olan mısra budur. Âkif, oraya gitmişti, biliyordu. Savaşı gören, gözleyen samimi bir mümin, donanımlı bir Müslüman idi.

Atatürk ve Çanakkale

"Çanakkale'de Alman çoktu" ya da "Mustafa Kemal Paşa yoktu" gibi yavelere bir iki gün inanan çıkar diyelim. Ama okuyup merak edenler iki günden sonra artık görmeye başlarlar. Bu sefer "Söylediklerinizi yalandır" derler. Çünkü toplumda yalancı insanlar benimsenmez.

Kimileri diyor ki, Çanakkale Boğazı 1915'te geçilmedi ama dört sene sonra geçildi. Sanki o muharebe boşuna yapılmış, bir kıymeti kalmamış gibi yazıyorlar. Halbuki 1915'te geçilmesiyle sonrasında geçilmesi arasında büyük farklılıklar vardır. 1915'te geçilseydi, İstanbul'a gireceklerdi. Başkent düşecekti. Yani Osmanlı Türkiye'si için harp bitmiş olacaktı. Hatta savaş erkenden bitmiş olacaktı. Çünkü Çarlık Rusya'sına yardım edilecekti. Rus ordusu gerekli silah ve mühimmatı alacaktı. Hatta Bolşevik İhtilali dahi farklı bir ortam dolayısıyla gelişemeyecekti. İstanbul, enternasyonalize edilecekti. Çünkü mütareke devrinde enternasyonalize edildi. Müttefiklerin komisyonunun başkanı İngiltere'ydi.

Halbuki 1915'te İngiltere ve Rusya şehirde hâkim olacaktı. Türkiye Malta, Odessa gibi bir üs olacaktı muhtemelen.

İtilaf donanma kuvvetleri Gelibolu önüne geldiğinde geçemeyeceklerine dair en ufak bir endişeleri bile yoktu. Özellikle İngilizler arasında görüş şuydu: "Savaşa gireriz, Noel'de evimize döneriz" diye düşünüyorlardı. Ama geçemediler. Geçselerdi Süveyş veya Arabistan cephesinde, Kut'ül Amare'de İngiltere'nin Türklerle savaşının uzaması söz konusu olmayacaktı. İstanbul bugün bizim olmazdı; parası olan, camileri gezmeye gelirdi. "Aman efendim, atalarımız ne güzel ibadethaneler yapmış" derlerdi. Merkezî hükümet Ankara olursa gene iyiydi. Tabii Türkiye sahneden silinecekti, belki çok daha küçük bir vatan coğrafyasında bir şeyler olurdu ama İstanbul kesinlikle bizim kalmayacaktı.

Mustafa Kemal Bey Çanakkale Cephesi'nde, 1915.

Oysa İtilaf Devletleri birkaç sene sonra boğazı geçtiklerinde yorgundular; muzaffer değildiler. İki tarih arasında fark çoktur.

Kimisi de diyor ki, askerleri yok sayıp Mustafa Kemal'i abartıyorsunuz. Bunu popülist ve bağnaz kişiler ileri sürüyor. Türkiye tarihinde çok ucuz etnik milliyetçiliğin görüldüğü bir alanın varlığından söz edebilirim. Yani bir ölçüde etnik tavırlarından dolayı böyle bir kanaat serdediyorlar. Türklükle meseleleri olan gruplar var. Oysa bu 1915-18 ortamı için geçerli değerlendirme değildir.

"Çanakkale Geçilmez" Kime Ait?

İngiltere'nin bahriye nazırı Winston Churchill idi. Sonrasında başbakan olacaktı. Boğaz'dan geçme fikri Churchill'e aittir. Nitekim Churchill'in elinde muhteşem bir donanma vardı. Çok rahat bir şekilde geçebileceğini düşünüyordu. Mesela bir *Queen Elizabeth* zırhlısı vardı, âdeta bir yüzen şehirdi. Muazzam bir endüstri eseriydi; ancak bizim açımızdan bakıldığında korkunçtu. Onların donanmasıyla bizim yok hükmündeki deniz gücümüz kıyaslanamazdı bile. İngilizler donanmalarına çok güveniyor ve bu nedenle diyorlardı ki, biz çok rahat bir şekilde Boğaz'ı geçip İstanbul'u alırız.

Birinci Dünya Savaşı için, Türklerin baştan Alman taraftarı olduğu söylenir. Öyle değildi. İttihatçılar en başta İngiltere ve Fransa'ya yanaşmak, onlarla müttefik olmak istiyorlar ama dışlanıyorlar. Niye dışlanıyorlar? İçeride Alman taraftarlığı olduğundan değil. Zannediliyor ki, Balkan Savaşları ile birlikte Türklerin askerlik özellikleri kaybolmuş

gitmiş; "Ne yapacağız onları!" diyorlar. Çanakkale'yi çok rahat geçeceklerine inanıyorlar.

Biz zaferin 18 Mart'ta kazanıldığını düşünüyoruz. Çünkü o gün *Nusrat*'ın döşediği mayınlara çarparak batanlar olmuştu. Türk ordusunun kara tarafı kuvvetliydi. Topçularımız iyiydi. Topçulara mühendis (yani le génie militaire) denirdi ve mühendis sınıfı Batılıların bilmediği kadar iyiydi. İngiltere ve Fransa blokunun sandığından daha iyiydi. Türk ordusunu yeterince tanımıyor, açıkçası çok da küçümsüyorlardı.

Nusrat mayın gemisi mayınları döşüyor, onlar da temizliyorlardı. Bir gece *Nusrat* tekrardan bir mayın döşeme faaliyeti yapar. Çok önemlidir fakat bütün geçişi önlemeye yetecek güçte değildir. Başarı, doğrudan doğruya hatlardan yapılan boğaz savunmasıyla kazanılmıştır. O koca birleşik donanmadan bazı gemiler battı. Hatta ön saflarda olan Fransızlar çok ağır darbe aldılar. Mesela meşhur *Goliath* zırhlısı battı, Fransa İngiltere münaferetinin artmasına neden oldu. Haliyle çekildiler. Fransızlar çekilince ve *Queen Elizabeth*'in bile hasar gördüğü belli olunca, "Çanakkale geçilmez" diye kesin raporu verdiler. Çanakkale'nin (Dardanelles) boğazdan geçilemeyeceğini ifade eden bu rapor dolayısıyla, ikinci safhada aylar sürecek olan kara harekâtına başladılar. Asıl amaç karadan Gelibolu'yu alıp kontrolü ele geçirmek ve sonra gemileri boğazlardan geçirmekti. Daha uzun bir yoldu. O da olmadı. Çünkü hiç beklemedikleri bir savunma çıktı karşılarına. Savunma konusunda Fransızların daha öngörülü davrandıklarını görüyoruz. Raporları ilginçtir. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın rolü, askerî tarihçiler tarafından iyi incelenmelidir.

Israrla Cepheye Gitmek İstedi

Mustafa Kemal Bey deniz savaşlarında yoktu, zaten denizci değildi. Kara savaşlarında yer alıyordu. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında Sofya'da ataşemiliterdi. Müttefik bir devletin topraklarındaydı. Buna rağmen ısrarla cepheye gitmek istedi. Yani karargâh hizmetinde iken cepheyi istediğini söylüyor. Komutanlar da kendisini bizzat talep ediyor.

Nihayetinde cepheye intikal etti. Kendisine 19. Tümen'in komutası verilmişti fakat ortada henüz bir tümen

Mustafa Kemal Bey dünya tarihinin en önemli askerî cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi'nde, yine en ön hatlarda, Haziran 1915.

yoktu; kurulma aşamasındaydı. Fakat o coğrafyayı iyi biliyordu. Çünkü Balkan Harbi'nde Gelibolu'da bulunmuş, o topraklarda dolaşmıştı. Bazı insanlar vardır, haritayı topografyaya olan doğal kabiliyetleri sayesinde iyi bilirler. O da ezbere biliyordu, gördüğü bütün teferruata hâkimdi. Görmediği yerleriyse haritadan ezberleyebiliyordu. Britanya ve müttefikler bazıları kandırma (gözbağı) amaçlı pek çok noktada çıkartma yaptılar, ancak sadece Mustafa Kemal'in söylediği tuttu. "Ana çıkartmayı buradan yapacaklar" diyerek doğru tahminde bulundu. Çünkü kurmay kafasıyla düşünüyordu ve araziye hâkimdi.

Liman von Sanders'e tahminini söyledi ve haklı çıktı. Paşa'nın Liman von Sanders ile iyi bir ilişkisi vardı. Mesela şarapnel hikâyesi doğrudur: Şarapnel parçası Mustafa Kemal Bey'in göğsüne çarpıyor, cebindeki saat parçalanıyor ve onu koruyor. Liman Paşa o saati hatıra olarak Mustafa Kemal'den istiyor. "Bunu bana ver, hatıra olarak kalsın bende" diyor. Paşa veriyor. Liman Paşa da ona aile hatırası bir saat veriyor. Aralarında saygı vardı.

Gelibolu'nun Şark'ta Bir Emsali Yoktur

Kara orduları kuvvetli olan memleketlerde kumandanlar çıkıp bizzat savaşır. Gelibolu gibi cephelerdeyse askerin ölümüne savaşması gerekir. Çünkü düşman üstün silahlar ve sayılarla saldırır, sürekli cephane tedariki sayesinde cephane sıkıntıları yoktur.

Atatürk dahil Osmanlı'nın kurmay sınıfı bilgili insanlardır. İyi yetişmişlerdir. Enver Paşa'yı düşünün: Birkaç lisan biliyor, resim yapıyor. Keza Atatürk öyleydi. Kurmaylar askerî literatürü izleyecek dilleri biliyordu. Dünya görgüleri

yüksekti. Kâzım Karabekir Bey hakeza, Fevzi Paşa, Fethi Bey… Bunlar çok bilgili insanlardı. Hem kurmay zekâsına sahiptiler hem de çok iyi eğitim almışlardı. Üstelik genç yaşta savaş tecrübeleri vardı.

Bütün Şark dünyasına baktığımızda, savunma gerekliliklerı bakımından Çanakkale ya da Gelibolu benzeri bir yer bulamayız. Gelibolu bambaşka bir hattır. Bu anlamda çok önemlidir, ölümüne bir vatan savunması gerektirir ve Türkiye'ye ayrı bir karakter verir. Millet olmanın harcı orada karılmış. Aslında orada modern Türk devletinin ve idealinin temelini atıyoruz. Bunu bilmek hem entelektüel bilgi hem de malumat gereğidir; her gencin bilmesi gereken tarihî olaylar bütünüdür.

Her yıl bu müstesna zafer için kutlamalar yapılması iki yönüyle önemlidir: Birincisi, Gelibolu Yarımadası ve bütün Çanakkale Boğazı'nın çevresinin korunması ve gözden geçirilmesi açısından. Bölge, Boğaz Başkanlığı'nın ve komutanlıklarının titiz çalışmasıyla korunuyor. İkincisi, Çanakkale (Gelibolu) Savunması gibi bir savunmaya her milletin tarihinde, hatta iki cihan savaşında harp eden milletlerin tarihinde dahi rastlanmaz. Mesela iki dünya savaşını da çıkaran Almanya'da böyle bir müdafaa cephesi yoktur; saldırgan bir memleket olan Almanya'da savunma hattı yoktur. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Verdun, Marne gibi kahramanlık cepheleri varsa da İkinci Dünya Savaşı'nda bunlar görülmemiştir. Normandiya Çıkarması Fransa'nın ve Avrupa'nın kurtulduğu bir çıkarmaydı. Rusya'nın ise her iki harpte de savunma cepheleri müthiştir, önemli anıtlar haklı birer temsil sahibidir. Türkiye'nin Çanakkale cephesi ve anıtları bütün Doğu dünyasında ve Batı'da özgün yeri olan bir tarihî-kültürel mirastır.

Genç Nesil Tarihi Öğrenemedi

Bu yazıda değinmek zorunda olduğumuz bir konu var: Maalesef genç nesiller iyi tarih öğrenemediler. Bunda başlıca sebep, halka yönelik bir edebiyatın ve kuvvetli tarihçilerin bulunmamasıdır. Günlük siyasetin içerisindeki sağ ve sol akımlar bilmedikleri, eksik malzemeyle yaklaştıkları Birinci Dünya Savaşı'nı ve Çanakkale Savunması'nı kendilerine göre, çarpık yorumluyorlar. Bu konuda bazı etnik grup milliyetçiliklerinin gayreti de vardır. Fakat asıl önemlisi, çağdaş tarihimize dış ülkelerden saptırıcı müdahaleler olmasıdır. Bunlardan birincisi, Almanya'nın Çanakkale Savaşı'na (Gelibolu Savunması'na) sahip çıkmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İtilaf güçlerine karşı zaferine örnek olarak Hindenburg'un Tannenberg bataklıklarında kuşattığı Rus ordusunu imha etmesinden başkasını göstermek mümkün değildir. Galiçya'da Ruslara karşı Avusturya yanında verdikleri savaş Rus başkomutan General Brusilov'un atağıyla bir şekilde ricatlarına sebep oldu. Zaten Tannenberg'de de Mareşal Hindenburg'dan çok generallerden von François'nın devriye görevinin ve başarılı müdahalesinin ve Rus kuvvetlerinin hareketini takip ederek atik davranmasının bir Alman mağlubiyetine dönebilecek bu savaşın yönünün değişmesinde etkin olduğu söylenir.

Komutanlarına Güvenmiyordu

Bahsettiğim gibi, Gelibolu müstahkem mevkiine General Liman von Sanders Osmanlı mareşali rütbesiyle Enver Paşa tarafından tayin edilmiştir. Enver'in Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın maddi desteğine binaen Alman komutanlara yer vermesi, bir ölçüde anlaşılabilir, fakat bu

politikada fazla ileri gitmiştir. Kendi kuvvetlerine ve komutanlarına bir itimatsızlığı vardı. Ortada, Alman amatör tarihçi çevreler tarafından desteklendiği açık bazı görüşler var. Bunları, kendilerine o ülkede istikbal arayan, tutunmak isteyen ve hatta akademik görev peşinde olan bazı Türkiyeli gençlerin de benimseyip yaydığı görülüyor. Sosyal medyada bu gibi mantık dışı yorumlara rastlanıyor. Güya 19 bin kişilik bir Alman kuvveti Gelibolu'da savaşmış. Gelibolu komutanlarının hepsi de Alman'mış.

Liman von Sanders'in Meziyeti

Liman von Sanders gelen komutanların içinde en dürüstüydü. Coğrafya ve strateji bilgisinin çok üstün olduğu söylenemez. Yanlış kararlar ve emirler vermiştir. Tekrar olacak fakat bir meziyeti vardı: Maiyetteki Türk komutanların tecrübesini takdir etmiş ve gerektiğinde komutlarını değiştirmiştir. Kâzım Bey (Karabekir), Mustafa Kemal Bey (Atatürk), bizzat Esat Paşa (Bülkat) ve daha niceleri, çarpışan Avrupa'nın ordularının aksine bu savaşa tecrübeli askerler olarak girdiler. Hatta Mustafa Kemal Bey, Balkan Savaşı sırasında Gelibolu'nun durumunu çok iyi tetkik etmiş ve hafızası dolayısıyla coğrafi konumunu çok iyi benimsemiştir.

On bin vagonluk yardımdan bahsediliyor, abartmadır! Savaş şartları içinde, aradaki Bulgaristan'ın merkezî devletlerle müttefik olmasına rağmen Berlin'den Çanakkale'ye on bin vagonluk malzeme ve mühimmatın bir yıllık savaş boyunca yetiştirilmesi çok şüpheli bir iddiadır. Monte edilen ağır silahlar Alman endüstrisinin işidir. Fakat bunların kullanımında Türk askerler ve subaylar hiç de o kadar acemice davranmış değiller.

Savaşın tetkik etmediğimiz ve bilmediğimiz konuları üzerine "250 bin kişi şehit değil, şehit sayısı 50 bin kişi" gibi rakamlar veriliyor. Birinci sayıyı reddedenlerin, ikinciyi nereden uydurduklarını bilemiyorum. Bu 250 bin ve 50 bin kavgasını yıllar boyunca dinledik, ancak iki taraf da ciddi yorum getiremedi. Mesele şu: Bu savaş, morali son derece kuvvetli, iyi savaşan, fedakâr komutanlar ve askerlerin savaşıdır. İmparatorluğu savunanlar şahane insanlardı ve Türkiye'nin değil bütün Şark dünyasının iftihar edeceği nesillerdir. Bunu karşı taraf dahi söylüyor. Özellikle Fransız generallerin ve Britanya komutanlarının kayıtlarını okumak lazım.

Zaferle Britanya Sarsıldı

Çanakkale'de, Britanya kamuoyu çok sarsılmıştır. Üstüne bir de Kut'ül Amare'deki muharebelerde Colmar von der Goltz (Goltz Paşa) gibi bir Alman komutanın bulunmasına rağmen, o dönem albay olan iki komutan Sakallı Nureddin Bey ve Halil Bey (Kut) ellerindeki dar imkânlarla mükemmel bir kuşatma ve zafer kazandılar. Bu da Britanya İmparatorluğu'nun komutanlarının durumunu hayli sarstı. Almanlara karşı bir zafer de Azerbaycan'da kazanıldı. Ordunun görüntüsü gönüllüydü (Kafkas İslam Ordusu), ama neferinden komutanına kadar herkes sözde terhis edilmiş ya da istifa etmiş askerlerdi.

"Geldikleri Gibi Giderler"

Bu tip iddialarla Birinci Dünya Savaşı tarihinin saptırıldığı görülüyor. Ama asıl dehşet slogan (!) başka türlü geliyor: "Boğazı savunmamız beyhudeydi, nasıl olsa girdiler" deniliyor. Ama 1918'de İtilaf kuvvetlerinin merkezî kuvvetler

gibi 1915'teki durumları yoktu. 1918'de gelen İtilaf orduları tükenmiş ve Pirus Zaferi[6] denilen savaştan geçmişlerdi. Onun içindir ki, Osmanlı başkentinde bile hâkimiyet kuramadılar. Aralarında gerilim doğdu. "Geldikleri gibi giderler" rastgele, hınçla söylenmiş bir söz değildir. Benzer bir sözü, İzmir'in işgali sırasında General Metaksas da Venizelos'a söyledi: "Türklerin ordularını yok oldu zannediyorsunuz. Bir sabah karşınızda buluverirsiniz."

Tehcir ve Almanya'nın Durumu

Madem Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Almanya'dan söz ettik, ilk bakışta alakasız gibi görünen bir konu olan tehcirden de söz etmek istiyorum. Ermeni tehciri hadisesi başta Almanya'nın üründür. Bunu iki şekilde yapmıştır: bizzat hadisedeki rolüyle ve akabinde iddiaları yayarak. Alman kurmaylarının stratejisi içerideki Ermeni ayaklanmasını, Ermeni hareketini bir şekilde bastırmaya yatkındı. Buna göre mevcut hükümeti kullandı ve İngiltere orada olanları bire beş katarak anlattı. Bu haber propaganda geleneği olarak da görüldü. *Mavi Kitap* yazarlarından Arnold Joseph Toynbee askerlik görevinden dolayı oradaydı ve açıklamaları var.

Soykırım demek başka bir şey, katliam başka bir şeydir. Orada karşılıklı bir öldürme (mukatele) vardır. İmparatorluk yıkılıyor, insanlar birbirleriyle çarpışıyor. Her iki taraf için de her halükârda bu bir faciadır. Türkiye için bilhassa böyledir. Türk İmparatorluğu bu savaşa isteye isteye girmedi. Mecbur kaldı. Rusya korkusu çok abartılıydı ve yabancı müttefiklere güvenme eğilimi abartıldı.

6 Kaynağını Antik dönemde Epir Kralı Pirus'un Romalılara karşı kazandığı galibiyetten alan ve bir savaşın sonunda kazanan tarafın bile neredeyse yenilgiye uğrayan taraf kadar zarar gördüğü zaferleri tanımlamak için kullanılan ifade.

Tehcir, "göç ettirme" demektir. Burada bir ırkı ortadan kaldırma gibi ırkçı bir düşünce yoktu, ama mesela Almanya böyle bir şey yaptı: jenosit. Soykırımın özgün tarihî örneğini Almanya'da Yahudi ve Çingenelere uygulanırken gördük. Almanya bugün bu suçu insanlığa yaymak istiyor. Yani yaygın bir insan kusuru, insan sapkınlığı, birçok toplumda görülen kötü bir eğilim olarak göstermek istiyor ki kendine yöneltilen suçlamaları hafifletsin. Önce kendi gençliği ve kendi halkı nezdinde aklanmak istiyor. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalılar Almanya'daki gençlik için bir öğretim programı düzenlediler. Bu program çerçevesinde gençlere şu yaklaşımı öğrettiler: "Biz Schiller'in, Goethe'nin, Schopenhauer'in, büyük filozofların torunları değil de kamp komutanlarının, insan kasaplarının, canilerin torunları mıyız?"

Ama tehcir üzerinde çalışacak, anlatacak bir çalışma, araştırma düzeni bu memlekette kurulamadı. Çünkü Türkiye sosyal bilim alanında, sosyal düşüncede, tarih koruma ve çalışma alanında hiçbir zaman yeterince ciddi olmadı.

Oysa bugünkü sanayileşmiş, tıpta ve mühendislikte ilerleme kaydeden, orduda çok iyi duruma giden bu ülkenin, bu memleketin tarih ve coğrafya öğrenimi Büyük Atatürk'ün bu alanda açtığı yepyeni eğitim ve kurumlaşma yoluna rağmen yeterli seviyede değildir. On tane büyük tarih enstitüsü meydana getiremiyoruz. Zaten böyle bir eylemimiz, böyle bir gayretimiz yok. Bu sorunu çözebilmiş değiliz.

1915 olaylarını objektif olarak değerlendirmek amacıyla uluslararası bir tarih masası kurulsa, üzgünüm, lakin bunda etkin olacak bir tarihçi yok, konuya tam anlamıyla vakıf kimse yok. Konuyla kimse ilgilenmiyor. İktidarın umurunda olmadığı gibi muhalefetin de değil.

6

BAŞKA BİR DİRENİŞ TARZI
SULTANAHMET MİTİNGLERİ

1919'un İstanbul'unun eni boyu bugünküyle mukayese edilecek gibi değildi. Surların içinde bile tam yoğunluklu bir iskân yoktu. Bu durum 1950'lere kadar sürmüştür. Şehrin dışında ismi "Makriköy" olan bir Bakırköy, bir de Ayastefanos (Yeşilköy) vardı ve bunlar uzak banliyölerdi. Bugünkü Kazlıçeşme mıntıkasında çayırların ortasında bitmiş, Frenklerin "idyllique" dedikleri, toprak ve yeşillikle iç içe Yeni Mahalle denen ahşap bir mahalle vardı. Burası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan göçlerinin yarattığı mekânlardan biri olmalı. Üsküdar karşının (Anadolu'nun) merkeziydi, Kadıköy kibar bir banliyöydü. Beyoğlu dediğimiz mıntıka ise bugünkü Taksim'e kadar zor ulaşırdı. Kasımpaşa ve Kulaksız Mezarlığı'nı görmek için Pera Palas'tan aşağıya bakmak yeterliydi. Şehrin dışında; Haliç boyunda Eyüp, karşısında Sütlüce ve Hasköy göze çarpardı.

Nüfusu bir milyonu bulmayan ama harbin sıkıntıları içinde bunalan bu şehre 1918'in sonlarında işgal ordusu askerleri geldi. Doğrusu o tarihe kadar milliyetçi davranmayan (Balkan Savaşı'nın zor günlerinde Hellen unsurda da bazı kıpırdanmalar görülmüştü) gayrimüslim topluluklar birden farklı bir havaya girdiler. 1919'un başlarından

itibaren önce Üsküdar ve Kadıköy'de, ardından hemen Sultanahmet'te kalabalık mitingler görülmeye başladı. Değişik yapıda ve görünümde bir siyaset doğuyordu. Müslüman nüfusun liderleri örgütlenme ve propagandaya başlamıştı.

Kadınlar da Mitinglerin Müdavimi Oldu

Fesli, kravat ve papyonlu beylerin civarında İstanbul'un esnaf halkı ve sarıklılar belki alışılmış bir gruplaşmaydı. Ama asıl ilginci hiç de küçümsenmeyecek sayıda kadın da mitinglerin müdavimi olmaya başlamıştı. Zaten esas konuşmacılar da onlardı. İlk defa muhtelif görüşlerden halk bir şiar (ülkü, misyon) etrafında toplanmış gibiydi. 1920'nin Ocak ayının 13'ündeki mitingde, öğretmen ve 1935 mebuslarından

Halide Edip Hanım mitingde.

olan Nakiye Elgün Hanım başhatipti. Ama ondan önceki liste daha ilginçti. İzmir'in işgali ve Atatürk'ün Samsun'a hareketinden birkaç gün sonraki mitingde (23 Mayıs 1919) kürsüye çıkan Halide Edip'ti. Ortak tema: "Ya şanla şerefle sürdürdüğümüz tarihe devam ederiz yahut ihmal ettiğimiz tarihle birlikte ebediyen kaybolurduz."

Geleceğin Türkiye'si

Sultanahmet mitingleri işgal İstanbul'unda İngilizlerin bu gibi toplantılara gösterdikleri sözde toleransı bile esirgedikleri faaliyetler haline dönüştü. Sonu Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, üyelerinin önemli kısmının Malta'ya sürülmesiyle bitti. Bu başka bir direniş tarzıydı. Açıktır ki, Batı'ya karşı direniş, Batılıların kendi yöntemleriyle yapılıyordu ve ardındaki destek halen yaşayan ordu, Türk bürokrasisi, işgalden yaka silken esnaf ve okumuşlardı.

Mitingde herkesin ilgisini çeken, işgal kuvvetlerini de herhalde çok düşündüren, alanlardaki kadınların ne eski Şark kadınları hakkındaki ezbere ne de Pierre Loti'nin dezanşantelerine (désenchantée) uyması, doğrudan doğruya Tanzimat'tan beri gelişen Türk kızlarına verilen eğitimin ürünü olmasıydı. Geleceğin Türkiye'sini bunlar kuracaktı.

Halide Hanım Yurt Dışında Herhangi Bir Türk Münevveri Gibi Değildi

Halide Edip Hanım'ı burada ele alalım: Türk yakın tarihinin önemli bir portresidir ve o nispette de okumuşlarımızın yanlış tanımak ve değerlendirmekte ısrar ettikleri bir şahsiyettir. En son hikâye kendisinin "dönmeliği" üzerinedir.

Dönmelikten kastımız 1660'lardan beri var olan Sabetay Sevi hareketine mensubiyet ise, bu tasvir doğru değildir. Halide Hanım'ın bir tarafı düpedüz ihtida etmiş, yani Yahudilikten İslamiyet'i seçmiş bir koldur ve Halide Hanım bütün Avrupai görünümüne ve yaşayışına rağmen bir müminedir, inançlı Müslümandır.

Sol düşünceye itibar etmemiştir, liberaldir. Amerikan mandasını tutuşu kürsüye çıktığı karanlık günlerdeki ümitsizlikle ilgilidir. İtilaf Devletleri'nden ve artık çöküntü dönemine giren, siyasi ahlak değerlerini kaybeden Avrupa'dan yaka silktiği için Türkiye'nin işgalinde hiç değilse böyle bir statüyü (ABD'yi) tercih etmiştir. Kuşkusuz ki, Anadolu hareketini başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere İstiklal Harbi komutanları bir araya gelip teşkilatlandırmaya başladıkça, doğru ve gerekli yöne yürümüştür.

Teşkilatlanma başlayınca eşi Adnan (Adıvar) Bey'le Ankara'ya gitti. Savaşı ve direnişi birlikte yaptılar. Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda, dış dünyaya karşı propagandada önemli başarılarda payı oldu. Fakat dünya görüşü, bütün açıklığına rağmen Gazi Paşa'nın 1924'ten itibaren takip ettiği politikalara ve reformlara ayak uyduramadı. Eşi Adnan Bey'le yurt dışına gitti. Yurt dışında herhangi bir Türk münevveri gibi değildi. Lafı dinlenen, yazdığı okunan bir şahsiyetti.

Hint Müslümanları ve Hindistan'ı kurmak isteyenlerle yakın dost oldu. Müslüman Hindistan'ın teorisyenlerinden biridir ama bu onun Gandhi, Nehru ve Mevlânâ Azad ile saygılı dostluk sürdürmesine hiç mâni değildi. Aligarh İslam Koleji'ne hocalığa davet edildi. Bu yıllarda kaleme aldığı *Inside India* (*Hindistan'a Dair*) adlı ünlü eseri halen Hint İslam dünyasının siyasi klasiklerindendir ve

1930'ların İngiltere'sinde en saygın yayınevi (Weidenfeld & Nicolson) tarafından basılmıştır.[7]

Adnan Bey ise Paris'te Şark Dilleri okulundaydı. Bizim kuşağın gördüğü en büyük Türkologlar onun talebesiydi: Bernard Lewis, Louis Bazin, Andreas Tietze, Irene Melikoff ve Claude Cahen. "Hem Şark'ın hem Garp'ın efendisiydi. Her şeyi bilirdi. Her şeyden bahsederdi" demişti Bernard Lewis. "Mesela?" diye sorduğumuza, "Goethe ve Faust'tan bile çok ilginç boyutlarda bahsederdi" demişti. Af çıktı, Türkiye'ye döndüler. İsmet Paşa doğrusu vefakârlık gösterdi. Adnan Bey ansiklopedide çalıştı, Halide Hanım da üniversitede İngiliz edebiyatının başına geçti. Üniversitenin solcuları kendisine ısınamazken sağ takım da onu sola karşı toleranslı olduğu için benimsemedi. Adnan Bey için yapılan tenkitler de buna benzer, incir çekirdeğini bile doldurmayan şeylerdir. Türk okumuş tabakası kendinden evvelki kuşağın önderlerini benimsemekte yeteneksiz ve yetersiz kalmıştır.

Halide Edip Hanım

7 Kitabın ilk baskısı G. Allen & Unwin tarafından Londra'da 1937 yılında yapıldı. Halide Edip Adıvar, *Inside India*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1971, Halide Edip Adıvar, *Inside India*, New Delhi; New York: Oxford University Press, 2002.

7

19 MAYIS 1919
KURTULUŞUN İLK ADIMI

Gelecek Türkiye'nin mareşali ama kuşkusuz ünlü savaşçılarla dolu milletin geleneğini arkasında taşıyan genç komutan Atatürk, "Nutuk"unun ilk cümlesinde yazdığı gibi, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıktı.

16 Mayıs günü İstanbul'dan hareket eden *Bandırma* adlı vapur 19 Mayıs 1919 Pazartesi sabahı Samsun'a ulaştığında,

ANNESİNİ ZİYARET ETTİKTEN SONRA

MUSTAFA KEMAL PAŞA DÜN SAMSUN'A GİTTİ

Bandırma vapuru, hareketinden önce Kuleli önünde bir İngiliz birbasısı tarafından kontroldan geçirildi. Karadeniz'de şiddetli fırtına hüküm sürüyor

İSTİKLÂL SAVAŞI GAZETESİ Cumartesi 17 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişini haber veren 17 Mayıs 1919 tarihli bir temsili gazete haberi.

millî bir mücadele başlatmak amacı taşıyan Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhındaki kişiler yeni Türkiye'nin göze çarpan simalarıdır. Askerî tabip Refik Saydam geleceğin parlak sağlık bakanı ve başbakanıdır.

Samsun, Mustafa Kemal Paşa'nın saygıyla karşılanacağına şüphe yoktur ama kurtuluş için açıkça deklarasyonda bulunabileceği bir yer değildi. Çok kozmopolit bir şehirdi. Bundan başka, Karadeniz'deki Britanya işgal ordusunun merkeziydi ve İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General George Milne, Müfettiş Paşa'nın gelişinden hiç memnun olmamıştı. Hatta bu fevkalade müfettişin burada ne görevi olacağını soruyor, onun işgal kuvvetlerinin çalışma ve operasyonlarını aksatacağından şüpheleniyordu.

Paşa'yı Samsun'a Padişah mı Yolladı?

Yeri gelmişken, sürekli kurcalanan bir sorunun cevabını da arayalım. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 günü ordu müfettişi olarak Samsun'a gitti. Bu ne demekti?

Vahideddin tabii ki onu "Sen oraya vatanı kurtarmaya git" diye göndermedi. Zaten Sultan öyle bir şeye inanmıyordu. Vahideddin gibi düşünen bir sürü insan vardı: Onlarda "Dünya Savaşı'nda bir maceraya girdik, büyük hatalar yaptık, şimdi artık dinlenelim, artık savaşmayalım. Yorgun bir milletiz" düşüncesi hâkimdi. Yani Vahideddin'in bir kurtuluş savaşı başlatmak gibi niyeti yoktu.

Peki hangisi doğru? İkisi de doğru. Paşa'yı Sultan gönderdi elbette, ama vatanı kurtarsın, millî bir mücadele başlatsın diye değil.

Karadeniz havalisinde Pontus çeteleri ile Müslümanlar arasında çatışmalar vardı. Rumlar bir devlet kurmak için

Türklerin üzerine saldırı harekâtı yapmak istiyorlardı. Orada Giresunlu Topal Osman Ağa gibiler vardı, onlar sayesinde Samsun ve civarında Müslüman Türkler direniyorlardı. Aklı başında bir generalin oraya müfettiş olarak yollanması düşünülünce, Mustafa Kemal Paşa akla gelenlerden birisi oldu. Çünkü Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın bir kumandan olduğunu biliyor, muhakeme gücünü tanıyor. Üstelik İttihatçılık iddiasıyla afişe olmadığı için, orayı kontrol edebilir, duruma hâkim olabilir diye gönderildi. Müfettiş fevkalade yetkilerle gitti. Bu zaten bir Osmanlı geleneğiydi; bir yerde sorun çıktığı zaman müfettiş paşa gider, orayı toparlardı. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki planlarla sarayın niyetinin alakası yoktu. Lakin Vahideddin'in hiçbir rolü, müdahalesi olmadı demek de yanlıştır.

Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmadan kısa süre önce çekilen bir fotoğrafı, Nisan 1919.

Bir An Evvel Anadolu'ya

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da açık bir şekilde temaslarda bulunmadığı, fazla vakit kaybetmediği ve kendisini bir an evvel Anadolu'ya attığı görülüyor. Havza'da duraklama ve görüşmelerden hemen sonra Amasya'ya geçti ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatan umumi tamimi (Amasya Tamimi, 22 Haziran 1919) yayımladı. Bu "tamim" ile memleketin içinde bulunduğu durum resmediliyor, kurtuluş için yöntemler ortaya konuyor ve millî bir kongre toplanması isteniyordu. Aynı tamim "Milletin iradesi bu mücadeleyi yürütecek ve kararı alacaktır" diyordu. Millî Mücadele yolunda çok önemli bir adım atıldı böylece.

Öte yandan İngilizler, İstanbul'u sıkıştırmaya başlamışlardı. Zira bahsettiğimiz üzere Mustafa Kemal'in Samsun civarına gelişinin kâğıt üstündeki sebebi, bu yörede Türklerle Rumlar arasında çıkan çatışmaları araştırıp rapor hazırlamaktı, halbuki o, İstanbul'dan gelen telgrafları geçiştiriyordu.

Önce Meşru Yolu Denedi

Paşa, mütarekeden hemen sonra Yıldırım Orduları Başkomutanlığını Liman von Sanders'ten devralmış, Halep'in kuzey banliyölerinde İngiliz ilerleyişini durdurmuştu. Bu sınır şüphesiz ki Fransa ve Britanya tarafından değiştirilecektir.

Birkaç günlük İstanbul'a dönüş yolculuğu sırasında kafasındaki planlar hazırdı. Önce meşru yolu denedi. Yeni kabinelerde görev düşündü, müfrit İttihatçılardan sayılmadığı, mutedil ve ciddi bir komutan olarak İstanbul'daki çevreler tarafından kabul edildiği malumdu. Harbiye

Nazırlığını bile talep etti, ne var ki belki üstün yeteneğinden, belki de ani operasyonlara gireceğinden çekinenler bu fikre iltifat etmediler. Yalnız Karadeniz ve doğuda Müslüman ve gayrimüslim gruplar arasındaki muhtemel silahlı çatışmayı önlemesi ve kontrol etmesi için Padişah ve hatta Damat Ferit Paşa onun Anadolu'ya geçmesinde bir beis görmedi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan Anadolu'ya geçmenin bir yolunu bulmuştu. Tarihler 19 Mayıs 1919'u gösterirken, aklındakileri hayata geçirmek için kurtuluşun ilk durağı olan Samsun'a çıktı. Artık önünde uzun, meşakkatli, ama milletin bağımsızlığına giden bir yol vardı...

İmparatorluk, Birinci Dünya Savaşı'nın büyük devletlerinden biri olarak dört yıl ordularını Galiçya'da, Kafkasya'da, Filistin ve Irak'ta sadece Britanya ile değil Rusya İmparatorluğu ile de savaşa sevk etmişti. Birinci Dünya Savaşı, Balkan Harbi'nin üzerine gelmiştir. Yorgun ama tecrübeli bir ordu söz konusuydu.

Genç Cumhuriyet'in Doğuşu

Esaret hatıraları külliyesine baktığımız zaman Birinci Dünya Savaşı sonunda çok az ülkede görülen zorluklara meşakkatle katlanan, çile çeken bir ordu ve millet görülür. Yenilgiye rağmen, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da ifade ettiği gibi işgal kuvvetlerinin gideceğine mantık çerçevesinde de inanılıyordu. Nitekim Kurtuluş Savaşı bu zemin üzerine kuruldu. Eski bir milletin genç bir cumhuriyet olarak doğuşu için bu bir başlangıçtır, o nedenledir ki, 19 Mayıs Gençlik Bayramı'nın derin ve kalıcı bir anlamı vardır.

8

ZAFERİN BAŞLAMA ANININ PAŞASI
KÂZIM KARABEKİR

26 Ocak 1948'de Türk askerî tarihinin en müstesna komutanlarından biri olan Kâzım Karabekir Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1946'dan beri deruhte ettiği başkanlığı sırasında ani bir kalp kriziyle vefat etti. Başarılı, fedakâr bir asker, iyi bir kurmay ve entelektüel kişiliğiyle önde gelenlerdendi. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, o kuşağın bütün genç komutanları gibi Türk ordusundaki yeni yüzü temsil eden biriydi. Türk subayı o dönemde her zaman olduğu gibi mütevazı ve orta sınıf halk kademelerinden gelir. Hüviyetine baktığımızda bu genç komutanın babasının da paşa olduğu görülüyor. Babası Mehmed Emin Paşa, Karamanlı bir Türk çocuğu (Köyü bugün Kâzım Karabekir adını taşıyor). 16 yaşında gönüllü olarak

Kâzım Karabekir Paşa

Kırım Savaşı'na katılmış, zekâsı ve cesaretiyle temayüz etmiş, ordunun subay kadrosu içinde bulunduğu doğu kentlerinde idarecilik de yapmıştı. Son olarak Mekke'de vali vekiliyken koleradan öldü. Perişan aile dul Refika Havva Hanım'ın yanında uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a döndü. Beş erkek çocuk en iyi şekilde yetişmişlerdi ve tabii burs sistemine dayalı Osmanlı askerî eğitim ve terbiyesi ailenin ayakta kalmasına yardım etmişti. Bu şekilde yetişen sivil ve asker memurların çok erken yaşlarda devlet fikri ve millete hizmet ülküsü etrafında şekillendikleri açıktır.

Üç Dil Biliyordu

19. yüzyılda Türk imparatorluğunun geçirdiği en önemli değişiklik bu ideolojik yapıdır. Fatih Askerî Rüştiyesi ve Kuleli İdadisi'nden birincilikle mezun olan Kâzım, asrın başında Pangaltı'da bulunan ve bugün Askerî Müze olan Harbiye Mektebi'ne girmiş, burada Enver Paşa, Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Nureddin (Sakallı) Paşa gibi, matematik ve yabancı dillerde iyi bir eğitim almıştır. Piyade teğmeni olarak mezun olduğunda kurmay sınıfına ayrıldı ve Erkân-ı Harbiye mektebini bitirdiği zaman Almanca, Rusça ve Fransızca dillerini biliyordu. Kendi isteğiyle derhal faal kıta görevine tayin edilmiş, Rumeli'de Bulgar ve Rum çeteleriyle mücadele etmiştir. Bu yıllarda hiç şüphe yok ki, tarihî kaderin Birinci Dünya Savaşı'na ve İstiklal Savaşı'na sürüklediği genç komutan sınıfının umumi çizgilerini o da kazandı: erken yaşta imparatorluk coğrafyasını kan ve ateş içinde tanımak, muasır Avrupa ordularına göre tecrübeli ve genç komutan vasfını edinmiş olmak.

Ermenilerden Aldı

Kâzım Paşa da 31 Mart Olayı üzerine Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun içindeydi. 1912'de binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşı'nın içinde Edirne müdafaasında yer aldı. 10. Tümen Kurmay Başkanı olan Binbaşı Kâzım Bey, Bulgarların Edirne kuşatması karşısında Şükrü Paşa gibi seçkin bir komutanın yanında düşmana karşı koydu; Nisan 1913'te ordu teslim olunca esir alınarak Sofya'ya gönderildi. Edirne'nin istirdadının (geri alınmasının) ve İkinci Balkan Savaşı'nın bitiminden sonra İstanbul'a geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebesi'nde bulunmuş, albaylığa terfi etmiş, sonra Irak'taki orduya kurmay başkanı olarak gitmiş, Bağdat Savaşı'nın sonuna kadar bu cephede kalmıştır. 1917 başlarında Diyarbakır mıntıkasındaki ikinci kolorduya nakil oldu. 18 Şubat 1918'de Erzincan'ı, 12 Mart 1918'de Erzurum'u, Sarıkamış ve Kars'ı Ermenilerin elinden aldı. Rusya'da ihtilal olup Ruslar bu bölgeden çekilince, yeni kurulan Ermenistan ordusu ele geçirmişti. Başarılarıyla mirlivalığa (tuğgenerallik) yükseltildi ve 15 Mayıs 1918'de Gümrü şehrini işgal etti. Oradan Tebriz'e hareket ederek İngilizleri şehirden çıkarmaya muvaffak oldu.

Emrinizdeyim Paşam

Şüphesiz ki, Mondros Mütarekesi'yle bu sahalardaki zaferlerin ve hareketin arkası kesildi. İstanbul'a geldiğinde payitahtta Genelkurmay'daki ve Tekirdağ Kolordu Komutanlığı'ndaki görev tayinlerini değiştirterek kendisini doğu cephesine tayin ettirdi. 1919 Nisan ayında Trabzon ve ardından Erzurum'da kolordunun başına geçerek, doğu

illerinde tekrar işgale başlayan Ermenistan kuvvetleriyle savaştı. Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'yla temasa geçti. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükümeti tarafından azli ile İstiklal Savaşımızın en muhteşem hâli ortaya çıktı. Kâzım Karabekir Paşa, tevkifiyle yerine görevlendirildiği ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına geçip "bütün karargâh ve askerle emrinde olduğunu" tebliğ etti. Aslında İstiklal Savaşı'nın o gün kazanılmaya başladığı çok açıktır. Doğu cephesindeki muvaffakiyet dolayısıyla sınırlar belirlendi, batıya asker ve silah göndermek mümkün oldu. İtilaf Devletleri arasında politik ayrılık başladı. Bir taraftan Kâzım Karabekir'in doğudaki başarıları, bir taraftan güney cephesindeki direnişler Fransa'yı genç Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi hükümetiyle musalahaya, bir barışa zorladı.

Gerçek Bir Münevver

Kâzım Karabekir Paşa şahsi hırs ve büyüklük duygularından uzak gerçek bir münevverdi. Çocuk piyesleri yazmaktan tutalım, güzel bir lisanla hatıralarını kaleme almış, üstün bir kurmay olduğunu göstermiştir. İstiklal Savaşı'nın başındayken Mustafa Kemal Paşa'nın bu işi ileri götürecek tek komutan olduğunu ve dehasını tespit edecek derin bir zekâ sahibidir. İmparatorluğun genç komutan neslinde ister Fevzi Paşa olsun, ister Esat Paşa, ister Enver ve İsmet Paşalar olsun, bütün komutanlarla yakın ilişki kurmuş, takdir etmek ve takdir edilmek mazhariyetine eren makul bir simadır. Kurtuluştan sonraki siyasi hayatta farklı düşüncelere sahip olması ve çok partili rejimin içinde 1924'te Terakkiperver Fırka'yı, Ali Fuat Paşa ile birlikte kurması, son

imparatorluğun subay neslinin ne kadar demokratik fikirlere ve iyi bir siyasi terbiyeye sahip olduğunu göstermektedir. Fikrî yapıları ayrı olduğu için Mustafa Kemal Paşa'yla yolları ayrılmıştır. Gazi Paşamızın ölümünden sonra İsmet Paşa, bu dargınlığın yaratacağı hüznü ve tahribatı bertaraf etmek için eski arkadaşını tekrar siyasi hayatın içine çekmiştir.

Muazzez Şahsiyetler

Menfa (sürgün) döneminde üç çocuk sahibi olan, başta hatıratı olmak üzere pek çok eser yazan Kâzım Karabekir Paşa, hiç şüphesiz günümüzün maksatlı siyaset bezirgânlığı yapan sahte tarihçiliğinin değerlendirip anlayabileceği bir kişi değildir. İstiklal Savaşı komutanlarımız bu gibi mütalaaların dışında muazzez şahsiyetler olarak anlaşılıp şükranla yâd edilmelidirler.

Yetimler Babası

Kâzım Karabekir Paşa, doğu cephesindeyken savaşta öksüz ve yetim kalmış Türk ve Ermeni çocuklara sahip çıkmıştı. Gürbüz Çocuklar Ordusu Teşkilatı'nı kurup, sahipsiz çocukları açlık ve sefaletten kurtararak meslek sahibi olmalarını sağlamıştı. Bu yüzden kendisine "Yetimler Babası" denilmişti.

9

İSTANBUL'UN İŞGALİ

15 Mart 1920 günü Mondros hükümlerine göre müttefik devletlerin (Yunanistan dahil) İstanbul'u işgali zorba biçimde güçlendiriliyordu. 15 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılmasıyla Anadolu'nun her yerinde direniş hareketi cemiyetleri teşkil edildi ve bir noktadan sonra da, Çukurova-Dörtyol'da olduğu üzere, silahlı direniş başladı.

Bu direniş derhal Maraş-Antep ve Urfa'ya sıçradı. Mustafa Kemal Paşa, Mayıs ayının 19'unda Samsun'a çıkıp Havza-Amasya-Erzurum'a ulaştığında bu hareketlerle paralel bir etkinlik içindeydi.

İstanbul'da bu gelişmeler dolayısıyla 3 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti istifa edince, yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Kabinedeki Mersinli Cemal Paşa ve Ferik-i Evvel (Korgeneral) Abuk Ahmet Paşa, Mustafa Kemal hareketinin kuvvetli destekçileriydi. İstanbul'daki Britanya komiserinin istihbarat raporlarında "Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'daki milliyetçi hareketin başı olduğu" not ediliyor. Müttefik kuvvetler İstanbul'daki hâkimiyetin yeterli olmadığını ve işgalin, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu devletlerin ve memleketlerin uysal ve itaatkâr havasına zıt bir şekilde problem yarattığını

görmüşlerdi. Uzun müzakerelerde işgal kuvvetlerinin yüksek komiseri De Robeck'in kabineyi tehdidi, bizzat hariciye nazırının Anadolu hareketi dolayısıyla İstanbul Hükümeti'ni mesul tutacaklarını bildirmesi neticeyi değiştiremiyordu. Şurası bir gerçek ki, İstanbul'daki hükümetlerin Anadolucu tutumu karşısında, hiç öyle olmayan Damat Ferit hükümetlerinin de fazla bir müdahale imkânı olmamıştır. Anadolu'da meclis hükümeti ortaya çıkana ve düzenli ordu teşkil edilene kadar Damat Ferit hükümetlerinin örgütlediği Kuvâ-yi İnzibâtiye gibi yandaş hareketler de aynı şekilde Çerkez Ethem gibi kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

Önce Anlaşamadılar

Bu birkaç aylık dönemde müttefik devletlerin İstanbul'un işgali konusunda anlaşamadıkları görülüyor. Fransa, Anadolu'yu daha dikkatle, ihtiyatla ve bir ölçüde saygıyla izlemektedir. Franchet d'Espèrey'nin tavırlarında bu görülüyor. İtalya yorgun bir işgal gücü olarak Britanya ve Fransa'ya güvenmiyor. Savaşa geç giren ve taze bir kuvvet olan Yunanistan ise Britanya'nın yardımcı kuvveti (auxiliary forte) konumunda; İngilizler Yunanistan'ı resmen işgal kuvveti olarak kabul ettiklerini ve Yunan işgal kuvvetlerine yapılacak bir saldırıya müttefiklerin hepsi tarafından karşılık verileceğini beyan etmişlerdir. Hatta Britanya'nın İstanbul'daki ve Trakya'daki ağır görevini Yunanistan'a terk etmeye meyilli olduğu açıktır. Londra'da en azından Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu fikirdedir. Gerçi Franchet d'Espèrey bu eğilime şiddetle karşı çıkar ve hatta İngiltere'yi müdahaleyle; yani Anadolu'daki Fransız işgal kuvvetlerinin 50 bin askeri İstanbul'a sevk edeceğini bildirerek bu

stratejiden vazgeçirir. Fakat İngiliz kabinesine göre bu yeni işgalin ne getireceği ve tehlikelerini tartışmak Mustafa Kemal "haydutlarının" cezalandırılmaması demektir ve Curzon işgalin bir kâğıda birkaç kelime yazılmasından ibaret bir statüyle operasyonun bitirilmesini düşünür.

İşgal Şartları Ağırdı

15 Mart'ta Fransa hâlâ ağır işgal şartlarının Anadolu'da Hristiyanların genel katline sebep olacağını ileri sürerek tereddüdünü bildirdi. İtalya ise müttefiklerine uyarak bu işgale katılacağını, fakat sonunda yeniden bir harp çıkarsa kesinlikle yanlarında yer almayacağını, yüksek komiserleri Kont Sforza aracılığıyla resmen tebliğ etti.

İşgal şartları çok ağırdı. Milletvekillerinin ve bazı politikacıların tevkif edilmesi, bütün haberleşme araçlarının, yani posta, telgraf düzeninin ele geçirilip denetlenmesi, asıl

Mütareke dönemi İstanbul'u.

önemlisi mütareke şartlarının ilk anından daha ağır bir hüküm olarak Harbiye Nezareti'nin resmen işgal edilip bütün yazışma ve emirlerin sansürden geçirilmesi, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi liderlerle derhal ilişkisini kesmesi bildirildi.

Gerçekten, İstanbul'un işgali bakanlıkların ve ardından 12 Ocak'ta teşkil edilip Misak-ı Millî kararı alan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin tevkifi ve Malta'ya sürülmesiyle neticelendi. Asıl önemlisi karakol ve kışlaları basmışlardı. İşgal, 16 Mart'ta Şehzadebaşı'ndaki karakola gece yarısı yapılan baskın sırasında olaylardan haberi olmayan savunmasız erlerin katliyle başladı. Şehzadebaşı'nda yaşanan, askerî kurallara uymayan, işgalin statüsü içinde dahi hukuk ve askerî edebin ihlali demek olan bir hareketti. Ne yazık ki, Kurtuluş Savaşı'nın bu önemli abidesi 1950'lilerin şaşkın imar hareketleri sırasında bilhassa bir zevksizlik abidesi olarak İstanbul'a dikilen Saraçhane başındaki belediye binasının yapımı dolayısıyla istimlak edilip yok edilmiştir. (Benzer şekilde o bölgede mevcut konaklar ve en hazini, Acemi Oğlanları Kışlası da aynı akıbete uğramıştır.)

İşgal günlerinde İstanbul'un asayişini İngiltere'nin sağlayamadığı görüldü. Fransızlar hiç de müttefiklerinin beklediği desteği sağlamadılar. İtalya ise karşı hareketi, Anadolu'yu destekledi.

Hiç şüphesiz ki, Sevr Antlaşması'na giden şartlar dikte edilmişti. Ermenistan'ın kurulacağı, İstanbul'da padişahın serbest bırakılacağının beyan edilmesine rağmen Boğazlar'ın kesinlikle enternasyonal bir alan haline çevrileceği, Çatalca'dan itibaren bütün Trakya'nın Yunanistan'a

bırakılacağı ve İzmir merkez olmak üzere eski Aydın vilayetinin, yani Denizli'ye kadar uzanan bölgenin Yunanistan'ın geçici işgaline bırakılacağı beyan edildi. Bu geçici işgalin Yunanistan ana karasından yapılan iskân desteğiyle yakın bir gelecekte bir ilhaka dönüşmesi planlanıyordu. Bu, sır değildi. Öte yandan, 16 Mart sabahı Britanya komiserinin sadrazama işgalin geçici olduğunu, saltanatın kaldırılmayacağını, İstanbul'u almayı düşünmediklerini (ki Lord Curzon'un bu bildirimden sonra hemen itiraz ettiği nokta) bildirmesine rağmen, 16 Mart 1920 günü meşum bir gün olarak tarihe geçmiştir.

Damat Ferit'i İstediler

Heyet-i Temsiliye adına aynı gün Mustafa Kemal Paşa vilayetlere ve livalara, kolordu komutanlarına fevkalade salahiyetli bir meclisin toplanması için seçimlerin yapılması gerektiğini bildirmiştir. 3 Mart'ta Rıza Paşa Kabinesi istifa etti. Eski Bahriye Nazırı Salih Paşa sadrazam oldu, müttefikler ültimatomu ona da yenileyerek verdiler. Ne var ki, Salih Paşa da 3 Nisan 1920'de istifa etti. Yeni kabineyi tekrardan işgalci devletlerin istediği Damat Ferit kurdu. Damat Ferit'in Kuva-yi İnzibâtıye'yi teşkili bu döneme rastlamaktadır. Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı Franchet d'Espèrey Şubat 1919'dan beri karargâhını İstanbul'un sur içine nakletmişti. Hiçbir şekilde Britanya'nın işgal konusundaki üstünlüğünü kabul etmek niyetinde değildi. General d'Espèrey 1921 yılında mareşal rütbesine yükseldi.

Resmen İstanbul'daki müttefik kuvvetleri komutanı kim olacaktı, bu, Fransa ve İngiltere arasında ciddi bir

çatışma konusu hâline geldi. Sorun aslında çözülememiştir. Fransız işgal kuvvetlerinin kuvvet sayısı İngiltere'ye göre azdı. Sevr'e giden yolda, bir müddet evvel Akbaş Cephaneliğinin millî kuvvetler tarafından gayet cesurane ve çok etkin bir biçimde Fransızların elinden zaptıyla içindeki mühimmat ve silahın Anadolu'ya sevki ve İngiliz kuvvetlerinin her yerde direnişle karşılaşmasının yanı sıra, müttefikler arasındaki gerilim dolayısıyla ikinci işgalin muvaffak olmuş sayılamayacağı görülmekteydi.

10

MECLİSİMİZ
İSTİKLAL RUHUYLA İSTİKBALE

23 Nisan 1920, günlerden Cuma... Bugünün özellikle seçildiğini söylemek mümkündür. Ankara'nın en önemli ve ülke çapında şöhrete sahip dinî merkezi Hacı Bayram Veli Camisi'nde kılınan cuma namazından sonra dualar ve kesilen kurbanlarla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni temsil eden ve "makarr-ı teessüs" dediğimiz kuruluş merkezi görevini yerine getiren binada Millet Meclisi toplandı. Bina, şehrin istasyona doğru gelişme eğilimini temsil eden en güney noktasında (bugün Ulus Meydanı) İttihat Terakki Fırkası'nın kulübü olarak inşa edilen neoklasik bir binaydı (halen İnkılâp Müzesi).

Sinop mebusu Şerif Bey "Ey hüzzar-ı kirâm" diye başlayan konuşmasında "Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" demiş ve Meclis, çalışmalarına başlamıştı. Meclis reisi Mustafa Kemal Paşa'ydı. İstanbul'dan gelen Celaleddin Arif Bey ikinci başkanlığa, Abdülhalim Bey (Konya Mevlevi dergâhı postnişini) birinci başkan vekilliğine seçildiler. Kâtip üyelerle birlikte başkanlık divanı tamamlanmış oldu. Meclisin zabıt kâtipleri pek zikredilmez ama tarihimizin ilginç kişilikleridir. Biri Ankara'da rüştiye ve idadide talebelik yapan Koçzâde Vehbi Efendi; ikinci zabıt kâtibi, sonradan

Yeni Türkiye kuruluyorken en önemli kararların alındığı Birinci Büyük Millet Meclisi binası ve Mustafa Kemal'in Meclis'in balkonuna çıkmasını bekleyen kadın, erkek, köylü, kentli, yaşlı o Meclis'e güvenen halk.

ordinaryüs profesör olan hepimizin tanıdığı medeni hukuk hocamız Hıfzı Veldet Efendi (Velidedeoğlu); üçüncüsü Ankara'da muallimlik yapan Mahir Hoca (İz) idi. Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda Meclis Hükümet sistemine göre bu hükümetin başkanıydı. Burada "hükümet" kelimesini kullanıyoruz, zira devlet henüz hilafet ve saltanatı mecze-den İstanbul'daki monarşidir.

Göktürklerden Beri Tarihte Bir İlk

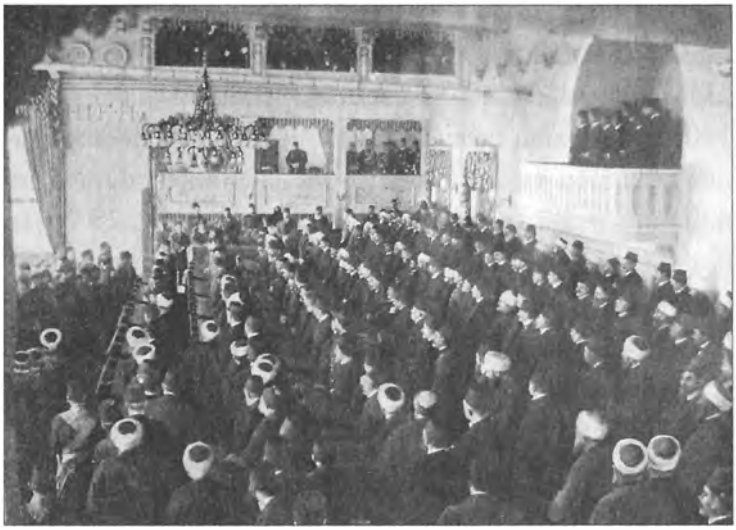
Büyük Millet Meclisi, "Türkiye" adını almıştı. Göktürkler-den beri tarihte ilk defa "Türk" adı kullanılmaya başladı. Hükümet saltanat ve hilafeti, işgalin zor şartlarından kur-tarmak, vatanın bağımsızlığını gerçekleştirmek için top-lanmıştı. Bu nedenle hâkimiyetin "bilâ kaydü şart" Türk milletine ait olduğu vurgulanıyor ve yine bu nedenle kür-südeki başlık o günden bugüne tartışılıyor. Bazı yazarlar

ve hukukçular bu sloganın meşruti monarşi dediğimiz sistemle bağdaştığını, bazıları ise artık yeni bir hâkimiyet ve yeni bir devletin ortaya çıktığını söylüyorlar. "Egemenlik ulusundur." Bugün bile Millet Meclisi'nin şiarı budur.

"Meclis hükümeti sistemi"ne tarihte daha evvel iki büyük ihtilalde, Fransız ve Sovyet devrimlerinde rastlanıyor. TBMM'nin sistemi konvansiyoneldir ve hâkimiyet-i milliye kavramının çokça telaffuz edildiği TBMM, bu evvelki ikisine göre daha değişik görüşteki grupların temsilidir. Gerek Fransız gerek Rus devrimlerinde konvansiyonel sistem veya Sovyet sistemi liderlerin hâkimiyetini aksettirir ve törensel bir şekilde tasarı, kanun ve kararları kabul ederdi.

Oysaki Büyük Millet Meclisi, bir harbin yönetildiği bir organ olmasına rağmen, her zaman ciddi bir muhalefet ve muvafakatin görüldüğü, yani hükümeti destekleyen kanatla tenkit etmekte çekinmeyenlerin münakaşa ettikleri bir ortamdı. Tarihimizde hiç görülmemiştir. Ne 1876 Anayasası'nda ne de 1908'deki yeniden düzenleme sonrasında. Hükümetler 1876'dan itibaren padişah tarafından seçilen ve tasdik edilen sadrazamın, vekillerin ve nazırların, 1908'den itibaren meclisin teşekkülüyle ortaya çıkan organın hükümeti tasdik etmesiyle biçimlenmişti. Burada ise milletin meclisi her bakanı ayrı ayrı seçiyordu. 25 Nisan tarihli karar "İcra vekilleri heyetinin teşkiline karar verildi" şeklindedir. Dolayısıyla meclis başkanını seçer, sonra başkan vekilini tayin eder, bakanlar kurulu üyelerini de seçer ve ayrıca hepsini denetler. Meclis, yargı organının da görevlerini yerine getirip getirmediğini denetler. Yani kesin bir kuvvetler birliği söz konusudur. İcra (yasama) ve yargı gücü meclisin elindedir. Bu sistem hiç şüphesiz 1924 Anayasası'nda değişecektir.

İlk meclisin üyeleri iki kaynaktan gelir. Birinci grup; yakın tarihimizin facialarından birinden, yani Şubat 1920'de Misak-ı Millî'yi (Millî Ant) ortaya çıkarıp kabul eden, coğrafyayı çizen son meclisin dağıtılması, İstanbul'un yeniden işgal edilmesi, işgal sırasında meşum cinayetlerin işlenmesi (Şehzadebaşı Karakolu'nda gece uykusunda olan erlerimizin nöbetçilerle birlikte şehit edilmesi gibi), mebusların Malta'ya sürgün edilmesi, basının ve bütün ulaşımın, posta servislerinin kontrol altına alınması gibi olaylardan sonra Ankara'da görevlerine devam eden eski meclis üyelerinden oluşur. Grup tam olarak ilk anda Ankara'ya sığınabilen birkaç kişiyi müteakiben İstanbul bölgesinden gelenler ve Malta sürgünlerinin serbest bırakılanlarının katılımıyla oluştu. İkinci zümreyi ise sancak esası üzerinden daha çok müdafaa-ı hukuk gruplarının seçtiği üyeler oluşturdu. Tarihte hiçbir Osmanlı meclisinde görülmediği

Meclis-i Mebusan'da üyeler oturum halindeler.

kadar ilmiye sınıfından ve medreseden üyeler vardı. Gayrimüslim mebus yoktu.

Mustafa Kemal'in Gücünün Göstergesi

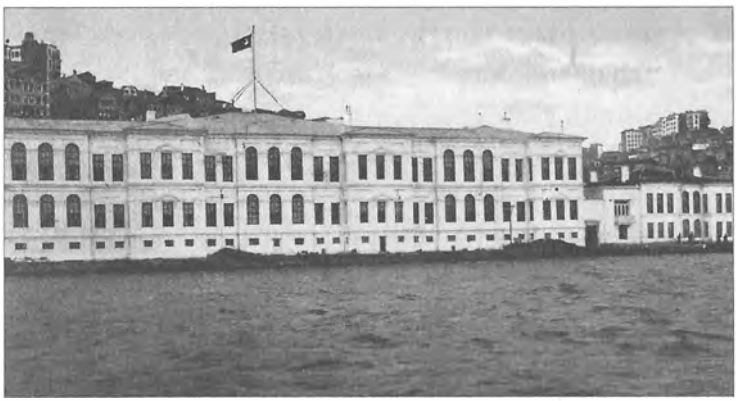
Nihayet, Mehmet Akif Ersoy gibi millî şairimiz dahil entelektüellerin katıldığı bu meclis, İstiklal Savaşı'nın yürütüldüğü bir organ haline dönüştü. 15 Ağustos, Büyük Millet Meclisi adının benimsendiği tarihtir. Erzurum–Sivas'taki 16 Mart tarihli Heyet-i Temsiliye'nin adına kurulmuş olan bu meclisin adı "Millet Meclisi" diye geçiyordu. Meclis üyelerinin yüzde 8'i din adamları, yüzde 34'ü sivil bürokratlar, yüzde 13'ü askerlerden oluşuyordu. Askerler 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra kendi istekleriyle ya istifa ederek siyasete devam ettiler yahut da Mareşal Fevzi Çakmak gibi askerî kariyeri tercih ettiler.

Meclisin açılması Türkiye sathındaki redd-i ilhak cemiyetleri, vilayet-i şarkiyye müdafaa-i hukuk cemiyetleri gibi muhtelif direniş gruplarının bir araya toplanmasından sonra oluştu. Büyük bir başarıdır. Birçok düşünürün ve yazarın ifade ettiği gibi, askerî zaferden de evvel temeli oluşturan önemli bir başarıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi gücünün göstergesidir. Ankara böyle büyük bir millet meclisinin oluşumunu, çalışmasını ve mücadelesini desteleyecek bir bölge olarak daha o günden modern tarihe adını yazdırmıştır. Zaten 27 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa şehre ulaştığında şehrin müftüsü Börekçizâde Rifat Efendi, sivil memurlar, askerî bürokrasi, Bayrami Şeyhi, esnaf ve tüccarlar kendisini büyük coşkuyla karşıladılar. Bu daha evvelki kongre merkezlerinde görülmeyen bir havaydı. Asıl önemli husus Ankara'nın, demiryolunun

bittiği nokta olmasıydı. Yani modern harbin en önemli aracı olan demiryolu şebekesinin başına geçilmişti. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın ofisinin ziraat mektebi dediğimiz Kalaba semti tarafındaki binadan evvel Ankara garındaki bina olması bir tesadüf değildir.

Ve Meclis Bir Anayasa Yapar

Meclisin içindeki siyasi gruplar şaşılacak derece birbiriyle bağdaşamaz karakterdeydi. Hatta Yeşil Ordu gibi doğaçlama ortaya çıkan, içinde halkçı sosyalist örgülerden tutalım muasır Bolşevizm'e sempati besleyenlere kadar pek çok insan yer alıyordu. 1921 tarihinde saltanat devletinin anayasası yanında meclis bir anayasa daha yaptı. 1921 Anayasası kısa bir anayasadır, bugün bile görülmeyecek derecede ademi merkeziyetçi bir yapı içermekteydi. Yerel kurullara büyük önem vermekteydi. Bu öngörü tatbik edilmedi. 1921 Anayasası'nın uygulanmaktan çok bir hedef teşkil ettiği görülüyor. Bir kenara itilmesi beklenen 1876 Anayasası ise

Misak-ı Millî'nin beyan edildği Meclis-i Mebusan binası, Fındıklı, İstanbul.

zaten konvansiyonel sistem yürürlükte olduğu için "sözde" yürürlükteydi, ama idari ruhu itibarıyla merkeziyetçi sistemi devam ettiren bir meclis hükümetinin ve Anadolu idaresinin vazgeçemeyeceği bir belgeydi. Bu çelişkiyi ancak 1924 Anayasası ortadan kaldırdı.

Çocuklar Bu Vatanın Ana Unsuru

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin en önemli sorunlarından birisi öksüz ve yetim kalan çocuklardı. İstiklal Savaşı'nın önemli acılarından biri çocukların durumuydu. Uzun süren büyük bir savaşın kalıntılarında yaşayan memlekette mücadele devam ediyordu. Çıkarılan kanunlara uyulması, halkın olağanüstü vergileri kabul etmesi, harfiyen riayet etmesi ve millî müdafaanın gereklerini istisnasız yerine getirmesi ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin en büyük başarısıdır. Muhalif gruptan tenkidi yükseltenler ne azalıktan atılmış ne de haklarında soruşturma açılmıştır.

Bugün, bir asır sonra Büyük Millet Meclisi'nin bu ruhi yapısını hâlâ özlüyoruz. Bizce özlemin hep devam etmesi lazım. Bir devletin ve sistemin kuruluşundaki ruh yaşadığı, kutsandığı derecede istikbale emin adımlarla yürünür. Büyük Millet Meclisi'nin açılışının kutlandığı bayrama 1927'den beri sadece Millî Hâkimiyet Bayramı değil, aynı zamanda Çocuk Bayramı deniliyor. Çünkü çocuklar bu vatanın ana unsuru olarak düşünülmelidir. Atatürk'ün 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmesi çok önemlidir. Bugün 21. yüzyıldayız. Ama 20. yüzyılda Nazi kamplarında insanları, çocukları fırınlara attılar. Çocuklar dünyada büyük acılar çektiler. Böyle bir yüzyılda Atatürk'ün çocuklara bayram armağan etmesi hakikaten önemli bir şeydir.

Meclis ve Ankara

Vilayetin merkezi Ankara hakkında bizde alışılagelmiş bir ibare vardır: "Toz, toprak içindeki Anadolu vilayetlerinden birinde asırların ihmaline uğramış bir merkezdi." 1919'da Erzurum ve Sivas kongrelerinin yapıldığı şehirlerden Kayseri gibi daha 19. asırda yurt dışına ihracat yapacak kadar tanınmış küçük bir sanayi şehrinin ardından niye Ankara'ya geçildiği, Konya gibi tahıl zengini ve asırları görmüş bir başkentin niçin merkez seçilmediği anlaşılamaz.

Bu bakımdan 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Ankara vilayetinin ve Ankara şehrinin konumunu ele almakta fayda var: Ancyra, Roma devrinde Galatya denen eyaletin, yani Keltlerin kurduğu bir bölgenin başkentidir. İmparatorluk içindeki en zengin ve üretken şehir olduğunu söylemek zor ama bir ordu merkezidir, önemli bir kontrol noktasıdır. Roma İmparatorluğu'nun üçüncü asrındaki bazı eserler burada da görülür: tiyatro, Caracalla'nın kurduğu Roma hamamı, eski Kibele kültünden bozma İmparator Augustus'un adını taşıyan mabet (Monumentum Ancyranum) gibi.

19. Asırda Duyuldu

Yeni Çağ'da Ankara 15. ve 16. asırda sof üretiminin merkeziydi. Ankara kumaşları aranır nitelikte ve göz alıcıydılar. Kremlin'den İsveç ve Almanya saraylarına kadar herkes burada üretilen sof kumaşını giyerdi. Krallar, piskoposlar, zenginler... Ankara zenginliği aynı zamanda Ankara keçilerine borçludur. Tiftik keçileri Ankara'ya çok uzun zaman refah sağladılar.

Şehir bir Anadolu kentiydi ama 19. asırda bile kendini yeni dünyaya uydurabildi. Gerçi kumaş üretimi gerilemişti

ama tiftik yünü açısından hâlâ önemli bir ihraç merkeziydi. Ankara'yı 19. asır ortasında gezen Andreas Mordtmann şehri çok güzel anlatıyor. Uzun bir yolculuktan sonra Ermeni piskoposun misafiri olduğu evde lüksü (ayna ve diğer eşyalar) görür. Sözü edilen Ermeni piskopos Katolik cemaatin reisidir, zira Ankara Ermenileri Katolik'tir.

Demiryoluyla Önemi Arttı

Şehirde önemli memleketlerin, komşu İran'ın konsoloslukları vardır, Fransızların okulu hayli hizmet görmüştür ve Ermeni cemaati ticaretten dolayı epey zengindir. Ankara merkezindeki konakları dışında, bugünkü Etlik, Keçiören ve Gaziosmanpaşa sırtlarındaki Ermeni konakları meşhurdur. Hatta Çankaya Köşkü'nün nüvesi bunlardan biridir. Şehirde enteresan bir de Yahudi cemaati vardır. Bugünkü Leblebici Camii Mahallesi'ne yerleşmişlerdi.

Çankaya Köşkü'nün ilk yılları...

19. asır ortalarında İstanbul'dan sonra çağdaş anlamda hekime rastlanan yer Ankara'ydı. Bilhassa 1894'te Almanların Anadolu demiryolunu Ankara'ya kadar uzatmalarıyla, ki şehir halkı bu hattı ısrarla beklemişti, şehrin önemi arttı.

Ticaret tarihinde zihniyeti, davranışı ve ananeleriyle etkin olarak ticareti ve sanayii geliştiren memleketler vardır. Bulgaristan'ın Gabrovo'su, Güney Almanya'nın Augsburg'u, İtalya'daki şehir cumhuriyetleri ve İran'da İsfahan ve ondan önce Culfa gibi. Ankara vilayetinin merkezi de bunlardan biriydi. Nüfusunun 20. yüzyıl başında 25 bin kadar olduğu salnamelerde kayıtlıdır. Bu, bugün için küçümsenen ama o gün için önemli bir miktardı. Nitekim vilayet binasının, devlet dairelerinin güneye, bugünkü demiryolu istasyonuna doğru yayıldığı görülüyor. Şehrin önemi demiryolu geldikten sonra arttı. Bizzat İttihat Terakki Kulübü bile İkinci Meşrutiyet yıllarında Ankara'da yapılan en güzel binalardan biriydi ve TBMM'yle hükümetinin makamı oldu.

Mücadelenin Başlangıcı

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi'nden itibaren Anadolu'da vilayetlerle kurduğu devamlı ilişkiler Ankara'da semeresini verdi. Bunun iki nedeni vardır: Ankara'nın tüccar ve dünyaya açık halkı Paşa'yı beklemektedir, ayrıca öbür vilayetlere göre daha büyük bir bağlılığın olduğu görülür. İkincisi, şehre kadar gelen demiryolu sayesinde stratejik yönden uygun bir yerdi. Kent halkının kendisini siyasi bakımdan mutlak bir inanç ve özlemle karşılayıp desteklemesi, sanırım artık Millî Mücadele'nin nereden başlayacağını gösteriyordu.

Ve Hâkimiyet Milletin

Nitekim 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram'da kılınan cuma namazından sonra Meclis'e doğru yüründü ve belirtildiği gibi İttihat Terakki Kulübü'nün Millet Meclisi'ne dönüştürülen salonunda Büyük Millet Meclisi açıldı. Sıralar bile etraftaki okullardan getirilmişti. Ankara halkı desteğe hazırdı. Meclis'te muhalif ve muvafık görüşlüler tek amaç etrafında toplanmışlardı. İlan edilen bildiride "saltanat ve makam-ı hilafetin düşman nüfuzundan ve esaretinden kurtarılması ve milletin istiklalinin sağlanması" dile getiriliyordu. Bunun etrafında Meclis yeni bir tarzı denemiştir: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bu, hiç kimsenin itiraz etmediği bir ilkeydi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bir hükümettir ama yeni devletin Türk adını taşıyan şeklidir. Üç kuvvet; yargı, yasama ve yürütme aynı organda birleşmektedir. Meclisin reisi aynı zamanda hükümetin reisidir. Hükümet açıkça İstanbul'daki aciz idareyi reddedip vatanın ve saltanatın kurtuluşu görevini üstlenmektedir. Bir müddet sonra kabul ettikleri 1293 (1876) Teşkilat-ı Esasi Kanunu yanına 1921 Anayasası ilaveten çıkarıldı. Önemli bir metindir ve 1924'e kadar aslında iki kaynağın içinde en çok tatbik edilendir.

Görüşleri Farklıydı

Meclis'te Anadolu eşrafı ile her yerde Mondros Mütarekesi'nin şartlarını reddeden grupların içinden gelen medreseliler ve hocalar da yer almaktadır. İttihatçılığı, yani Enver, Cemal, Talat üçlüsü etrafındaki İttihatçılığı reddetseler de eski İttihat Terakki üyeleri de bulunmaktadır. Dünya

görüşleri tamamen farklı bu grupların bir arada iş görmelerinin, birleştirici ve yönlendirici unsuru ordudur. Ordunun İstanbul'da kalmaktan vazgeçen ve doğrudan Anadolu'ya geçmiş olan unsuru günden güne kalabalıklaşmakta ve İstiklal mücadelesinin ana unsurunu meydana getirmektedir. Bu oluşum etrafında liderlik kadar önemli bir araç olamaz. Nitekim Millet Meclisi'nin reisi Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'den geçmiş, aynı zamanda 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır bölgesinde, Bitlis, Muş ve Bingöl'ün Ruslardan istirdadını gerçekleştirmiş bir komutandır.

Meclis Liderini Buldu

1919'da İstanbul'da kalarak bir siyasi mücadeleyi yürütmeyi denemiş fakat bunun imkânsızlığını anladığından müfettiş paşa olarak Anadolu'ya geçmiş ve hareketi organize etmekte büyük bir politik deha göstermiştir. Bu uzlaşmacı, zaman zaman sert tavrıyla bir siyasi ve komutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın nezdinde Türkiye Büyük Millet Meclisi liderini bulmuş oldu. 1923'te Türkiye Lozan'daki barış görüşmelerinde istediğini elde ettikten sonra ekimde Cumhuriyet ilan edilecektir; ancak ilan-ı Cumhuriyet'ten bir müddet evvel, aşağı yukarı 15 gün evvel, 13 Ekim'de Ankara resmen Türkiye Devleti'nin ebedi başkenti ilan edilecektir. Ama bu başkent statüsünün daha 1919 yılının Aralık sonunda ve 1920 yılının Nisan ayındaki Meclis'in ilk oturumunda yürürlüğe girdiği açıktır.

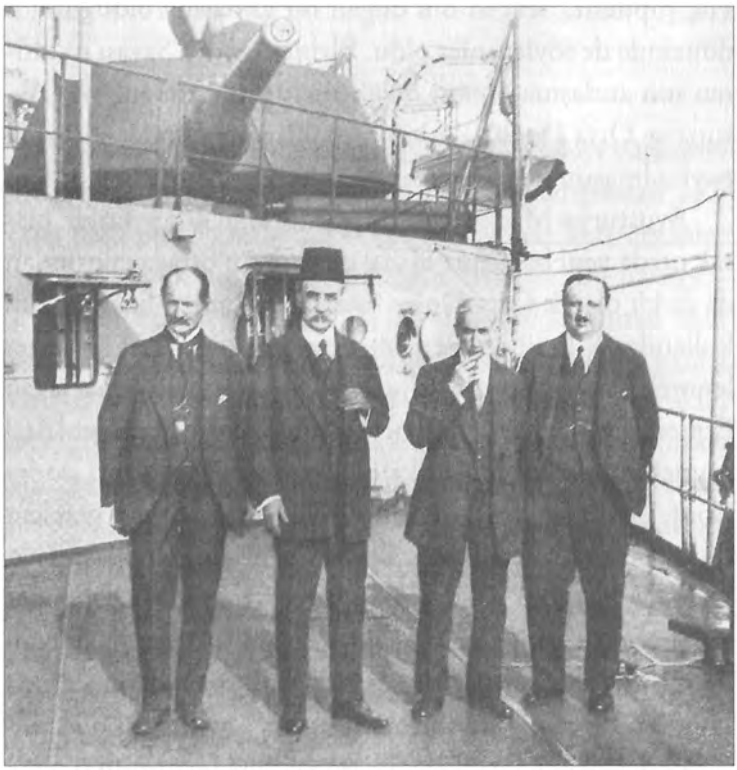
11

ÖLÜM FERMANI
SEVR

Hiç şüphesiz, Sevr'in ölü doğan bir antlaşma olduğunu o dönemde de söyleyenler oldu. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren son antlaşma olması öngörülüyordu. Osmanlı'nın Avrupa ve Orta Doğu'daki son topraklarının elinden alınarak paylaşılmasını hedefliyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan farklı olarak orada yeni bağımsız ulusal devletlerin ortaya çıkışından da farklı olarak Orta Doğu Arap bölgesinde ulusunun adı kullanılarak İngiltere ve Fransa'nın yeni egemenliği belgelenmek gayretindeydi. Ulus-devlet yaratmayı amaçlayan Ermenistan gerçekleştirilmek istendi. Kürdistan projeleri gayriciddi girişim olarak kaldı. Hem hazırlık olan Londra Konferansı'nda hem de daha sonra Ermenilere gereken dikkatin gösterilmediği, onların kaale alınmadıkları açık. Hesapça İstanbul dahil olmak üzere Trakya'daki topraklar Yunanistan'a verilecekti. Tepki sert oldu. Ama en önemli tepkilerden biri, o tarihte sayıları artık 80 milyonu geçen Hint Müslümanlarının protestosudur. "Halifenin mekânını elinden alamazsınız" deniyordu. Lloyd George ileri gittiğini anlamıştı. Bizzat Hindistan Naibi Edwin Montagu bile bu konudaki genel ilkelere ihanet edildiğini belirmekten

kendini alamadı. Adaların Yunanistan'a verilmek üzere Türkiye'den tamamen alınmasında ise İtalya hariç herkes müttefikti. Ama İtalya'nın koruyucu statüsü ile işgali (!) Dodecanese (On İki Ada) adalar bölümünde İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etti (1943'te Alman işgali altına girmiştir). Trakya'da ise, Çatalca-Istranca hattında duranlar vardı. Marmara bölgesinin hâkimiyeti Türklerde kalmakla birlikte geçiş yolları Beynelmilel Boğazlar Komisyonu'na havale ediliyordu.

Sevr Barış Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı heyeti:
Fotoğrafta soldan sağa Rıza Tevfik Bey, Damat Ferit Paşa, Hadi Paşa ve Reşad Halis Bey yer almaktalar.

TBMM'yi Resmen Tanıdı

Türkiye'nin mali kontrolü daha da güçlendi. Düyûn-u Umûmiye hayata devam etmekle birlikte İngiltere ve Fransa'nın çok fazla söz sahibi oldukları yeni mekanizmalar geliştirildi. Londra Konferansı'nda Sadrazam Tevfik Paşa antlaşmanın kabul edilemez olduğunu söyledi. Zaten Ankara hükümetine saygısını belirtmişti. Bütün mesele 1920'de kuruluşu tamamlanan TBMM'nin bilhassa 1919'daki Maraş, Antep ve Urfa savunmasından sonra varlığının açıkça ortada olmasıdır. Nitekim İstanbul'da, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı şehrin ikinci işgaliyle dağıtıldığı için bir Şûra-ı Saltanat toplandı. Müşir Ali Rıza Paşa'nın reyi dışında davetli üyelerden kurulan Saltanat Şûrası Sevr'i kabul ettiği halde Ankara hükümeti reddetti. Padişahın tasdikine sunulamadı. İtalya, Ankara hükümeti tarafındaydı. Saint Jean de Maurienne antlaşmaları ile vadedilen bölgelerin hiçbiri ona verilmiyordu. İtalya âdeta Muğla ile Antalya işgalini bile Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılmasını protesto için emrivakiyle gerçekleştirmişti. Fransa, Britanya ile çaresiz beraberliğine 1921'deki Sakarya zaferinden sonra son verecek ve Ankara Antlaşması'yla TBMM hükümetinin varlığını resmen tanıyacaktı.

Türkiye İçin Kâbustur

Sevr, Türkiye üzerindeki emellerin unutulamadığını ve unutulmaz olduğunu gösterdi, ama bu emellerin ortak bir güçle ve tatbikatla gerçekleştirilmesi konusunda Batı dünyası artık eski gücüne sahip değildi. Sevr, Türkiye için bir kâbustur. Muhtelif çevreler daha onlarca yıl boyunca

Sevr ruhundan ve Sevr'den bahsedeceklerdir, ama şurası bir gerçek ki, Trakya ve Anadolu topraklarının Türkiye oluşu, bilhassa 1930'lardaki eğitim reformu ve sağlık tedbirleri sonucu sıçramaya başlayan nüfus, 1940'ların sonunda başlayan tarımsal hasılanın artmasını sağlayan zirai reformlar ve 1960'lardaki sanayileşmenin büyüdüğü yeni bir cemiyet yapısı sayesinde Sevr gibi bir kâbusun gerçek olması büyük ölçüde önlenmiştir.

Sakarya'dan Sonrası...

Sevr'in yırtılması ifadesini kullananlar arasında Lloyd George vardır. Bizzat Britanya hükümeti bile bu antlaşmanın ciddi ve geçerli olduğunu kabul etmemiştir.

Bilhassa Trianon Antlaşması'ndan sonra Macaristan ve Neuilly Antlaşması'ndan yaka silken Bulgaristan gibi ülkelerde Sevr'in iptal ettirilmesi ve yeni Türkiye'nin bu alandaki başarısı büyük yankı uyandırdı. Amerika başlangıçta bilhassa Lloyd George'un Ege'deki Yunan (Hellen) nüfusu lehindeki girişimlerini kabul etmiyordu. Bir dönem sonra bazı psikolojik tarih yorumcularının (!) söylediklerine göre, Başkan Wilson'ın geçirdiği bir kriz onun İngiltere'ye daha çok yanaşmasına neden oldu. Her hâlükârda İzmir'in işgali Batı cephesinde ilk başta İngiltere dışında pek tasvip görmeyen ama sonunda en azından İngiltere, Fransa ve Amerika'nın destek verdiği bir girişim olmuştur. Sevr sonunda Yunanistan'ın Anadolu'daki ilerlemesi 1921'deki Sakarya yenilgisinden sonra artık tasvip görmez oldu. Hemen hemen hiçbir müttefikin mutlak anlamda desteklemediği bu ilerlemeye, 1992 yılı 30 Ağustos Zaferi ve Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) son darbe oldu.

12

KARS'IN KURTULUŞU

Kars ve çevresi Türk tarihinin en ilginç bölgelerinden biridir. Kars yaylasının coğrafyasında dahi bu fark görülür. Yazın ortasında, temmuzda yağmur ve serinliğin, tatlı bir meltemin, kış aylarında ise en sert iklimin yaşandığı bir yerdir. Bununla birlikte hayvancılık ve yan ürünlerin elde edilmesinde bugün de seçkin konuma sahiptir.

Okuma Oranı Yüksek

Çok değil, 1970'li yıllarda Kars, şark vilayetlerimiz içinde eğitim bakımından şaşılacak derecede öndeydi. Hatta o zaman için ilginç bir rakamdır: 1960'larda şehirde yüzde 90'a yakın insan okuma-yazma biliyordu. Çok yakın zamanlara kadar vilayetin içindeki Karapapaklar başta olmak üzere Türkmen aşiretlerin yaygınlığı yanında Kürtler, Gürcüler; Çarlık Rusya'dan kalma Ruslar; Estonyalılar ile Polonyalı ve Alman toplulukların yaşadığı malumdur. Rus nüfusun içinde Büyük Petro'nun kilise reformlarından kaçıp Devlet-i Âliyye'ye sığınan eski inançlıların meydana getirdiği bir cemaat de vardı. Sakal bırakan, belirli yorumlarıyla "Staravertsiy" denen cemaate yakınlığı olan Ruslar yakın

zamanda Amerika ve Rusya'ya göç ettiler. Bunlar, Kars'ın işgal dönemiyle gelen değil, Petro'nun kilise politikasından yılıp bize sığınanlardır.

Bölge Kimlik Değiştirdi

Rus-Türk Harbi sırasında Kars Kalesi cesur bir savunmayla kendini tuttu. Rusya tıpkı 1828'de olduğu gibi Erzurum'a kadar ilerledi. Ne var ki bu sefer 1877 Savaşı'nda Kars, Berlin Kongresi'nde orayı işgal altında tutan Rusya'ya ilhak ettirildi. İlginç kalıntılar vardır. Kars'a kadar gelen demiryolu, Anadolu'daki İngiliz ve Alman döşemesinden farklı olarak geniş kuturlu bir demiryolu hattına sahipti. Şehirde hâlâ rastladığımız peçka ile ısınan taş binalar 1950'lerde çoktu. Nüfus, yaşam ve kültür itibarıyla eski Rusya ve eski Türkiye imparatorluklarının ananelerini muhafaza eden bir yapıdaydı. Yavaş yavaş iç göçle hem kırsal nüfusun Kars'a gelmesi hem de Karslıların büyük şehirlere göç etmesi dolayısıyla bölge kimlik değiştirdi. Sınır vilayetlerinin kaderi orayı da etkilemişti. Bugün bu değişiyor.

Kars'ın Kaderi

1878'den 1918'e değin, Brest-Litovsk Antlaşması'na kadar Kars'ın ilginç bir kaderi oldu. 1537'de Dulkadiroğlu Mehmed Han tarafından Kanuni Sultan Süleyman devletine ilhak ettirilen Kars Sancağı, Selçuklulardan sonra tekrar bir Türk idaresine kavuşmuştu. Bundan 350 sene sonra bu sefer Rus İmparatorluğu'nun eline geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya müdahalesi için Enver Paşa'nın kurduğu gönüllü Kafkas İslam Ordusu'nun Kars-Bakü hattındaki

Sarıkamış felaketinin yaşandığı Doğu/Kafkas Cephesi'nden bir görünüm

ilerleyişi ve Bakü'nün Türk kuvvetleri tarafından istirdadıyla Kars yeniden Osmanlı topraklarının içinde kaldı. Bu olay Sarıkamış yenilgisinin bir tesellisi gibi gösterilmek istendi. Bir bakıma doğruydu ama Anadolu'nun bu yakası çok zahmetli bir umumî harp geçiriyordu.

Halk Türkiye'yi Seçti

Brest-Litovsk (Mart 1918) hükümlerine göre bir plebisit ile halkın seçimi söz konusu oldu. Kars Sancağı'nın halkı büyük çoğunlukla Türkiye'yi istedi; fakat mütareke şartları içinde İngiltere, bu arada kurulan millî hükümeti, Cihangirzâde İbrahim Bey'in başkanlığındaki Kars Milli Şûrası Hükümeti'ni tanımadığını belirtti. Bölge Ermenilere bırakılmak isteniyordu. İngiltere başta bu projeye tam sahip çıkmamıştı, ancak zamanla o da Batılılara ve Wilson'ın

projesine yakınlaştı. Ne var ki Amerikan temsilcisi General Harbord, Kars'ın siyasi ve etnik coğrafyası hakkında hiç de Başkan Wilson gibi düşünmüyordu. Görünen oydu ki, Ankara'da teşkil edilen 1920 Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermenilerle savaşarak Kars'ı yeniden kazanmak istiyordu.

15. Kolordu Harekete Geçti

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenistan ve Gürcistan'a karşı savaşarak bölgeyi elde tutma talebi, yeni Sovyet Rusya ile olan ilişkiler ve henüz bağımsızlığını koruyan Gürcistan'la arayı soğutmamak için tehir edildi. Bu tehir hareketlerine rağmen bölgede Müslüman ve Türk nüfusun büyük eziyet görmesi, Ermenilerin sahip çıkmak istedikleri bu topraklarda iktidar ve otoriteyi kuramamaları nedeniyle Eylül 1920'de Şark Ordusu (15. Kolordu) harekete geçti. 30 Ekim 1920'de Kars anavatana dahil oldu. Türk askerî tarihinin en gözde komutanlarından, entelektüel kişiliğiyle dikkati çeken Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Komutanı olarak Kars'ı Türk anavatanına yeniden kazandırdı. Doğrusu, bu yeniden fetih ve Kars'ın ilk anda süregiden durgun ekonomisi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, sınırların açılması ve yeni projelerle daha ilginç bir geleceğe yöneliyor.

13

İNÖNÜ MUHAREBELERİ

19 Mayıs 1919 Samsun'a çıkış, Erzurum ve Sivas Kongreleri safhasına geçiş... Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa istediği sonuçları alamamıştır. İstiklal Savaşı'na ve Meclis Hükümeti'ne adım atarken henüz başlangıçta muhalefet de burnunun dibindeydi. Trabzon'dan gelen heyet içindeki birkaç üyenin muhalefeti gelecek dört yıl boyunca Meclis'te de sürecekti. Sivas Kongresi, daha doğrusu kongrenin yönetimi altı ay kadar sürdü. Mustafa Kemal Paşa arada kurtuluş hareketini resmen ilan ettiği Amasya'ya bile gidip gelmişti. Bu bir organizasyon dönemidir. Savaş ve devlet düzeni yılın sonunda, 27 Aralık'ta ulaştığı ve sıcak bir ilgi gördüğü Ankara'da kurulabilmiştir. Ankara direnişin ve Kuva-yı Milliye'nin merkezi oldu. Geleceğin başkenti için bu, ufka doğru ilk adımdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti orada tesis edildi. Osmanlı Teşkilatı Esasiye Kanunu'na (1876) bağlılık söz konusuydu. Slogan "Saltanat ve hilafeti kurtarmak"tı; milletin iradesi bunu başaracak ve başka hiçbir güce güvenilmeyecekti. Kuruluş ve ümit başlangıcın ihtişamı, savaşın vasıtalarını getiren bir başlangıçtır.

Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi azaları ile beraber...
Fotoğrafta Mazhar Müfit Bey (Kansu), Bekir Sami Bey (Kunduh), Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey (Gerede), Rauf Bey (Orbay), Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) gibi şahsiyetler de yer alıyor. (11 Eylül 1919).

Her Gruptan İnsan Vardı

1919 sonunda başlayan Çukurova-Dörtyol, Maraş, Antep ve Urfa'daki direnişler Anadolu hareketinin kuvvetini gösterir ve Meclis Hükümeti'nin kuruluşundan önceki uvertürü sayılır. 1920 yılı, İstiklal Savaşı'nı başlatan "Komutanlar Triumvirası" diyebileceğimiz gruptan Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Anadolu'daki zaferleriyle tarihe geçti, ümitler direnç ve yeni düzeni getirdi. Birinci Dünya Savaşı sonlarında Brest-Litovsk Antlaşması ile vatana dönen bölgeler, yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ordusuna karşı kazanılan zafer, Kafkas hükümetleri ve yeni Sovyet Rusya ile kurulan sağlam ilişkiler Doğu Cephesi'ni garantiye almıştır. Garp Cephesi'ni de o anda, Anadolu'daki isyanlarda

bile teşkilatlanamayan bir millî ordu değil, milis kuvvetlerin esası sırtlanmıştı. Giresunlu Osman Ağa, Meclis'in Muhafız Birliği kuvvetleriyle Kurtuluş Savaşı'nda düzenli ordunun bir unsuru olarak kariyerine devam edecektir. Çerkez Ethem'in isyanı düzenli ordunun ilk mukavemeti sırasında ortaya çıktı. Ethem Bey, İsmet Paşa'yı anlamamıştır. Millî ordunun kuruluşu esas itibarıyla mahalli kuvvetlerin bu komutayı benimsememesiyle ilgilidir. Bugün bu olaya itaatsizlik, disiplinsizlik ve kendi başınalık diye bakmak usuldendir ama bu gibi kuvvetlerin iç isyanları bastırmakta Batı Anadolu'daki düşman ilerleyişine karşı Anadolu Hükümeti'ne büyük destek olduğunu hatırlamak gerekir. İstiklal Savaşı sırasındaki bu tip çatışmalarda etnik aidiyet rol oynamaz. Çarpışanların içinde her gruptan insan vardı.

Ricatı Öğrendiler

Yunan ordusunun iki tane önemli komutanı vardı. Bunlardan birincisi aslında Anadolu'daki ilerlemeyi yönetecekti, ancak Venizelos'un teklifini reddetti; General Ioannis Metaksas "Yunanistan'ın elindeki topraklarla yetinmesini (evet, bugünkü On İki Ada denen Güney Ege adaları hariç), çalışmasını, kalkınmasını, Küçük Asya'nın bir macera olacağını, yok olduğunu zannettikleri ordunun Birinci Harp'in de getirdiği tecrübelerle komutanları ve neferleriyle bir sabah aniden karşılarına çıkacağını" Venizelos'a bildirmiştir. General Anastasios Papulas, Birinci İnönü Savaşı'nın, yani Garp Cephesi Komutanı olan Miralay İsmet Bey'in de tabiriyle iyi bir komutandır. Askerleri de iyi çarpışmaktadır ama kusurları Birinci Dünya Savaşı'nı iyi bilmemeleri, büyük tertiplerden, stratejik girişimlerden,

sevk ve idare sahibi komutanlıktan uzak kalmalarıdır. Bu görüş, bizzat Papulas'ın meziyetlerine rağmen, iki günden fazla süren bir muharebede sinirlerinin çok çabuk bozulmaya başlamasından bellidir. İstiklal Savaşı'nın soğukkanlı ve kurmay gücünü temsil eden İsmet Paşa'nın bu ifadesi dikkatle değerlendirilmelidir. Onun anlattıklarına göre silah mevcudumuz, kaynaklarımız, nakliye araçlarımız Britanya destekli Yunan istila ordusu ile mukayese edilemezdi. Bir konuda tecrübesiz oldukları için ağır topları/obüsleri nakletmeye çekinmişlerdir. Bunun bir yük teşkil edeceğini, ricat anında bırakılırsa da potansiyel bir tehlike olabileceği düşünmüş olmalılar. Oysa mütarekede İtilaf Devletleri'ne teslim edilen bu silahları bulundukları, depolandıkları bölgelerden zapt etmiştik. Tamamıyla İmalat-ı Harbiye ustalarının atölyelerinde elden çıkmış olan kamalar ve tamirat gerektiren yerler yapıldı. Yunan istila ordusu karşısında ağır topların mukavemetini gördü, bu çok önemlidir. İkincisi, İnönü Muharebesi'ndeki asker yeni toplanmıştan çok, harp tecrübesi olan er ve erbaşlardan oluşuyordu. Ricat tekniklerini ustalıkla öğrenen birliklerdi. Bu Türk askerî tarihi açısından da bir yenilikti. Nitekim bu stratejinin ve taktiğin en iyi şekilde uygulandığını, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde ve Sakarya Muharebesi'nde göreceğiz.

Küçük Asya Faciası

Bugünkü İnönü, İsmet Paşa'nın galibiyeti ve muharebelerinden dolayı değil, orada istila ordusunu durdurması ve bezdirmesinden dolayı kendisine soyadı olmuş bir yerdir. Gerçekten, istihkâmların iyi kazılması ve direnci General

Papulas'ın da dikkatini çekmiş ve Atina'dan Küçük Asya'daki ilerlemenin durdurulmasını istemiştir. Bu safhaya gelindiğinde, Küçük Asya Rumlarının "Hellenleşme" beklentilerine cevap verecek nitelik ve ruhta olmadıkları da Yunan kurmaylarca tekrarlanmaktadır. Hatta bazı bölgelerde yerli Rum erkek nüfusun ihanet ve kaçakçılıkla suçlanıp kurşuna dizildiği biliniyor. Kendisi ancak istifa ettikten sonra yeni komutan Hacıanesti aynı strateji ile sevk ve idare kabiliyetine sahip olmadığı için, Metaksas-Papulas görüşünün aksine bir ilerlemeye gitmiştir. Yunanistan'ın "Küçük Asya Faciası" dediği olay budur. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa tarafından Miralay İsmet Bey'e çekilen "Siz savaş alanında sadece düşmanı değil, aslında milletin makûs talihini de yendiniz" telgrafı bunu ifade etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İnönü Muharebeleri esnasında, muharebe alanını teftiş ediyor, 1921. En sağdan itibaren fotoğraftakiler: Osman Tufan Bey, Yaver Muzaffer (Kılıç), Şemsettin Bey (Taner), Atatürk'ün solunda ise Tevfik Bıyıklıoğlu, Salih Bozok ve Dadaylı Halit Akmansü.

İlk Defa Düzenli Ordu

1921 Nisan ayında Büyük Millet Meclisi orduları, doğuda Kâzım Karabekir'in zaferleri, Kafkas milletleri ve Rusya ile olan yakınlaşmayı sağlamıştır. Batı'ya da ilk defa olarak düzenli ordunun yurdu savunabileceğini göstermiştir. Bu savunmanın bir buçuk sene sonra "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir" komutuna çevrilmesi hiç şüphe yok ki Sakarya zaferinden sonra Meclis kararıyla mareşal rütbesini alan Başkomutan'ın şahsi dehasıdır ve ancak onun stratejik dehası ve ısrarıyla bu safhaya kadar gelinmiştir.[8]

8 Bu konuda, yani Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri daha doğrusu direnme ve düzenli ricat konusundaki başarılarla Sakarya Muharebesi'nin kazanılması safhasını ve İsmet Paşa'nın buradaki rolünü en iyi anlatan eserler Selim Erdoğan'ın *Sakarya-Türk Bitti Demeden Bitmez* ve Alev Coşkun'un sürükleyici üslubuyla kaleme aldığı serideki *Asker İnönü* kitabıdır. Bu serinin *Diplomat İnönü* başlığını taşıyanını da anmadan geçmemek gerekir. Selim Erdoğan, *Sakarya-Türk Bitti Demeden Bitmez,* Kronik Kitap, İstanbul, 2020; Alev Coşkun, *1884-1922 Asker İnönü*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019; Alev Coşkun, *1922-1923 Diplomat İnönü*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019.

14

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin iç isyanları bastırdığı ve mahalli direnişe halk kuvvetlerini de kattığı dönem 1920'de bitmiştir. Bu dönemin en düzenli ve etkili direnişinin, Çukurova Dörtyol'da başlayıp Maraş, Antep ve Urfa'da doruğa ulaşan savunmalar olduğu açıktır. 1920 yılının Mayıs ayında Fransızlarla yapılan anlaşmayla (Ankara Antlaşması) Güneydoğu Cephesi teminat altına alınmıştır. Böylece ismi geçen savunma noktaları ve Sykes-Picot Antlaşması'nın Fransa'ya vaat ettiği neredeyse Malatya'ya kadar olan bölge savaşın dışında kalacaktır. Fransa ile ilişkilerin sürdüğü bu dönem, 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Fransız dış politikasının kesin kararıyla artık karşılıklı tanımaya dönüşecektir. Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla da Türkiye'nin doğusundaki sınır çizilmiştir.

Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ordularının Yunanlar karşısında etkin bir savunma gösteremediği açıktır. Bununla birlikte başta Anastasios Papulas olmak üzere Yunan ordu komutanları Anadolu içlerine ilerlemekten, yani yeniden iktidara dönen Kral Konstantin'in stratejisinden pek hoşnut değillerdi. Bu tür bir anlayış ve stratejinin realist olmadığı açıktır.

Roma Taktiği Uygulandı

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi (başbakan derecesinde sayılabilir) Fevzi Paşa, Batı Cephesi birliklerinin Yunan ordusuyla mesafe bırakarak Sakarya hattının doğusuna çekilmesi gibi bir strateji uygulamaya başladılar. İlginçtir, ancak tarihte uygulanmamış değildir. Roma orduları karşısındaki Mitridat'ın sistemidir. Benzer stratejiyi 1812'de Napolyon'a karşı Kutúzov da uygulamıştı ama orada çok daha geniş bir alan ve Fransa için yabancı bir iklim söz konusuydu. Buna rağmen cesurane atılımın Sakarya'da tuttuğu görülecektir. Ordular bütün Osmanlı tarihi boyunca en güçlü zamanlarda bile düzenli bir ricat yapamıyordu. Ricat bir müddet sonra bir bozguna dönüşmekteydi. Hünyadi Yanoş'a karşı da 1440'larda bu görülmüştü; ordu ancak Varna'da toparlanıp müdafaaya geçebilmişti. 1683 yılının Eylül'ündeki Viyana bozgunu da ricatin

Fevzi Paşa

Mustafa Kemal Paşa, Zafer Tepe'den, Dua Tepe'de cereyan eden muharebeleri takip ederken yaveri Salih Bey (Bozok) ile, Ankara, 9 Eylül 1921.

bozguna dönüşmesidir. İlk defadır ki ricatin Roma ordularındaki *recedere* (Lat. geri çekilme) tarzında düzenli bir yöntemle uygulandığı görülür.

Ordu, Sakarya kavisinin doğusuna çekilir. Yunan ordusu hızlı bir ilerleyiş içindedir. Komuta General Anastasios Papulas'tadır. Yunan işgal ordusunun nakliyat, hücum ve savunma bakımından büyük avantajları vardır. Üstelik de İç Batı Anadolu'da belirli merkezlerde Helen yerel halkın desteği söz konusudur.[9] Yunan ordusu Birinci Dünya Savaşı'na katılan orduların aksine yorgun değildir.

9 Bununla birlikte bu noktada Yunan Genelkurmayı'nın başlangıçta çok umutvar ve abartılı olduğu ama İzmir ve Aydın'dan sonraki ilerlemenin ilk anlarında da bu Küçük Asya Helenizminin güvenilmezliği ve hamlığı konusundaki görüşleri destekleyecek bir sukutuhayal safhasına geçildiği görülmüştür. Belirtildiği üzere İzmir'de daha ilk anda Yunan yüksek komiseri Aristidis Stirgiadis İzmir Rumları ve kilise ile karşı karşıya kalmıştı.

Uygulanan savunma stratejisi her birliğin kendi savunmasından mesul olmasına dayanır. Yani her birlik sonuna kadar direnecektir fakat direniş bir telef ve bozguna dönüşmeden çekilme gerçekleşmelidir. Mühim olan hattı, yani belirli bir savunma çizgisini değil, geniş bir sathı elde tutabilmektir. Çekilme sırasında bilhassa Türk süvari kuvvetlerinin ani ve çevik manevraları karşı tarafı yıpratmaktır. Savaş 22 gün ve 22 gece sürecek, yani 23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'de bitecektir.

Dokuz Gün Yürüdüler

Taarruz pozisyonu içinde Yunan birliklerinin dokuz gün Türklerle karşılaşmadan yürüdükleri görülüyor. Benzer bir stratejiyi Timur, Bayezid'e karşı uygulamıştır. Orta Anadolu'da dokuz gün boyunca mahalli desteğin belirttiğimiz gibi çok küçük parçalarda söz konusu olduğu ve nakliyatın üstünlüğüne rağmen iaşenin pek de kolay olamayacağı temmuz sıcağında Anadolu'yu düşündüğünüzde bunun ne kadar zor olduğu anlaşılacaktır. 14 Ağustos'ta ileri harekâta geçen Yunan ordusu ancak 25 Ağustos'tan itibaren Sakarya Nehri doğusundaki Türk kuvvetleriyle karşılaşmaya başladı. Çal Dağı'nı ele geçirdiler. Bu, Ankara'ya en yakın stratejik mevki demekti. Fakat Haymana'nın güneyindeki Mangal Dağı'nda aynı başarıyı gösteremediler. Bir müddet sonra da Çal Dağı düşüp Türk kuvvetlerinin eline geçecektir.

Bozguna Uğradılar

9 Eylül'de ilerleme şansı kalmayan Yunan ordusu savunmaya geçti. İşte o andan itibaren savunmadaki Türk ordusuna

ani bir taarruz emri verilince, Yunan kuvvetlerinin savunmayı berkitme şansının kaybolduğu gibi ricatleri de düzenden bozguna dönüştü. Süratle birçok malzemeyi bırakarak Eskişehir hattının batısına çekildiler. Bir anda Sivrihisar, Aziziye, Bolvadin ve Çal yeniden TBMM Hükümeti'nin eline geçti. Sakarya Meydan Muharebesi boyunca tek hattan oluşan demiryollarının da üstün başarı gösterdiğini belirtmek gerekir. Demiryollarından Albay Behiç (Erkin) Bey sorumluydu ve çok başarılıydı. Bunu Türk ordusuna gönüllü olarak katılan Alman Yüzbaşı Hans Tröbst'ün *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı* adlı hatıratında da görmek mümkündür.[10]

Türk Tarafına Geçtiler

Hiç şüphesiz ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nin (23 Ağustos 1921 – 13 Eylül 1921) zaferle bitmesi İtilaf Devletleri'ni süratle toparlanmaya götürecektir. Fransa ve yanı başında İtalya, Türk tarafına geçtiler. Bununla birlikte Fransa'nın, Sevr'in tadilatı konusunda bazı tereddütler gösterdiği açıktır. Hatta Paris'teki politikacılar bu konuda Fransa'nın İstanbul'daki komiseri ünlü Mareşal Franchet d'Espèrey'nin Türk taraftarı yorumlarına pek katılmamış görülüyorlar. Buna rağmen Britanya, Yunan kabinesinin isteklerini duymazdan geldi ve reddetti.

Londra Konferansı da bir tertipti. Ankara'daki millî hükümeti bir nevi yatıştırma ve istediklerini vermeme amacının güdüldüğü açıktı. Lakin burada İstanbul'dan gelen heyet ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara heyeti lehine takındığı

10 Hans Tröbst, *Mustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı,* Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.

tavır fevkalade önemlidir. Sadrazam Paşa, TBMM'nin dışişleri bakanı mesabesindeki Bekir Sami Bey'i söz sahibi meslektaş ve biraderi olarak gösterdi. Hiç şüphesiz, oyalama taktiği İtilaf Devletleri kadar TBMM Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da kullanılacaktır.

Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'ya resmen "Gazi" unvanı ile "Müşir" rütbesini verdi.

30 Ağustos Dinamizmi Başladı

Sakarya Meydan Muharebesi'yle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, tanınan ve ön planda tutulan, önerilerinden ve stratejik planlamalarından çekinilen orduya sahip bir kuvvet olarak görüldü. Bu, 30 Ağustos için kaçınılmaz, dinamik bir dönemi başlattı. Zaferler için kutlamalar ve anmalar olacak, ancak bu iki zaferin nutuklarla ve resmigeçitlerle kutlanması fazla bir şey ifade etmeyecektir. Evvela savaşın kalıntılarının tespiti ve restorasyonu yapılmalıdır. Gerekli toplantıların tertiplenmesi ve medyadaki programların hazırlığına girişilmesi için vakit kaybedilmemelidir.

15

İSTANBUL'UN İŞGAL GÜNLERİ VE FRANSA'YLA **ANKARA ANTLAŞMASI**

1921 yılının 20 Ekim'inde Fransa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında ünlü Ankara Antlaşması veya Musalahası dediğimiz belge imzalandı. Tarifi güç. Sevr Antlaşması'nın işlemez olduğunu Fransa söylüyordu, İngiltere kabinesinde de aynı görüşü ifade edenler vardı.

Aslında Mondros Büyük Britanya ile, Ankara ise Fransa ile yapılan mütarekedir diyenler vardır. Hukuk usulü ve şeklince abartılı fakat gerçeğe yakın bir ifadedir.

İngiltere ile Zıt Görüşteydiler

Her hâlükârda Fransa henüz İtilaf Devletleri'yle ilişkisini koparmamıştı, fakat Anadolu mücadelesine bakışı çok değişikti. En başta Fransa'nın İstanbul'daki işgal komutanı Mareşal Louis Franchet d'Espèrey Anadolu Hükümeti'ne bir asker olarak sıcak bakıyordu, Fransa ile İngiltere bu konuda paralel görüşte değildi. Sebebi, Fransa'nın kendisine ayrılan sahada işgal serüvenini muvaffakiyetle yürütememesi; Dörtyol, Antep, Maraş, Urfa çizgisindeki direnişin kendisini bugünkü Suriye sınırlarına çekilmek zorunda bırakmasıydı.

Fransa bu çizgide bugünkü Hatay'ı elinde tuttu. "Sancak" dediği bu idareyi (İskenderun-Alexandretta), Türk etnik grubun ağırlığı dolayısıyla idarede Türkçenin resmî olarak kullanılması gibi maddeleri Türk halk eğitimine geliştirici araçlar sunma vaadiyle musalahaya koydu.

Kullanıldıklarını Düşünüyorlardı

Fransa, İtilaf Devletleri içinde ilginç bir unsurdu. Daha Çanakkale Cephesi'nden, yani Çanakkale Boğazı'nı geçme döneminden başlayarak İngiltere ile aralarında münaferet çıktı. Fransa kamuoyu kullanıldıklarını düşünüyordu. Türk İmparatorluğu'nun elinden aldıkları, işgal bölgelerinde masrafın fazla olduğu ileri sürülerek yeni bütçenin reddedilmesi söz konusuydu. Gerçek şu ki, Fransa; Lübnan, Suriye, bugünkü Hatay gibi bölgelerde idari yatırımlara askerî amaçlı olsa da (örneğin, yol inşasına) İngiltere'den daha fazla para yatırmıştır. Kültürel bakımdan bu ülkelerdeki belirli sınıflarla kurduğu ilişki bugüne kadar devam edecek ürün ve etkiler yaratmıştır.

Asayiş için Ermeni lejyonlarının kullanılması ("Şark Kuvvetleri - La Légion d'Orient" adı altında), başarılı olmayan bir operasyondu. Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ilişkileri 16. asırdan beri çok ilginçtir. Fransa, Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu (Avusturya-Almanya) ile rekabet hâlindeydi. Hatta bu diplomatik rekabet, Galata'da bulunan San Francesco Kilisesi'ndeki en eski elçiye ait yeri kapmak için yapılan yer kavgası gibi (Fransız elçi Jacques Savary de Lancosme ile Avusturya elçisi arasında) gülünç olaylara neden olmuştur.

1690'da Hristiyan liganın içinde olan Fransa, 1718'de artık değildi. 1739'da Belgrad Antlaşması'nda Osmanlılar lehine hareket etti ve diplomatik manevraları başarılı oldu. 18. asır boyunca bu böyle sürdü. Mısır'da Mehmed Ali Paşa ayaklanmasını desteklemek dışında Kırım Savaşı'nda müttefikler ve Osmanlı safındaydı. Uzaklaşma Batı blokuyla, yani İngiltere ve Rusya ittifakıyla başlamıştır. Birinci Harp'in içinde Fransa ile olan cepheler değil, İngiltere İmparatorluğu ve Ruslarla olan savaş ağırlık kazanmaktadır.

D'espèrey Türklere Sempatiyle Bakıyordu

İstanbul, 30 Ekim'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki'nin kendini feshi, liderlerinin yurt dışına kaçışı ve ardından hemen 7 Kasım'da İtilaf donanması zırhlılarının İstanbul Boğazı'nı geçip sarayın önünde demirlemesiyle işgal sürecine girmiştir. Britanya, Fransa ve İtalya zırhlılarından çıkan askerler bazı noktaları ve binaları işgal ediyor, komutanlar ve karargâhları buraya yerleşiyordu. Mesela Beyazıt'taki İbnül-Emin Mahmut Kemal İnal Konağı işgal edilenler arasındaydı ve kütüphanesi talan edilmişti. Avusturya Sefareti işgal edildi; İtalya tarihî Venedik Sarayı'nı bu

Fransız general Franchet d'Espèrey

şekilde geri almış oldu. İşgal kuvvetleri ve komutanları Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) resm-i geçitlerle varlıklarını hissettiriyorlardı. Özellikle şehrin Hristiyan azınlıkları tarafından karşılanıyorlardı. Yahudi cemaati işgalde fevkalade tedbirli davranmıştır. Ön plana çıkmadıkları gibi işgal kuvvetleriyle her türlü iş birliğinden de kaçınmışlardır.

Kara Bir Gün

23 Kasım'da General Franchet d'Espèrey bir savaş gemisiyle İstanbul'a ulaştı. Yaklaşık üç ay sonra, 8 Şubat 1919'da İstanbul'a tekrar geldi, bu sefer bir kıratın sırtında şehre girmişti. Fransızlar teatraliteyi sever. Fotoğraflarından atın kır mı, doru mu olduğu belli değil ve bunun münakaşası bugün bile yapılıyor.

Süleyman Nazif "Kara Bir Gün" makalesinde öyle dedi diye Türk milliyetçileri o günü ve o manzarayı Fransız komutan Franchet d'Espèrey, Fatih Sultan Mehmed'e nazire yapıyor şeklinde yorumlarlar. İşin garibi, Mareşal Franchet d'Espèrey Anadolu mücadelesine sempatiyle bakmış ve genç Türkleri İstanbul'da Britanya ile iş birliği yapan ihtiyar Türk grubuna tercih ettiğini her yerde söylemekten çekinmemiştir. Fransa ve Britanya İstanbul'da mücadele halindedir. İtalya ise açıkça onlara cephe almıştır.[11]

Vatan Savunana Saygı

Franchet d'Espèrey'yi bu tutuma sevk eden bazı unsurlar vardı. Bunlardan biri, becerikli bir komutan olduğu için

11 Mareşalin Paris'le, yani Genelkurmay ile yazışmalarını tetkik eden bir çalışma yapılması bu lüzumsuz münakaşadan daha isabetli olur.

savaşan askerleri takdir etmeyi bilmesiydi; aynı duygu diğer İtilaf ordusu saflarında da görülür.

Fransa, on bir gemi ve bir zırhlıyla demirleyen Yunanistan'ın asayiş hizmetlerine destek olmasını kabul etmişti ama şehirde hâkim olmasını pek istemedi. İşgal kuvvetlerindeki bu çelişik durumu tayin eden Türk komutanlar durumu kabul etmek yerine Anadolu'ya geçti. Vatanını savunana her zaman açıkça söylenmese de saygı vardır. İşgalciler tükenmişlerdi. Bu uzun Dünya Savaşı galiple mağlubun arasındaki yıpranma payını neredeyse eşitlemişti. Eğer iyi bir örgütlenme sağlanır, cesur ve dinamik davranılırsa direnmek mümkündü. 17 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa bu nedenle "Geldikleri gibi giderler" sözünü kesin bir stratejik hedef olarak sarf etmişti. Mütarekede Claude Farrère, Pierre Loti gibi (üstelik bahriye kökenli) yazarların sürekli savunuculuk yaptığı açıktır.

Mütareke Dönemi Kaostur

Mütarekede, yorgun İngiltere, Fransa ve İtalya bir kuvvet olarak Yunanistan'ın kullanılmasını kaçınılmaz görmüştür, ama bu güvenliğe yardımcılıktan ziyade Yunanistan'a Anadolu işgalinde pay vermeye dönüşünce direniş de şiddetlenecektir. Özellikle İtalya bunu istemiyordu.

Beyoğlu muhiti işgal kuvvetlerinin resmigeçit alanıydı; ortaya çıkan manzara bazı Türkler tarafından benimsense de, genelde şehrin nüfusu tarafından kabul edilemedi. Dört yıllık mütareke dönemi bir kaostu. Hiç kuşkusuz Batı hayatının birtakım görünümleri de şehre bu dönemde girdi.

İstanbul bu dönemin eğlencesini benimsedi. Marksist bir parti dahi kuruldu. İstanbul sendika ve grevle tanıştı. Evet, bir noktadan sonra önlense de işçi grevi bile yapıldı.

Direniş hareketi Osmanlı payitahtında şiddet ve teröre başvurmuş değildir. Daha çok İstanbul millî güçleri, Anadolu hareketine silah, cephane ve insan akışını örgütlemiştir. Dört yılın sonunda düzenin yeniden kurulması da bu itidalden ileri geliyor.

16

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ

1921 Eylül'ünde Anadolu'nun kaderini değiştiren Sakarya Meydan Muharebesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dış dünyaya artık Türkiye'yi temsil ettiğini göstermişti. Türk tarafından tasdik edilmeyen Sevr Muahedesi'nin işlemez olduğunu İtilaf Devletleri de kabul ettiler.

Bu savaşın sonunda Yunan politikacıları ve ordu komutanları İngiltere ve bilhassa Fransa'nın müzaheretini kaybettiler. İstanbul'da Fransız işgal kuvvetleri komutanı ünlü Mareşal Louis Franchet d'Espèrey, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında Küçük Asya'da bulunmasını pek hoş karşılamadığını bazı vesilelerle ortaya koydu. Buna örneklerden biri, İngiltere'nin yüksek komiserlik görevini Yunan kuvvetlerine devretme talebinin onun tarafından sert bir şekilde veto edilmesidir.

Dış politika değişti. Sovyet Rusya ve yeni kurulan Sovyet Azerbaycan'ı Ankara'ya elçi gönderdiler (Aralov ve Abilov). Keza Afganistan ile birlikte Türkiye Meclis Hükümeti Moskova'da sefaret açtı; bugün halen aynı binada oturuyoruz. Fransa, Ankara temsilciğini tanıdı. İstanbul temsilcisiyle birlikte Ankara'dan da bir temsilci Paris'teydi: Ferit (Tek) Bey. Bu iki temsilcilik arasındaki ilişkilerin

soğuk değil, aksine çok yardımseverce ve kardeşçe olduğu nakledilir.[12]

Savaş Bitirilmeliydi

Atmosfer değişti. Ankara ve İstanbul birbirine yaklaşmaya başlamıştı, lakin gelişmelerin çok olumlu göründüğü o anda en zor safha da başlamıştı. Anadolu'da savaş bitirilmeliydi. Nihai savaşın bitirilmesi için en riskli görünen harekât planının tercih edilmesi kaçınılmazdı. Bunu Emekli Tümgeneral General Ahmet Yavuz'un *Büyük Taarruz*[13] adlı monografisinde görüyoruz. Savaşın savunma ve taarruz bölümlerini bir askerî tarihçinin, strateji uzmanının gözünden inceliyor. Kolay ve kendiliğinden gelişimle sağlanabilecek bir savunma ve karşı taarruz dönemi söz konusu değildi.

Her şeye rağmen bu safhada Anadolu'nun boşaltılması, İtilaf Devletleri açısından söz konusu değildi. Hatta olmayacak ve Anadolu'yu hiç anlayamadıklarını açık eden tekliflere devam ediyorlardı.

Meclis'te de muhalif grup vardı. Eylül 1921 ile Ağustos 1922 arasındaki on bir ay Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının bu muhalefeti yer yer telkin, yer yer sertlikle yönlendirmesi ve durdurması ile geçti. Büyük Taarruz'un harekât olarak başlangıcının gizlenmesi gerekiyordu. Olacağı belliydi ama ne zaman ve nasıl? Başta Gazi olmak üzere komutan heyeti planları tasarlayıp cepheye hareket ettiği gün dahi Yunan ordusunun çekildiği bölgeye

12 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993; *Between East and West: Studies on Turkish Foreign Relations*, The ISIS Press, İstanbul, 2001.

13 Ahmet Yavuz, *Büyük Taarruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022.

Milli Mücadele hareketinin üst komuta kadrosu bir arada...

yöneldiklerinin ve artık şehirde olmadıklarının kimse farkında değildi.

Yeni Bir Türkiye Doğuyor

İngiliz General Charles Vere Ferrers Townshend Büyük Taarruz'dan bir ay kadar önce görüştüğü Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği raporda "Türk millî ordusunun güçlü ve etkin olduğunu, İngiltere Hükümeti'nin bunu doğru kavrayamadığını" belirtmişti. "Türk'ü Avrupa dışına ve sadece Anadolu'nun kalbine itmeye çalışmak çılgınlıktır" diyordu. Lloyd George, Anadolu komutanlarının, en başta Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir general ve yurtsever olduğunu kabul ediyor fakat Türklerin ve Müslümanların başının İstanbul'daki halife olduğunu beyan ediyordu.

Garp Cephesi Komutanlığı'nın yaptığı hesaplamalara göre taarruz planına uygun olarak birliklerin yeniden

tertiplenmesi için on güne ihtiyaç vardı. İki gün de son hazırlıklar için gerekliydi. Böylelikle 14 Ağustos gecesi ilk yürüyüş başladı. İki tarafın kuvvetleri arasında ilk anda eşitlik göze çarpabiliyor ama stratejik silahlarda ve özellikle mekanize nakliyatta Yunan kuvveti halen üstündü. 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılması ve orduların süratle harekete geçirilişi ile on iki gün içinde evvela İzmir, sonra Bursa işgalden kurtuldu. Kuzeybatı Ege'deki merkezler için süreç iki gün daha devam etti.

Kapitülasyonlar Sorunu

Mudanya Mütarekesi bu süratli zafer üzerine 2 Ekim'de başlar. Doğrusu o vakte kadar aralarında uzlaşmazlık görülen İtilaf Devletleri daha mütareke anında Lozan'da alacakları vaziyetlerini ortaya koymaya başladılar. Türkiye üzerinde kaybetmek istemedikleri unsur araziler değildi. İtalya ve Fransa, hatta İngiltere bu konularda artık Yunanistan'a fazla taviz verilemeyeceğini görmüşlerdi. Mesele, Boğazlar'ın kontrolü ama ön planda bilhassa kapitülasyonlar rejiminin sürdürülmesiydi.

Mudanya Mütarekesi bu sorunların tartışılması için bir boşluk yaratmayan hükümlerle sona erdi. Şurası çok açıktır: Bazı konularda Lozan Barışı'na rağmen İtilaf Devletleri nüfus mübadelesi gibi konulara Venizelos'un yanında müdahale ederek yeni Türkiye'yi de kendi görüşlerine göre inşa etmek gayretindeydiler. Maalesef mübadeleye bilhassa Karamanlı Rumlar denilen Hristiyan Türklerin tabi tutulması, gelecekteki Türkiye için bir noksan yaratacaktır. Hiç Yunanca bilmeyen, okudukları İncil dahi Arhon Oklid denen Yunan harfleriyle yazılan, saf Oğuz Türkçesi kullanan

bu kavmin Anadolu'dan Venizelos'un isteği ile nakil mecburiyetinde kalması (mübadele), üretim hayatımızda ve laik bir Türk vatanının doğuşunda ve gelişmesinde sorun yaratmıştır. Gazi Paşa İtilaf Devletleri'nin tüm baskıları karşısında barışı korumak için bu mübadeleyi kabul etti. Anadolu halkını bu grubun mübadeleye katılmamak için dirençlerini desteklemeleri ve Gazi Paşa'ya müracaat etmelerini hükümet buruk bir şekilde reddetmek zorunda kaldı.

Uzun bir umumi harp bütün Avrupa'yı yormuştu. Birinci Dünya Savaşı sonunda savaşa geç katıldığı için diri bir kuvvet olan Yunan ordusu ve politikası ise "Küçük Asya faciası" dedikleri hazin yenilgi ile tahribata uğradı. Çok zor bir on yıl geçiren Türkiye açısındansa gelecek söz konusudur. Yeni Türkiye'nin isteyeceği tek şey iktisadi yenilenme, nüfusunun eriyen kısımlarını sağlık ve eğitim tedbirlerini alarak geliştirmek ve ülkeyi yeniden kurmaktır.

Yetişmiş Gençliği Savaşta Şehit Verdik

Bunlar Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıntısını yaşayan Avrupa ülkelerine göre bazı alanlarda başarıyla erkenden tamamlandı. Tamamlanamayan ise bu uzun harpte kaybettiğimiz iki dünyaya; yani Doğu ve Batı'ya hâkim münevver gençlik, becerikli çiftçiler ve zanaatkârlardır. İnsan nüfusunu sağlıklı olarak yeniden kazandık ve büyüttük ama eski Türkiye'nin kültürel mirasını ve Batı'nın renklerini bilip iyi kullanan bir gençliği henüz yetiştiremedik.

Bugünün Türkiye'sinde en önemli unsur dış politika ve savunmada kendi geleneksel yönelimimizi, savaşçı yapımızı ve sağlamlığımızı koruyabilmektir. Bu kadrolarda zayiat ve durgunluk görülürse, sorun halledilmemiş demektir.

Atatürk'ün Komutanlık Dehası

1921 Eylül'üyle 30 Ağustos 1922 arasında dünya askerî tarihinde ünlü bir komutan ortaya çıktı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî dehası, kendi ülkemizdeki kasıtlı bazı kasabalıların dışında kimse tarafından tartışılmıyor.

Osmanlı'nın 19. yüzyılda başlayan kurmay eğitimi Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. 30 Ağustos ordunun bayramı olduğu kadar milletindir de. Demilitarizasyon (askersizleşme) Türkiye açısından bir fantezi ve yanlış hedeftir. Aynı şekilde diplomaside de kadrolarımızın ayakta tutulması için gayret etmeliyiz. 2020'lerin dünyası bu konuda hatalar yapmamızı, gaflet içinde bulunmamızı mahzur gösteremez.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa

Büyük Zafer

Büyük Taarruz, gerçekten iyi planlanmış bir muharebedir. Karşıdaki ordunun ne yapacağı tahmin edildiğinden tam anlamıyla bir kurmaylar muharebesi olduğu söylenebilir. O planın içinde sadece tek kumandan, tek görüş yoktur; birçok kumandan ve birçok görüş vardır. Onların muhassalası söz konusudur. O muhassalayı yapan ve kesin, dahiyane strateji olarak görüşünü ortaya koyan asker ise Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır.

Birinci Dünya Savaşı bittiği zaman İtilaf Devletleri (İngiltere-Fransa-Rusya) orduları tarihte görülmeyecek kadar topyekûn modern silahlara dayanan uzun bir savaşın mağlupları ve galipleriydiler (Rusya ihtilal ile elenmişti). Mağlupların ve galiplerin hepsinin ortak bir yanı vardı: Roma askerî edebiyatından kalma "Pirus Zaferi" deyimi. Savaş sonrası Avrupa'nın acınacak hali galiplerin durumunun da çok feci olduğunu gösterir.[14]

Altına dayalı para sistemi, ama asıl önemlisi eski cemiyetin değerler ve hiyerarşi sistemi dağılmıştı. Nüfus altüst olmuştu. Büyük devletlerin yorgun orduları, mağlupları kontrolden acizdi ve İtilaf Devletleri kendi aralarında güvenilmez bir ilişkinin içine girmekteydiler.

Kaçınılmaz sonun ne olacağını bizdekiler ve dışarıdakiler görmeye başlamıştı. Ama muhteşem sona doğru bu kadar yıkımın ortasından nasıl geçilecekti?

14 İktisadi ve sosyal tarihin monografilerden ziyade bir göz önüne getirme süreci için edebiyat eserlerine başvurulabilir. *Dünün Dünyası* gibi (Die Welt von Gestern) Avusturya burjuvazisinin ve Yahudiliğinin temeline dayanan savaş öncesi ve sonrasına kadar olan süreci betimleyici öğeleriyle anlatan bir eser zor bulunur. Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

1921 Sakarya Meydan Muharebesi, Yunan ordusunu durdurdu, hatta geri hatlara itti, ama Anadolu'daki düşman kuvvetini takip edip dağıtacak, imha edecek gücün olmadığı açıktı. Bu nedenle bir yıl bekleme dönemine girildi. Bekleme dönemi olağanüstü millî müdafaa vergileri, bütün milletin bağış ve silah imalatına, teçhizat üretimine katılmasıyla sürdü. Şurası açıktır ki, milletin morali düzelmişti.

Dünya Türklerden Ani Bir Zafer Gördü

Britanya kabinesinin Yunanistan'ı destekleyeceğini ve Sevr'i dahi lehlerine düzenleyeceğini açıklaması yanında Yunan savaş bütçesini ve mühimmatını artırması, TBMM hükümetinin direnme konusunda bütün dünyaya bir açıklama yapmasına, âdeta universalia vermesine neden oldu.

26 Ağustos'ta başlayacak taarruz başkentteki Rusya'nın ve Azerbaycan'ın diplomatlarından, Fransa gibi artık Ankara Müsalahası'yla iyi ilişkide olanlardan ve yabancı basından bile gizlenmeliydi.

Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) Paşa, 1. Ordu Kumandanı Nureddin Paşa ve 2. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ydı. Dış dünyada Türklerin müstahkem mevkileri bertaraf edeceği doğrusu beklenmiyordu, fakat beklenmeyen oldu.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın En Münakaşalı Dönemi

Bir çay davetinin verileceği söylenen tarihte Büyük Taarruz başladı. 25-26 Ağustos karargâhın Akşehir'den Afyon'a naklidir. İlk anda, geçilmez denen siperler geçildi ve üç

gün boyu Yunan işgal kuvvetleri dağıtıldı. Başkomutanlık emri kendine o günlerde tebliğ edilen General Nikolaos Trikopis birlikleriyle kuşatılıp esir alındı. Durmaksızın, bugün Ege dediğimiz Akdeniz'e taarruz emri verildi. Başkumandan Meydan Muharebesi'nin başladığı günden on iki gün sonra İzmir'e ve müteakip on gün içinde de bütün Ege-Marmara bölgesine ulaşıldı. İzmir Başkomutan'ın verdiği süreden iki gün önce istirdad edilmiştir (geri alınmıştır). Mudanya Mütarekesi orduların ulaştığı noktaların tesliminin gerçekleşmesidir. Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin en münakaşalı dönemidir.

Eylül 1922 - Temmuz 1924 Arası Yeniden İncelenmeli

Ordu İzmir'e girdi. İzmir yangını üzerinde bugün bile anlamsız spekülasyonlar yapılıyor. 30 Temmuz 1922 günü İzmir'de törenle kurulan İyonya Devleti, Yunan Millî Bankası'nın Ayvalık'ta açtığı şube, Anadolu'daki Helen nüfusun bu İonya devleti tarafından silahaltına alınması gibi olaylar ayrı bir savaş statüsü ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların değerlendirilmesi gerekiyor. Nihayet Batı Anadolu'nun büyük ölçüde adalardan ve Yunan kıtasından gelen nüfusunun bir anda itilmesi ve nakli söz konusudur.

Kurtuluş Savaşımızın Eylül 1922 ve Temmuz 1924 arasının yeniden tetkiki gerekiyor. Savaşın bitimi ve Cumhuriyet'in ilanının anılma döneminde bu konulara sık sık değinileceği, gözden geçirileceği ve araştırılacağı açıktır. Aralarındaki Helen nüfus Yunanistan ile iş birliği yapmış. Kuşkusuz istila ve işgal döneminde bütün Rum nüfus aynı tip davranış içinde değil; iş birliğinden kaçınanlar da var.

Ressam Ludovico Lipparini'nin çizdiği ve Yunan İsyanı'nı anlatan "Markos Botsaris'in Mezarı Önünde Lord Byron'ın Yemini" adlı tablo. Markos Botsaris Yunan İsyanı sırasında hayatını kaybetmiş önemli bir halk kahramanıydı.

Yunan Veteran ile Atatürk'ün Diyaloğu

"Sicil-i Ahval", 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı bürokrasisinin biyografilerini ihtiva eden bir personel dosyasıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen birkaç bin ciltten oluşur. Bilhassa Rumeli mıntıkasında doğup büyüyen memurlar için kayıtlar şöyle genelleştirilebilir: Fransızca bilir veya okuryazardır. Bulgarca veya Yunanca tekellüm eder.

Rumeli'de yetişen gencin, bulunduğu dünya içinde çeşitli etnik gruplarla ilişkisi olur ve bu konularda bilgi sahibidir. Bulunduğu kentte Yahudi Mahallesi vardır; onları tanır. Bugünkü gençlerin aksine pek içine kapanık değildir. Bilhassa zamanımızın birtakım gençleri gibi ecnebi lafını

gayrimüslim için kullanmaları veya tarih, coğrafya mezunu oldukları halde çeşitli dinler hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip bulunmamaları gibi noksanlıklar söz konusu olamaz.

Çok yetenekli bir genç subay olan Mustafa Kemal'in Rumeli coğrafyasını, savaştığı Kuzey Afrika'yı ve daha Balkan Savaşı sırasında ileride mevki komutanlarından biri olacağı Gelibolu Yarımadası'nı çok iyi öğrendiği malum. İnternetten de izleyebileceğiniz 1970'lere ait Yunanistan'daki bir TV programında bu özelliğini tespit mümkün oluyor. Sunucu Freddy Germanos Yunan bir veteranla (eski asker) röportaj yapıyor. Küçük Asya Seferi'nin bu askeri, savaşta esir düşenlerden. Ankara'da Gazi Paşamızın Latife Hanım'la evliliği sırasında köşkte marangozluk işleriyle uğraşıyorlar ve Paşa onlarla görüşüyor. Savunmanın başkomutanının bu durumdaki herhangi bir savunma komutanından farklı fikirleri olamaz; İkinci Dünya Savaşı'nda Semyon Budyonny, Konstantin Rokossovsky, Georgy Zhukov, General de Gaulle Alman esirlere ne diyecekse, benzer tavra sahip olacağı açık: "Biz yurdumuzu savunduk, sizin ordu burada ne arıyordu?" diye özetlenebilir.

Bu veteran Atatürk'le konuşmasını hatırlayıp naklediyor. Atatürk esir askere Yunanistan'ın bağımsızlık savaşından beri komutanların isimlerini sormuş. Diakos, Karaiskakis ve tabii Kolokotronis. Daha ilginci "Bella Vista'da Apergis Tiyatrosu'nu hatırlıyor musun?" diye soruyor. Bu tiyatroda sürekli Diakos, Karaiskakis, Kolokotronis ve diğer Yunan kahramanlar hakkında oyunlar varmış... Yunan asker bu oyunları bildiğini söylemiş. "Peki bizim taraftan kimi tanıdınız?" diye soruyor, kimseyi tanımıyor. İşin garibi, galiba Yunan komutanların birçoğu da bizim komutanları

tanımıyordu, Meteksas hariç... Türk fikir hayatını, tarihçilerini de bilmeleri imkânsızdı.

Spiker askere soruyor, "Bu söylediklerinin hepsini Mustafa Kemal Paşa biliyor muydu?" Cevap "Evet" Türkiye mareşalinin Balkanlar hakkındaki bilgisi engin. Ataşemiliterliğinde yazdığı raporları da Karadağ'da büyükelçilik yapan okul arkadaşım Emine Birgen Keşoğlu okumuş ve hayranlığını belirtmişti.

Sadece Komutanlarımız Değil Askerimiz de Tecrübeliydi

26 Ağustos'ta Başkumandan Meydan Muharebesi başladığı gün Yunan savunma hatları silindi. Karşıdaki komutan Nikolaos Trikopis biyografisi ve icraatı itibariyle küçümsenecek komutanlardan değildi. Gazi'nin komuta heyetindeki ön çalışmalarda bu muharebenin ve ani atılımın başarı şansı konusunda pek ittifak sağlanamadığı biliniyor. Gazi Mustafa Kemal Paşa âdeta tek başına karar verdi ve artık, Anadolu'daki hükümet ve ordunun başındaki komutan mareşalliğe daha evvel yükseltildiği için, emir-komuta zinciri çerçevesinde bu savaş yürüdü. En önemli noktadır.

Mütarekenin en tatsız zamanı olan 1920'de nizami ordu kuruluş safhasındaydı, ama ordunun kuruluşu 1921'de çok kısa sürede tamamlandı.

Türk Kurtuluş Savaşı eski bir devletin yapısı içinde devam etti. Savaşı yürüten genç komutanlar kadar erbaş zümresinin de (onbaşı, çavuş) Birinci Dünya ve Balkan Savaşları tecrübelilerinden olduğunu unutmamak gerekir ve nihayet Ankara Hükümeti genel müdüründen telgrafçısına

kadar Osmanlı bürokrasisinin seçkinlerini bir araya getirmiş veya mevcudu istihdam etmeyi bilmiştir. İsmi geçen komutanlar yanında o tarihte albay olan, sonra Budapeşte ve Vichy Fransa'sında sefirlik yapan Behiç Bey'i de zikretmemiz gerekir. İmkânsızlıklar içindeki Türk demiryollarının bu savaşın sevkiyatına yetişebilmesi onun ve ekibinin sayesinde olmuştur. Deha ancak çevresiyle parlar. Büyük adamların ideali kitlenin itaati ve tasvibiyle gerçekleşebilir. Gazi Mustafa Kemal Paşa geniş kitleyi kazanabilmişti.

"30 Ağustos'u Kaldıralım" Diyenler İçin

Son yıllarda yakın Türk tarihi üzerinde, Frenklerin "demystification" dediği, "sözde" tabu düşünce ve yorumları yıkma havası esiyor. Evvela şunu belirtelim: Yakın tarih üstünde bu tür eğilimler ilkin Batı Avrupa'da başladı.

Batı Avrupa toplumlarının tarihlerinin, pek övündükleri demokratik gelenek ve miras (!) ile bağdaşmayan rejimlerle ve olaylarla dolu olması, onları tarih yazımını yeniden düzenlemeye ve bazen daha da aşırı giderek orta eğitimde ağırlıklı olarak, hatta bazen münhasıran yakın tarihi okutmaya itti.

Öyle ki, Bourbon Hanedanı'nın tarihini ve ünlü kralları sıralayamayan Fransız öğrenciler veya 1618-48 yılları arasını, yani Otuz Yıl Savaşları'nı, Westfalya Barışı'nı bilmeyen Alman öğrenciler işte bu eğilimin sonucudur. Buna rağmen şunu söylemem gerekir: Tarih bilimi ve tarih araştırma yöntemleri bu ülkelerde sağlam olduğundan, yakın tarihçiliğin tabu yıkması işlemi bir maskaralığa dönüşmemiştir. Bizdeyse bu işin mangalda kül bırakmamaya

döndüğü anlaşılıyor. Cehalet cehaletle savaşıyor veya samimiyetsiz bir liberal tavır sergileniyor.

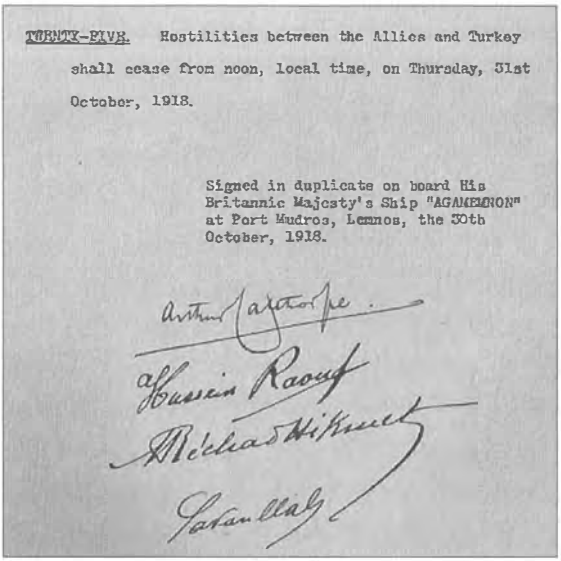
Şimdi de 30 Ağustos sorunsalı çıktı. Memlekette sağdan, soldan "30 Ağustos'u kaldıralım" diyorlar. Zafer Lozan'daymış onlara göre; Birinci Dünya Savaşı'nın son barış muahedesiyle 30 Ağustos Zaferi'ni kıyaslamak, "Patlıcan armuttan daha lezzetli bir meyvedir" demek kadar abestir. Lozan'da zafer olmaz, çünkü diplomatlar birbirine süngüyle saldırmıyorlar. Lozan'da şartların elverişliliği ölçüsünde bir uzlaşma söz konusudur. Kimsenin kimseye fazla diretecek gücü yoktu, bütün Avrupa yorgundu; Türkiye de öyle. "30 Ağustos" bir zaferdir. Çok ülkede böylesi yoktur; böylesine bir zafere sahip olanlar da kutlar. Fransa'nın mütareke günü (Birinci Dünya Savaşı sonu) Sovyetlerin ve Rusya'nın mayısta "Zafer Günü" benzer kutlamalardır.

"30 Ağustos Zaferi"yle işgal altındaki Türkiye'nin, yani Anadolu ve Trakya'nın siyasi coğrafyası değişti. Ordular tutabildikleri mevkileri tuttular, Türkler de ilerledi. Tam donatılmış bir Yunan ordusu Selanik ve civarında hazır bekliyordu ama saldırı için değil, Batı Trakya'yı elde tutmak için. İstiklal Harbi komutanları Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar fevkalade temkinliydiler. Onlara kıyasla çok daha atılımcı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa dahi bugünkü sınırlara ulaştıktan sonra daha temkinli olma gereğini anlamıştı.

17

MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

Osmanlı İmparatorluğu için tam tamına dört yıl önceki ekim sonunda başlayan savaş, 30 Ekim 1918'de Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda son buldu. Türkiye'nin bütün müttefikleri gibi ağır bir mütareke imzaladığı açıktır. Buna rağmen Rauf Bey dahil mütareke heyetinin saf bir

TURKEY-FIVE. Hostilities between the Allies and Turkey shall cease from noon, local time, on Thursday, 31st October, 1918.

Signed in duplicate on board His Britannic Majesty's Ship "AGAMEMNON" at Port Mudros, Lemnos, the 30th October, 1918.

30 Ekim 1918 tarihinde *Agamemnon* zırhlısı üzerinde imzalanan Mondros Mütarekesi' imza bölümü ve Hüseyin Rauf Bey'in (Orbay) imzası...

ümit beslediği de bellidir. Büyükada'da Kut'ül Amare'den beri esir tutulan General Townshend Britanya'yı ikna için heyetle birlikte götürülmüştü. Tamir edildiği anlaşılan Gelibolu malulü *HMS Agamemnon* zırhlısının içinde heyetler görüşmeye başladı. Tabii bu görüşmeden ziyade diktedir.

Hınç-İntikam-İşgal

Fransa'nın Alman heyetine karşı takındığı mütehakkim ve kindar tavrın ilk anda Britanyalılar tarafından gösterilmediği açık. Amiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe yer yer ikna edici, hatta Türklerin lehinde uygulanacağına dair vadedici üslûbunu buradan ayrıldıktan sonra unutmuştur. Zira Britanya dört yıl süren bu savaşın kendisi için çok uzun olduğunun farkındaydı. Umulmadık kayıplar yanında bilhassa Gelibolu'dan sonra Kut'ül Amare'deki yenilginin,

Mustafa Kemal Paşa Edremit civarındaki Ergama Köyü'nde çocuklar ve ihtiyarlarla konuşurken, Şubat 1923.

İran ve Bakü'de bunu izleyen gerilemelerin kini içindeydi. Nitekim mütareke hükümleri çok geniş yorumlandı ve 1919 yılı içinde işgaller, Osmanlı devlet görevlilerini küçümsemeler devam etti. Bu tip bir mütareke havası Birinci Dünya Savaşı'nın kendisi kadar yenidir. Uzun süren savaş uzun süren hınç ve intikamı da birlikte getirdi.

Okumuş Şehit Gençlik

Daha dokuz ay evvel Türkiye Brest Litovsk'ta Rusya'nın savaştan çekilmesiyle umutlu bir safhaya girmişken, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın savaşı terk etmesiyle doğudaki cephelerde tamamıyla yalnız kalmıştı. Bu uzun savaş Türkiye'nin sadece topraklarını, Suriye, Lübnan, Filistin, Irak gibi verimli bölgelerini değil, savaşçı ve üretici bir asker neslini de kaybetmesine sebep oldu. Şehitler arasında, İstanbul'daki liselerin ve Darülfünun'un boşalan sıralarından silahaltına alınan okumuş gençlik de vardı. Şark ve Garp kültürüne sahip bu şehit kuşakla gelişmekte olan bir ülkenin geleceği mahvolmuştu.

Manzaraya Bakarak: Geldikleri Gibi Giderler

Bundan aşağı yukarı on beş gün sonra Birleşik Ordular Komutanlığı'nı mütareke dolayısıyla teslimle bırakarak İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da karşılaştığı manzara şuydu: Harbin son günlerinde bombalanan Haydarpaşa Garı ve İstanbul'un önündeki onlarca düşman zırhlısı. Bu hoş karşılanacak bir manzara değildi, fakat Paşa birkaç gün devam eden demiryolu seferinde gelecek için

tasarılarını ve alternatif planlarını tamamlamış görünüyor. Kendisini karşılayan yaverlerine denizin üstündeki zırhlılar için sarf ettiği "Geldikleri gibi giderler" sözü gelişimin ve direnişin başlayacağı anlamına geliyor.

Anadolu Hareketi

Mustafa Kemal Paşa'nın ilk anda hükümetle ve bilhassa savaş sonunda "yaver-i has"ı olarak Almanya, Avusturya-Macaristan gezisine katıldığı o zamanki veliaht ve Millî Mücadele döneminde padişah olan Vahideddin ile bir yakınlığı olduğu açıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmelerinde padişahın kendisini harbiye nazırı olarak tayin etmesi ve akabinde bazı politikalara girişmek niyetinde olduğu da görülüyor. Ne var ki, gerek Sultan Vahideddin gerek de etrafı uzun harbin getirdiği tahribat, yenilginin şiddeti ve İttihatçıların maceracı politikasından bezgin bir ruh hali içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ve görüşlerine idrak

Anadolu Hareketi'nin muzaffer subay kadrosu Millî Mücadele dönemi sonrasında, İzmit'te...

ve katılım gösterecek durumda değillerdi. Diğer yandan, Mustafa Kemal ve Anadolu'da kolordu komutanı Ali Fuat Paşa, doğuda Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul'da Refet Bele gibi bir heyet Anadolu hareketinin temelini oluşturuyordu. Hiç şüphesiz, bu dönemde harbiye nazırı olarak da vazife alan Fevzi (Çakmak) Paşa, harbiye nezareti müsteşarlığı yapan Miralay İsmet (İnönü) gibi zevat da Mustafa Kemal Paşa'yla yakın temastaydı.

Düzeltme ve Düzeni Yeniden Kurma Ananesi

9. Ordu'nun kıtalarının teftişi için Mustafa Kemal Paşa, padişahın tensibi ve kabinenin ittifakıyla müfettiş olarak tayin edildi. Ordu müfettişliği eski bir Osmanlı ananesidir. Fevkalade durumlarda fevkalade yetkili komutanlar 17. asırdan beri özellikle Anadolu'daki ayaklanmalar döneminde ve II. Viyana Kuşatması sonrasındaki karışıklıklar sırasında Anadolu'ya gönderilmişlerdi. Anadolu'da asayişi sağlamak için bölgelere müfettiş paşalar göndermek, Cumhuriyet döneminde dahi umumi müfettişlikle karışık bölgelerde idareyi düzeltmek bu ananeye dayanır.

İtirazları da Aştı

Paşa'nın Karadeniz bölgesindeki mutasarrıflıklarla, hatta civardaki Kayseri gibi mutasarrıflıklarla yazışma yetkisi vardı. Bu mıntıkadaki İtilaf komutanı General Milne'nin itirazıyla karşılaştı. Milne başından beri bir müfettişin tayininin ve bölgede boy göstermesinin olumsuz olacağı, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştu. Bu safhada İstanbul'da askerlerin ve bazı mülki zevatın bu

itirazlara karşı çıktığı ve padişahı ikna ettiği anlaşılıyor.

İzmir İşgaline İsyan

Her halükârda Samsun, 15 Mayıs'taki İzmir'in işgalinden sonra kaçınılmaz bir hedefti ve Mustafa Kemal Paşa süratle İstanbul'u Samsun'a müteveccihen terk etme kararını gerçekleştirdi.16 Mayıs'ta *Bandırma Vapuru* hareket etti. İzmir'in işgali kitleleri fevkalade infiale, isyana sürüklemişti. Ege bölgesinde İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti ve mart ayından beri Türkiye'nin her tarafında benzer cemiyetler, hatta işgalden sonra Erzurum ve İzmir'de Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruldu. Bu hareketlerin hepsinin nasıl bir araya

Düşman işgalinden kurtulan ama öncesinde büyük bir yangına maruz kalan İzmir.

getirileceği Paşa'nın en önemli ve daha İstanbul'da başlayan faaliyetinin başlıca odak noktasıdır.

Damat Feritler

İster Tevfik Paşa ve Salih Paşa gibi hayırhah davranışlı kabineler, ister Damat Ferit gibi İngilizlere mutlak bağlılık gösterenler olsun, mütareke hükümetlerinin etkin ve dirayetli politika izleyemedikleri açıktı.

Samsun'a hareket eden heyetin içinde geleceğin Refet Paşa'sı, Cumhuriyet'in en büyük sağlık bakanı, tanınmış bir askerî hekim olan Refik (Saydam) ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendi karargâh mensupları bulunuyordu.

İlk Durak Samsun

Samsun'a adım atılacak, bilgi toplanacaktı. Göze batacak hiçbir faaliyetin ve etkinliğin gerçekleştirilemeyeceği açıktı. Şehirde nüfus kozmopolitti, işgal kuvvetlerinin etkisi hissediliyordu. İmkânlar sınırlıydı. Hedef doğrudan doğruya günümüzde 19 Mayıs yıl dönümlerinde yürüyüşlerin tertiplendiği "İstiklal Yolu" dediğimiz güzergâhtan, Havza-Amasya hattından Anadolu'nun şarkına, yani Kâzım Karabekir Paşa'nın mıntıkasına, oradan da Orta Anadolu'ya yönelmeliydi. Paşa'nın Havza'daki dinlenme sırasında, ki "istirahat ve kaplıca tedavisi" gibi gösterilmiştir, ilk yoğun görüşmeleri yaptığı, civar bölgeler eşrafına ve memurlara telkinlerde bulunduğu açıktır.

İşgalin Perişanları

Nihayet 22 Haziran 1919'da meşhur Amasya Tamimi'nin yayımlanmasıyla Kurtuluş Savaşı'nın başladı. İzmir'in işgali sadece yerli Türkleri rahatsız ve perişan etmiş değildi; Yunan işgal kıtalarının düzensizliği yerli tüccar kadar limanda ve şehirde aktif Levantenleri ve yabancı pasaportlu tüccarları da zarara uğrattı. Bu işgal günlerinde zararın dönem için çok büyük bir para olan 300 bin liraya ulaştığı söyleniyor.

Venizelos'un Hayali

İzmir ve Anadolu'da Helen işgali Venizelos'un bir hayaliydi. İngiliz Başbakan David Lloyd George'la Yunan kuvvetlerinin kullanımı konusunda anlaştılar. Ama Küçük Asya Seferi'nin komutanlığına tayin etmek istediği kral yanlısı olarak bilinen Venizelosçu subayların çok tutmadığı general İoannis Metaksas'ın bu teklifi reddettiğini biliyoruz. "Yok oldu zannettiğiniz ordularını Türkler yine toparlar ve bir sabah aniden karşınıza çıkarlar" dedi.

Geleceğin Göstergesi

Gerçekten de Samsun'a çıktıktan sonra yıl tamamlanmadan gereken kongreler yapılacak ve heyet Ankara'ya ulaşacaktır. Doğuda Kâzım Karabekir Paşa'nın sağladığı hâkimiyet, Ankara'da kendisini bekleyen Ali Fuat Paşa ve Ankara'daki memurlar, bilhassa asayiş amirleri Ali Kemali Bey ve Cemal (Bardakçı) Bey geleceğin göstergesidir.

Atatürk Samsun'a çıktıktan bir buçuk yıl sonra millî ordu oluşturulmuştur. İki yıl sonra da Türkiye Büyük Millet

Meclisi Hükümeti'nin içte, ama asıl önemlisi dış dünyada itibarını ve varlığını pekiştiren Sakarya Meydan Muharebesi, General Metaksas'ın kehanetinin doğruluğunu gösterdi. Hiç şüphesiz Kurtuluş Savaşı'nı hazırlayanların girişimi bir kumar veya kehanet değil ortak asker aklının bilgeliğine dayanır. Bütün mesele inanmaktı.

Zaferin Taçlanışı

19 Mayıs 1919 Millî Mücadele'nin başı sayılıyor. Bu doğru bir isimlendirmedir. Üç buçuk yıl sonra da Mudanya Mütarekesi'yle bu savaş zaferle taçlanmıştır.

Diğer Paşalardan Farkı: Dehası

Vatansever, yetenekli ve mücadele taraftarı tek kumandan elbette ki Mustafa Kemal Paşa değildi. Ona bu mücadelede yardımcı olan kumandanlar vardı. Ancak onu diğerlerinden ayıran en önemli farklılığı, dehasıdır. En akıllı, önde gelen generallerimiz bile -ki bence kurmay olarak hoş görülecek bir görüştü- "Bursa'yı, Antalya'yı, İzmir'i kurtarmakla uğraşmayın, olacak şey değil, tükeniriz, elimizdeki yerleri de kaybederiz" diyor, Anadolu ve Doğu Anadolu ile yetinilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Bu, "İlk hedefiniz Akdeniz'dir" düşüncesine uygun değildi, tezattı. Atatürk'ün kafasındaki geleceğe ait savaş hedefi çok daha farklı ve doğru olandı.

O Adımları Aldığı İyi Eğitim Attırdı

Gazi Paşa bir askerî dehadır. Ancak bunun tarifini yapmak

çok güçtür. Bu noktada aldığı kurmay öğrenimi çok önemlidir. O kuşağın parlak komutanları iyi eğitim aldılar, tabiri caizse her şeyi biliyorlardı, sivillerle irtibatları çoktu; felsefe, tarih, bilhassa coğrafya, edebiyat, mühendislik ve matematik hakkında bilgileri vardı, hiç değilse gerekli planlar ve danışman raporlarını idrak ederlerdi.

Nitekim aldığı eğitim Gazi Paşa'yı ileride ilginç adımlar atmaya yöneltti. Göreceğiniz gibi bozkırın ortasında, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu. Türkiye âdeta arkeologların, Mezopotamya dilleri uzmanlarının eğitim ülkesi oldu. Bizantinika için bile dört-beş talebe Avrupa'ya yollanmıştı. Netice alınamamasının sebebi başkadır. Lisana önem veriliyordu.

Üç yıl içinde işgalin karanlık günleri bitmişti. İkinci yılda asrın zaferi (Sakarya) tamamlanmıştı. Üçüncü yılda Kurtuluş Savaşı Mudanya'da zaferle sona erdi ve saltanat lağvedildi. Türkiye tarihi yine hızlı bir tempoyla kendi çizdiği kader doğrultusunda ilerledi (faber est suae quisque fortunae/herkes kendi kaderinin mimarıdır).

18

SALTANATIN KALDIRILMASI

1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 308 numaralı karar; "TBMM'nin hâkimiyetin ve hükümranlığın hakiki mümessili olduğunun" ilan edilmesidir. Bu kararla saltanat kaldırılmış ve imparatorluk resmen sona ermiştir. 622 yıllık ömründe uzaktaki Japonya hariç bütün Doğu'da ve Avrupa'da tarihi sürükleyen; 16. asırdaki toprakları klasik Roma İmparatorluğu'nun hemen bütün Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika toprakları ve dahi eski Roma İmparatorluğu'nda olmayan Kafkas ötesi bölgeler ve Fırat-Dicle havzasındaki toprakları kapsayan bu imparatorluk, sonunda Balkan faciası ve Birinci Dünya Savaşı'yla üç kıtadaki hâkimiyetini tamamen kaybetmişti. TBMM, vatan topraklarını tekrar işgalci güçlerden temizlemiş, büyük devletlerin işgaline son vermiş, İtilaf Devletleri tarafından ebediyen Yunanistan'ın idare ve iradesine bırakılan Batı Anadolu ve Trakya havzasını tekrar vatana katmıştır.

"Saltanatın ilgasının sebebi nedir?" diye sorulacak olursa, izahı uzun sürebilir. En başlıca sebebi, TBMM'nin hükümeti ve kurucu kadronun VI. Mehmed Vahideddin'in şahsında makam-ı saltanatın otoritesini ve saygınlığını yitirdiğine hükmetmesiydi. Cumhuriyet ilan etmekte tereddüt etmediler.

Saltanatın kaldırılma kararı için gelişmeler on beş gün evvelinden başlıyor: 17 Ekim'de son Sadrazam Tevfik Paşa TBMM Başkanlığı'na İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında bir amaç birliği olduğunu, Sevr'i ortadan kaldırmak için mücadele ettiklerini söyleyerek Lozan'a birlikte gitmeyi teklif etti. Asıl neden budur. Ankara Hükümeti durumu müzakere etti. 1 Kasım toplantısında TBMM'de Mustafa Kemal Paşa ve yakınları sert bir müdahaleyle saltanat taraftarı muhalefeti önledi, yeni Türkiye'yi kuracak Lozan müzakerelerine sadece Meclis Hükümeti delegasyonu gidecekti. Saltanat hükümsüzdü. 4 Kasım günü Sadrazam Tevfik Paşa, Osmanlı kabinesini son olarak toplantıya çağırdı ve hükümetin istifasını padişaha sundu. Refet Paşa bütün nezaret temsilcilerini Ankara temsilcisi olarak toplantıya çağırdı ve görevlerinin sona erdiğini tebliğ etti. 7 Kasım'da Babıâli (Sadaret) ve civardaki nezaretleri, devlet dairelerini boşalttılar.

Hazine'den Hiçbir Şey Almadı

VI. Mehmed Vahideddin, halife unvanıyla son Cuma selamlığına 10 Kasım günü katıldı. Padişahlık unvanlarını artık kullanamıyordu. Damat Ferit'in kendisine haber vermeden yurt dışına kaçışı ve muhtemelen Ali Kemal Bey'in linç edilmesi üzerine hayatı hakkında endişesini belirterek İngiliz Yüksek Komiserliği'nden yardım istedi. 17 Kasım sabahı *Malaya* zırhlısıyla Türk sularını terk etti. Halife yanında sadece çok yakınlarını, maiyetini götürdü. Hazine-i Hümayun'dan bir şey almamıştır. Dışarıdaki ikameti sırasında İtalya kralının kendisine yaptığı mali yardım teklifini bile reddetmiştir. Fakat benzer yardım teklifleri İslam dünyası hükümdarlarından gelmemiştir.

Sultan Vahideddin İstanbul'dan ayrılıyor.

Esasen Vahideddin'in ilticası ile birlikte İslam dünyasında hilafet kavgası da başlamıştır. Tabii hiç kimsede makam-ı hilafeti Osmanlı'dan çekip alacak ve hilafetini ilan edip kabul ettirecek iktidar ve şahsiyet mevcut değildi. Ne Mısır Kralı ne Faysal söz konusu olabilirdi. Son halifeyi sürgünde zor ve sıkıntılı bir hayat bekliyordu. İşin bu safhasını ayrıntılı ve edebî biçimde Murat Bardakçı'nın *Şahbaba* adlı eserinden takip etmek mümkündür.[15] Sıkıntılı bir dönemi ilginç enstantanelerle, belgelerle sunuyor.

Karşı Harekette Bulunmadı

Şurası bir gerçek, ne iltica eden padişahta ne de sonradan, 1924 Mart'ındaki kararla tamamıyla sürgün edilen hanedan üyelerinde yeni Türkiye Devleti ve hükümet aleyhinde

15 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.

siyasi propaganda ve terörist aktiveler yürütecek bir faaliyet görülür. Hatta kendi hukukunu korumak için çıkartılacak müdafaaname gibi gazeteler de galiba yayımlanamadığından böyle bir yayın faaliyeti ve propaganda saldırısı göze çarpmaz. Bununla birlikte yeni Türkiye tarafından hanedanın faaliyeti ve dıştaki yaşamının takip edilmesi önemli bir pasajdı. Padişahın ve 1924 Mart'ından sonra halifenin Fransa'daki hayatını izlemek, Türkiye Cumhuriyeti kadar İngiltere ve Fransa istihbaratlarını da meşgul etmiştir.

Öyle görünüyor ki, Lozan Antlaşması'nın imzasından sonra dünya Türkiye ile taciz edici ve çatışma çıkaracak eylemlerde bulunacak durumda değildi. Herkes savaş yorgunuydu.

Padişah Vahideddin 3 Temmuz 1918'de tahta geçmişti. İhtiyar bir veliahttı. Hayatının başında böyle bir veliahtlık makamını zaten beklemiyordu. Veraset sisteminin 17. asırdan beri büyük oğula değil de en yaşlı hanedan üyesine (senioritas sistemi) devrinden dolayı acayip bir görünüm vardı ortada. Buna en son genç Avusturya-Macaristan imparator ve imparatoriçesinin İstanbul ziyaretinde tanık oluruz: Yürümekte güçlük çeken Padişah V. Mehmed Reşad ve yanında Veliaht Mehmed Vahideddin.

Mücadele İçin Göndermedi

Bu sistem 17 asırda saltanat kavgasını önlemek için çıkarılmıştı. Belki bir süre de başarılı oldu ama 19. asırda artık garabetti. Tanzimat'ın getirdiği hayat güvencesinden sonra büyük oğul sistemine geçilmesi gerekirdi (ekber evlat veya *primo genituras*), geçemediler. Dünür oldukları halde (Sabiha Sultan ile Şehzade Ömer Faruk'un evliliği)

son halife ile son padişah arasındaki münaferet herkesin malumudur.

Veliaht Vahideddin içine kapalı bir şehzadeydi. İslam ve Osmanlı hukukunu iyi biliyordu, Osmanlıca kitabeti mesela II. Abdülhamid'inkinden daha zengin ve düzgündü. Dünyayı tanımıyordu ama tamamıyla tarih ve coğrafya bilgisinden mahrum olduğu da söylenemez. Mustafa Kemal Paşa'yla, yaver-i has olarak yanına alıp harbin sonunda Avusturya-Macaristan ve Almanya gezisine çıktığından beri dostluğu vardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke siyasi tekliflerine uzak kaldığı görülüyor. Mustafa Kemal Paşa'yı, bilindiği üzere Karadeniz'de kopması beklenen etnik çatışmaları bastırması için gönderdi; bazılarının kahvehane sohbetleri ve gazetelerde takdim ettiği anlamda vatanı kurtaracak bir istiklal mücadelesini başlatması için değil.

Tüm Korkusu İstanbul'du

İstanbul'daki çevreler yeni bir savaşa girecek ne gücü ne de niyeti gösterebilirdi. Bu bir görüş meselesiydi. Farklılık zamanla husumete dönüştü. Son padişah, Ankara Hükümeti'ne karşı, Tevfik Paşa'nın tavsiyelerine uyacak kadar dahi destekleme ve yakınlaşma politikası güdemedi. Hanedan çevresinin en kabiliyetsiz adamı Damat Ferit'i ısrarla tutması, hatası olmuştur.

Tarih kendi yolunu buldu. Kendini kurtaracak kadrolar, istemeden de olsa sürüklendiğimiz ama fazla acele girdiğimiz Birinci Dünya Savaşı sonundaki felaketi tasfiye etmekte başarılı oldular. Bu kurtuluşta Padişah Vahideddin'in ne aktif bir faydası oldu, ne etkin bir yararı ne de kendi açsından önleyici bir hareketi görüldü. Bütün

korkusu İngilizlerin, İstanbul ve çevresinin kontrolünü Yunanistan'a bırakmasıydı. Şayet Yunanlar Anadolu mücadelesi olmasa veya hafazanallah mücadelede başarıya ulaşamasak bu görevi alırlardı ve Türk vatanının geleceği feci bir noktaya sürüklenirdi.

Bazı siyasi kişilikler ihtiyatla yanlışlığı birbirinden ayıramazlar. İhtiyatlı olayım derken en büyük hataları yaparlar. Birinci Dünya Savaşı sonrası dört sene bu şekilde sürdü. Asında Cumhuriyet kurulmadan evvel, daha 1921 sonunda gelecek belirmişti. Fransız işgal komutanı Mareşal Franchet d'Espèrey haklıydı. Gelecek ve iktidar İstanbul'daki ihtiyar Türklere değil, Anadolu'daki genç Türklere aitti.

19

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU ANTLAŞMASI **LOZAN**

Lozan Barışı'nın tarihî önemi, Birinci Dünya Savaşı'nı hukuki sınırları itibarıyla sona erdiren son barış antlaşması olmasıdır. Zira daha evvel 1919'da merkezî devletlere İtilaf Devletleri tarafından zorlama olarak öne sürülen ve Paris-Versay civarı saraylar, köşkler veya semtlerin ismini taşıyan bu antlaşmaların hepsi, yenilenlerin ağır şartlar altında ezilmesi, iktisaden çökmesi, siyasi yapıların parçalanması ve hatta dağılmayla sonuçlandı. Mesela Macaristan, Trianon Antlaşması ile büyük toprak kaybına uğradı ve Macaristan tacına bağlı topraklardaki Macar ulusunun büyük bir kısmı yabancı topraklarda kaldı.

Toprak Bıraktığımız Doğru Değil

En azından o kadar ağır şartlar ve düpedüz küstah söylemlerle Sevr'e gidildi. Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulması ve mevcut Anadolu direnişinin etrafında ordunun da hızla teşkili sayesinde Sevr Antlaşması Ankara tarafından reddedildi ve İstanbul'da meclis yerine teşkil

edilen bir şûrada tasdik edilse dahi nihai imza sürecinde takılı kaldı. Yeni Türkiye, yeni bir anlaşmaya gidecekti. Ne var ki, Londra Konferansı olsun, Fransız-İngiliz uzlaşması olsun, bu iki devlet arasındaki bütün uzlaşmazlıklara rağmen Türklerin anavatan hâkimiyetini ve özgürlüğünü tanımaktan uzaktı. Bu nedenle 1922'de Mudanya Mütarekesi'nde Türk ordusu nereye girmişse oralar elde kaldı. Lozan'da toprak bıraktığımız doğru değildir. İstirdat ettiğimiz, yani kurtardığımız bütün memleket parçaları Lozan'da elde kaldı.

Lozan Antlaşması bir zaferdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki antlaşmalar içinde, tarafların egemenlik ve eşit şartlar altında müzakere ettikleri ve Türkiye'nin ileri sürdüğü tezlerin başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nce kabul edildiği bir antlaşmadır. Lloyd George çoktan iktidardan çekilmişti. Lord Curzon ise alıştığının ve umduğunun aksine muvafakat gösteremedi.

En Büyük Mücadele Kapitülasyonlardı

Büyükelçi Onur Öymen, *Çöküşten Zafere Lozan* adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nin son dönem tarihinin bir özetini veriyor.[16] Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan bahsedip Lozan'a geliyor. Lozan'da en büyük mücadele kapitülasyonlar konusundadır. İktisadi menfaatlerini Avrupa devletlerinin hiçbiri kaybetmek istemedi fakat yeni Türkiye bu konuda hiç taviz vermedi ve kapitülasyonları kaldırdığını tasdik ettirdi.

1970'li yılların başında Lozan, Sevr ve Montrö Antlaşmalarının bütün safahatını, teferruatını, ayrıntılarını Türkçeye çeviren bir seri Seha Meray ve Osman Olcay tarafından

16 Onur Öymen, *Çöküşten Zafere*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2022.

yayımlanmıştı.[17] Lozan Barışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması olarak geçer. Kurucu antlaşmanın özellikle dışişleri bakanlığı imtihanlarında temel konuyu teşkil ettiği açıktır, fakat antlaşmayı müstakilen derleyip toplayan bir yayın ve yorumu Seha Meray'ın çalışmasına kadar elimizde yoktu.

Lozan'ın Gizli Maddeleri

Lozan'ın gizli maddesi yoktur; böyle asılsız bir şeyi konuşmak bile gereksizdir. Gizli maddeyi kim, kiminle yapacak? İkinci Harp öncesinde Mussolini ile Hitler arasındaki anlaşma mı bu? Yahut Birinci Harp'ten evvel Türkiye'nin bölüşülmesinin anlaşması mı? Lozan ve gizli maddeler, gerçekten çok saçma bir başlık!

Böyle bir paranoyayı Birinci Dünya Savaşı öncesi Enver Paşa yaşadı. Türkiye'nin duymaması için yapılacak gizli bir anlaşma var, ama ne hikmetse gizli kalmıyor. Duyup paniğe kapılıyor, vay İngiltere ile Rusya anlaştı, bize saldıracaklar diye bir an evvel Almanya'ya kapaklanıyorlar.

Enver Paşa vaktinden evvel paniğe kapıldı. Kimse harbe girmeyelim demiyordu. Mustafa Kemal Bey, Kâzım Karabekir Bey, Esat Paşa gibi isimler var ve mücadeleye de muharebeye de hazırlar. Ama acele edildiğini görüyorlar. Hazırlıksız, alelacele harbe girersen, malzeme ve mühimmat bakımından birinin esiri olursun. Tamamen Avusturya ve Almanya safındaki bazı generallerin Alman kayzerini ikna etmeleri ile olmuştur bu ani giriş... Balkan Harpleri sonrasında Türklerin askerlik yetenekleri bitmiştir diye bir hava

17 Seha Meray, Osman Olcay, *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar, Belgeler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

oluşmuştu ama bazı generaller "Hayır, bu Türkler askerdir. Zaten şimdi reform yapılıyor" diyerek kayzeri ikna ettiler.

O savaş öncesinde İngilizlerle Rusların saldırması beklendi, oysa Lozan'da böyle bir emareye rastlamıyoruz. Zaten Lozan Konferanslarında çeşit çeşit millet var. İtilaf Devletleri, biz, gözlemci devletler. Rusya çekilmiş ama "Boğazlar'da taviz vermeyin" diyor bize. Yani herkes orada. Ortada gizli kapaklı hiçbir şey olmadığı gibi bilakis her şey açıktır. Pek çok devletin diplomatı var; diplomat dediğin devletin hizmetkârıdır.

Madenleri Çıkaracakmışız!

Sosyal medyada tuhaf iddialar dolaştı. Mesela, 2023'te, yani Lozan'ın yüzüncü yılında bazı madenleri çıkarma yasağı kalkacakmış. Yok daha neler? Böyle bir şey yok.

Bizim petrollerin çıkartılması meselesi nedir? Dünyada petrol yok değil ki, bizde de var. Ama sınırlarımızın ötesinde daha ucuza çıkan bir petrol var, bu yüzden çıkarılmıyor. Yani kendi petrolümüzü çıkarmamız bize daha pahalıya mal olacak, bütün mesele bu. Yoksa kimsenin bir antlaşma ile bizi engellediği yok.

Ayrıca petrol Birinci Dünya Savaşı'nda önem kazandı. Çünkü İngiliz donanması kömürle değil petrolle çalışmaya başladı. Petrol ancak o zaman işe yaradı. Bu nedenle İngiltere, petrol kaynaklarını elinde tutmaya çalıştı.

Bugünse dünyanın nereye gideceği belli değil. Görülen o ki; petrol gerileyebilir ve daha farklı enerji kaynakları öne çıkabilir.

Bütün bunların üzerine, Lozan'ın gizli hükümlerini sormak tam bir cehalettir. Çünkü bazı insanlar, Türkiye'de

insanların hiç okumamalarından istifade etmekteler. Orijinali bir tarafa, çeviriler de okunmuyor.

Lozan'ın bütün tutanakları da ciltlerce yayımlandı ama kimse okumuyor. Üstelik okumadıkları hâlde sıkılmadan birtakım yorumlar yapıyorlar.

Mesela Lozan'da Kürtlerden, otonomiden, kültürel bir durumdan bahsedildiği de iddia ediliyor. ABD'nin politik müsteşarı olan biri, bir yorumla bunu etrafa yaydı ve Türkiye'de bazı hocalar evrakta olmayan bu şeyi tekrarlamaya başladılar. Hâlbuki gidin kendiniz okuyun, öyle şey yok. Bütün delegasyon raporları, itirazlar, tartışmalardaki her şey... Hatta kanunun ruhu dediğimiz tartışmalar bile, yani hangi maddenin neden, nasıl oluştuğunu yorumlayan metinler dahi var. Ciltlerce çevirileri mevcut. Bir dönem Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından yayımlandı.

En hassas konuların hepsi için geçerli. Örneğin Faruk Sümer'in *Oğuzlar* kitabı... Sekiz milyon nüfusu olan Azerbaycan'da on binlerce sattı. Türkiye'de kimse elini bile sürmedi. İlk baskısı bitti mi bilmiyorum. Yani gerçekleri okumuyoruz. Şehir efsaneleri daha çok ilgi çekiyor.

Kaldı ki, beş bin yıl öncesinden, Mezopotamya tarihinden bahsetmiyoruz. Yalnızca yüz yıl öncesine ait bu konuda bile yarı cahil adamların yorumları başta gidiyor.

Lozan'a hezimet diyenler de oldu, ama değildir. Zafer dediğin, tek başına diplomatik bir başarıdır. Bize tarihte pek öyle şey nasip olmaz. Süngümüzün hakkı ile aldığımızın dışında kimse bize bir şey vermemiştir. Kapitülasyonları kaldırmak bakımından zafer diyebiliriz, ama bunun dışında Lozan net bir uzlaşmadır. Diplomatik bakımdan bir taktik oyundur ve neticede en iyi şartlarda bir uzlaşma sağlanmıştır.

Adalar meselesine gelince, bu tekrara cevap: Adalar zaten elimizde değildi, dolayısıyla konu Lozan'a dahil değildi.

Lozan konusunda bir de kaynak tavsiye edeyim. Ali Naci Karacan'ın *Lozan* kitabı klasik bir tezdir. Çok önemli bir eserdir.[18] Dışişleri imtihanlarına girenler bu kitabı âdeta yutardı.

Velhasıl gizli kapaklı hiçbir muahede yok. Tabii bu iddiaları dile getirenlerin de bu kritik analiz ve eserlerden haberi yoktur.

18 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Yayına Hazırlayan: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

20

LOZAN'A DAİR NOTLAR

Henüz saltanat ortadan kalkmadan önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ama onun yanında İstanbul Hükümeti de muahede için davet edilmişti. Şüphesiz bu düzenleme İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından yapılmıştır. Son sadrazam iki hükümetin (İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin) birlikte gitmesi ve birlikte çalışmasının daha salim olacağını beyan ettiği hâlde, Ankara Hükümeti ile Meclis haklı olarak buna karşı çıktı. Rıza Nur ve Hüseyin Avni Ulaş'ın başında olduğu 77 mebusun verdiği önergeyle saltanat kaldırıldı: 1 Kasım 1922. Böylece İstanbul Hükümeti'nin, devreden çıkarıldığı görülüyor.

Taviz Vermediler

İsmet Paşa delegasyon reisi olarak uygun görüldüğünden Yusuf Kemal Bey'in yerine hariciye vekilliğine tayin edildi, Dr. Rıza Nur yardımcısıydı. Hasan Saka ve geniş bir danışmanlar heyeti söz konusuydu; içlerinde Mahmud Celal (Bayar), Münir Ertegün, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Fuat Ağralı (mali müşavir), hatta İkinci Meşrutiyet devrinde makama gelen sabık hahambaşı Haim Nahum gibi uzmanlar vardı.

Türk heyeti Lozan'daki görüşmelerin başlamasından kısa süre önce toplu hâlde görülüyor. İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği heyette Rıza Nur, Hasan Saka, Celal Bayar, Tevfik Bıyıklıoğlu, Yusuf Hikmet Bayur, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı gibi tanınmış isimler yer alıyordu.

13 Kasım'da Lozan'da tertiplenen toplantıya Lord Curzon geç geldiğinden (bu protokoller bir manevraydı) toplantı 20 Kasım'a sarktı. Birinci dönem görüşmeler 4 Şubat'a kadar sürdü. Sebebi, sınırlar konusunda hemen hemen hiçbir önemli itilaf çıkmadığı hâlde kapitülasyon meselesinde, normalde Lloyd George ve İngiltere ile arası hiç de iyi olmayan Fransa ve İtalya'nın birleşerek Türk heyetine baskı yapmasıdır. Kapitülasyon rejiminin reddi üzerinde ısrar eden delegasyon ve İsmet Paşa ile Lloyd George arasındaki çatışma dolayısıyla kongre kesintiye uğradı.

İkinci dönem 23 Nisan 1923'te başladı ve bu sefer Lord Curzon'un gelmediği görüldü. Baskıları sonuç vermeyince başarısızlığı açığa çıkmıştı.

Lozan üzerinde bugün bile spekülasyonu yapılan On İki Ada (Dodecanese) meselesinin bu konferansta tartışılacak

başlığı yoktu. Türk ordusunun Mudanya Mütarekesi sırasında girmiş olduğu bütün bölgeler; yani kendi süngüsü ile çizmiş olduğu sınırlar Lozan'da taviz verilmeden savunuldu. Bir nüfus mübadelesi için de bir başka toplantının tertiplenmesi karar altına alındı.

Lozan üzerine Dr. Rıza Nur'un sonradan yazdığı hatırattaki pasajlar realiteyle uyuşmazlıktan çok kendi içinde tutarsızdır. Bu tarih yazarının ve Millî Mücadele'ye katılan baş delege yardımcısının hatıratı, ortada garip söylentilerin ve değerlendirmelerin olmasının, hayal mahsulü tasvirler yapılmasının nedenlerinden biridir.

Kapitülasyonlar Kaldırıldı

Toplantıda Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti (RFSR) Boğazlar üzerinde Türkiye'yi radikal bir davranışa zorlamış, bu nedenle de destek olmuştur. Şunu belirtelim: Lozan Antlaşması'yla İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki üstün kontrolü kaldırıldı, Türkiye beynelmilel komisyon başkanı oldu ve Boğazlar askerden arındırıldı. Bu noksan ileride çok kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki ve idari kabiliyetinin kabul görmesi üzerine Montrö rejimine tahvil edilmiştir.

Lozan ile kapitülasyonlar; yani ecnebi tebaanın Türkiye'de iş görme, mülk edinme, ama asıl önemlisi davaları kendi mahkemelerine taşıma hukuku kaldırılmıştır. Kapitülasyon Mahkemesi Beyoğlu Tomtom Kaptan Sokağı'nda bir tarihî anıt olarak kalmıştır.

Lozan'da gizli hüküm yoktur. Rahmetli Seha Meray Hocamız ile büyükelçimiz, dışişleri bakanımız Osman Olcay'ın birlikte ve dikkatle çevirdikleri, emande eden (tashihli ve karşılaştırmalı) bir faaliyetle ortaya koydukları ciltler dolusu

Lozan ve Montrö zabıt, layiha ve yorumunu barındıran eserlerini, bırakın kahve sohbeti tarihçilerinin, akademisyenlerin dahi gereğince dikkate almadığı görülmektedir. Türkiye tarihçiliği hayalperestler veya komplo teorisi arayanlar için çok uygun bir alan haline getirildi. Sorun, bu tip tarihçilerden ziyade bunlara inanmaya hazır diğer okumuş yazmış takımıdır.

Antlaşmaların Sistemi

Antlaşmalar sürer; yüzüncü yılları, otomatikman ortadan kalkacak maddeleri olmaz. Şartların değişmesi ve zorlaması durumunda bir antlaşmaya uymak istemeyenlerin yeniden bir antlaşma toparlaması gerekir. Kolay değildir, gereği de yoktur.

Lozan Antlaşması'nın hükümleri nasıl değişir? Tıpkı Montrö'nün Boğazlar rejimini değiştirmesi gibi. Kanunlar hiyerarşisinde hiç şüphesiz ki beynelmilel antlaşmaların meclisler tarafından tasdikiyle üstünlüğü vardır. Mesela gözlemci olarak katıldığı bu sulh konferansı tartışmalarına Amerikan Senatosu'nun, konu önlerine getirilmediği ve açıkça reddetmedikleri için uyması gerekir.

Karadeniz devletlerinin ticari ve bahri seyrisefain anlamında saklı hükümleri vardır. Ticari yönden bu kongreye katılanlar, gözlemciler, konferansın tarafları olarak hükümlere uyanlar ayrıdır.

Lozan Antlaşması sırasında Türkiye sınırları içinde Hatay yoktu. Bu değişiklik de sonradan yapıldı. Bu bir istirdattı ve iki ülke (Fransa ve Türkiye) anlaşmıştı.

Herkes kendine göre muhayyel bir ülke için referandum zamanının geldiğini tekrarlayabilir. Oysa milletlerarası alanda böyle bir olayın teşekkülü hiç de sanıldığı kadar kolay değildir. Başka şartlar, değişimler ve zorlamalar gereklidir.

21

YÜZÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE ORTADAN KALKACAĞI KONUŞULAN ANTLAŞMA **LOZAN**

1922'nin 21 Kasım'ında Lozan Barış Görüşmeleri, ismi geçen şehirdeki meşhur otelde başladı. Seksiyonlar ayrı yerlerdeydi. Göl kenarındaki Uşi semtinde de Yunanistan'la olan anlaşmalar, müzakereler yürütüldü. Şehrin idari yapısının harekete geçtiği anlaşılıyor. Müthiş tedbirler alındı. Otel personeli çok lisan bilenlerden ilave adamlarla zenginleştirildi.

Müthiş Bir Sinir Harbi

Türkiye bir geçişteydi. Delegelerin kalpakları yanında İsmet Paşa Avrupalı diplomatlar gibi frak ve silindir şapkayı tercih etmişti. Silahlarımızın girdiği kadar yeri aldık. Ne bir atiyye (hediye) yapıldı ne de elimizden toprak çıktı. Asıl problem Musul ve Boğazlar idi... Lozan'ın Boğazlar statüsü şüphesiz ki mütareke dönemine göre çok daha ileri bir adımdır. Fakat bugünkü lehimizdeki rejim on sene sonraki Montrö ile geldi. Büyük kavga kapitülasyonlar üzerinde yaşandı. Bu yüzden de sulh görüşmeleri bir ara kesildi. Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında müthiş bir sinir harbi

cereyan ediyordu. Beyhude küstahlıkla tutarlı inatçılığın kavgası: İnatçılık kazandı.

"Ben Buraya Mudanya'dan Geldim"

Fransa, antlaşma görüşmelerinin ortasında bu antlaşmanın yeni tartışmalar yaratacağını ve başka bir belirgin sonuç sağlayamayacağını belirtti. Bu, Türk delegasyonunun Şubat 1923'te toplantıyı terk etme nedenidir. Curzon isteklerini "Trenim akşam altıda kalkıyor, ya evet ya hayır" gibi kaba bir başöğretmen edasıyla ortaya koymuştu. Hatta bir ara Curzon, Mondros'ta Türklerin Birinci Harp'e girerken kaldırdıkları kapitülasyonları İtilaf Devletleri'nin lehine çözüm için vaatte bulunmalarından söz ettiğinde, Paşa'nın cevabı "Biz buraya Mudanya'dan geldik" oldu.

24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gündür. Antlaşma, toplantıların yapıldığı yer olan Uşi Şatosu'nda (Chateau d'Ouchy) değil Lozan Üniversitesi Tören Salonu'nda (Palais de Rumine) imzalandı.

Barış antlaşmasının asıl adı Yakın Doğu Kongresi'dir. Birinci Dünya Harbi'nden sonraki Yakın Doğu dünyasının yeniden düzenlenmesini hedef alıyordu. İtilaf Devletleri kadar, bu silsileden çıkan ve Anadolu'daki Millet Meclisi Hükümeti'yle ittifak kuran yeni Rusya da davetliydi. Georgiy Çiçerin'in başkanlığında kongreye katılan delegasyon hiç şüphesiz ki Türkiye'nin lehine bir tutum takındı.

Kapitülasyonlara Karşı da Savaş

Lozan'da asıl kavga savaşçıların tespit ettiği gerçek sınırlardan çok, Türkiye'nin imparatorluktan miras aldığı çetin

bir problem etrafında yaşandı; kapitülasyonlar adli, mali müesseselerde yabancıların hukukunu ve mahkemelerini tanımak zorunda olmaktı. Bu nokta İkinci Meşrutiyet'ten beri yeni Türk kuşaklarının kabul edemediği bir durumdu. Birinci Dünya Savaşı'na girerken bu rejimin tek taraflı iptal edilmesi Almanya'yı dahi çileden çıkarmış ve Alman sefiri Baron Hans von Wangenheim gelişmeden mesul tuttuğu İttihatçılardan Mehmed Cavid Bey'e hakaret etmek için makamına gelip bağırıp çağırmıştı. Yeni nesil Türkler bu rejimin muhafazasına taraftar değildiler. İsmet Paşa ve Britanya delegasyon reisi Lord Curzon arasında adamakıllı münakaşa edilmiştir. Mondros Mütarekesi sırasında bu rejimin tekrar ele alınıp tashihine gidileceği belirtilmişti. George Curzon'un bunu hatırlatması da İsmet Paşa'yı çileden çıkardı. "Ben buraya Mudanya'dan geldim" bu inadın ve katî tutumun ifadesidir. Konferans yarıda kesildi, sonra yeniden toplandı.

Dört Dil Bilen Personel Hizmeti

Lozan'ın toplanması esasen Birinci Dünya Savaşı'nın hukuken bitişi ve Yakın Doğu haritasının tespiti demektir. Nitekim konferans hazırlıklarının görüşüldüğü ekim ve kasım aylarında İsviçre Federal Hükümeti (Confederatio Helvetica) ve Lozan Belediye Polis İdaresi konu üzerinde hassasiyetle durdular. O zamanın dünyasında bugün olduğu gibi hâkim bir dil (İngilizce) söz konusu değildi. Bu yüzden otel personelinin dört dilde hizmet vermesi üzerinde ısrarla duruldu ve çalışıldı. Ekim ve Kasım 1923 tarihli muhtelif sirkülasyonlarla polis idaresi hırsızlara ve yankesicilere karşı delegasyon üyelerinin kıymetli eşyalarını sigortalattı.

İşkembe-i Kübradan "Kaynak" Efsaneler

Lozan Antlaşması'nın yıl dönümünün şerefine Lozan Turizm Ofisi ve İzmir Türk-İsviçre Ticaret Odası, Atlas dergisinden Ayşegül Parlayan'ı, eşi Bülent Özalp'i ve beni Lozan'a davet etmişti. İsviçre düzgün ve hiç şüphesiz güzel bir ülke. Şehrin temiz olduğu açık. Sahaflardaki kitaplar dahi temiz tutulmuş ve tamir edilmiş olarak satılıyor. Ama çevre koruma kurallarına ne derecede uyulabilir? Göllerin etrafı yerleşimlerle dolu. Bavyera'da deterjanın yarattığı kirlilik gizli yönleriyle görülüyor, acaba burası nasıl?

Lozan Antlaşması bu ülkenin tarihî ve beynelmilel rolü için önemli addediliyor. Cemal Kamacı'nın şahsi eşyalarının sergilendiği olimpiyat müzesi de bunun için burada. Ama dikkatle incelenmesi gereken husus, Lozan'ın tarihi ve arkeolojisi. Helvetyalı dediğimiz Kelt ırkından kavmin yurdu. Roma bu bölgeleri tarihe açtı. Rönesans'ta bile İsviçre bankacılık merkeziydi.

Lozan Antlaşması'nın Boğazlar'ın sınırını kontrolündeki hükümleri 20 Temmuz 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle tashih edilmiştir. Boğazlar milletler arası suyolunun tabi olduğu hükümler hariç Türkiye'nin tam askerî ve idari kontrolüne girmiştir. Lozan'a gittiğimiz vakit Kurtuluş Savaşı'nı yapan ordunun girdiği bölgelerin tartışması yapılmadı. Tabii Türkiye'ye Yunanistan gibi ülkelere yapıldığı üzere cömertçe davranılmazdı. Stratejik rol ve pozisyonlar farklıdır. Ne var ki, Lozan'da Yunanistan hiçbir kazanç elde edemedi. Maalesef bazı üniversite hocalarının bile kaynak gösterdiği amatör tarihçilerin uydurdukları gibi "On İki Ada'nın teslimi, 2,5 milyon kilometrekare vatan

toprağının 780 bin kilometrekareye düşüşü" gibi efsanelerin bu antlaşmayla ilgisi yoktur.

Lozan Antlaşması Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgede kurmak istediği hegemonyanın gerilemesidir. Bugünkü Türkiye toprakları üzerinde bu söz konusu olamadı. En mühim kayıpları kapitülasyon rejiminin kalkmasıdır. Britanya'nın Arap dünyası üzerindeki kontrolü de sadece otuz yıl kadar devam edebildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açıktır ki hem Mısır'da, hem Süveyş Kanalı'nda hem de Mezopotamya'da ABD lehine önemli kayıplara uğradı. Müttefiki Fransa ile olan gerilim İtalya'nın isyana kadar sürüklenmesine sebep olan aleyhindeki politikalar Lozan'ı doğurmuştur. Bütün şartlardan çok iyi istifade eden TBMM Hükümeti Sevr'i reddetmeyi, İtilaf Devletleri arasındaki gerilimden ustalıkla yararlanmayı başardı.

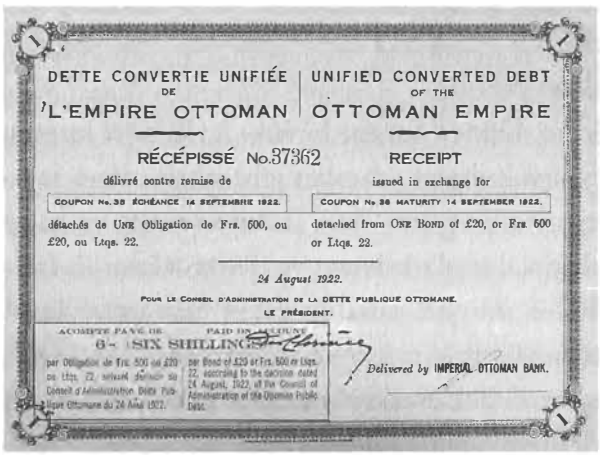
Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki tavır, İtilaf Devletleri'nin ve kendilerine son anda katılan ortaklarının eski kazançlarını da ortadan kaldırdı. Lozan bu durumun belgelenmesidir. Antlaşma üzerindeki boş konuşmaların hiçbir anlamı yoktur.

Birinci Dünya Savaşı, büyük devletlerin kızgınlığı ve harpte büyük devlet adamları gibi şahsiyetler ortaya çıkaramamasıyla bitmiştir. Yeni Türkiye savaşta ve barışta bu keşmekeşin dışında kalmayı ve devlet adamı kadrolarının önemli bir mirasın yarattığı zaferi kazanmasıyla bitmiştir. Fransız Başbakan Raymond daha başından İngiltere'yi yüzde yüz desteklemekten vazgeçmişti. Daha evvelki görüşmelerinde Benito Mussolini ise "sonuç sağlayamayacak bu görüşmelerle hiç ilgilenmediğini" söylemişti.

Hâlâ Kıtlık Çekiyoruz

Türkiye, Sovyet Rusya'nın aksine, borçlarını ödememek gibi bir tavrının olmayacağını açıklamıştır. Seha Meray Hoca'nın tam tercüme yayımladığı kongre zabıtları, metinleri ve nihai senet dışında hâlâ art planı araştıran literatürün eksikliğini hissediyoruz.

Antlaşmanın imzalanmasının üstünden yüz yıl geçmesine rağmen Lozan hükümlerinin bir ölçüde ortadan kalkacağı efsanesinin arkasında Curzon'un ihtiyat tedbirleri arasında bu antlaşmanın yeniden ele alınacağı konusunda verdiği beyanatın da olduğu açıktır. Ne var ki bu istek kabul görmemiştir. Bir konferansın sonuçlarını tayin edecek tartışmalar sırasında her şey ileri sürülebilir. Birtakım grupların amali (emelleri) ve ham hayali için yüzüncü yılı boşuna bekleyenler hariç, biz bilimsel ve öğretici bir Lozan kutlamasına hazırlanmalıyız. Çünkü bırakınız milleti, politikacılar ve eğitimliler bile hâlâ Lozan'ı okumuş değil.

DETTE CONVERTIE UNIFIÉE DE L'EMPIRE OTTOMAN

UNIFIED CONVERTED DEBT OF THE OTTOMAN EMPIRE

RÉCÉPISSÉ No.37362

délivré contre remise de

COUPON No. 35 ÉCHÉANCE 14 SEPTEMBRE 1922.

détachés de UNE Obligation de Frs. 500, ou £20, ou Ltqs. 22.

RECEIPT

issued in exchange for

COUPON No. 35 MATURITY 14 SEPTEMBER 1922.

detached from ONE BOND of £20, or Frs. 500 or Ltqs. 22.

24 August 1922.

POUR LE CONSEIL D'ADMINISTRATION DE LA DETTE PUBLIQUE OTTOMANE.
LE PRÉSIDENT.

ACOMPTE PAYÉ DE
6- SIX SHILLINGS

PAID ON ACCOUNT

Delivered by IMPERIAL OTTOMAN BANK.

Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar.

Hayal Ürünü Maddeler

Türkiye'de maden çıkarabilirsiniz ama bunun şartları Lozan Antlaşması ile sınırlı değil, doğrudan doğruya memleketin ziraatı, fauna (hayvan) ve florası (bitki örtüsü), tabii coğrafyası ve su kaynaklarıyla ilgilidir. Yeraltı sularının yolunu değiştirecek ve belirli ağaçların bu yüzden kurumasına neden olacak madencilik veya taşocağı faaliyeti yasak olmalıdır. Bunun ihlalinin örneğini Balıkesir-İzmir vilayetlerinin sınırları içinde kalan Kozak Yaylası'nda görürsünüz.

Kalitesiz kömür çıkarmak için zeytincilerin verdiği mücadele akıllardadır. Madencilik konusunda Türkiye'ye ve girişimcilere yön verecek asıl yasağın sınırlarının tabii zenginliklerimiz ve doğanın yapısı olduğu açıktır. Bunu, Lozan Antlaşması'na atfedilen hayal mahsulü maddelerde aramayalım.

İmtiyaz Demiryolu Şirketindeydi

Çok ilginç bir nokta; Birinci Dünya Savaşı'na girmeden evvel ta Bağdat'a, Basra'ya döşenmesi düşünülen Anadolu demiryolları konusunda Almanya'nın hat Konya ve Ankara'ya ulaştığı andan itibaren Fransa ve İngiltere'yle müzakere etme ve hatta Fransa'yla sermaye ortaklığına girme girişimidir. Ama demiryolu sözleşmelerinin hükümleri aynıdır. Demiryolu şirketinin demiryolu hattının etrafındaki madenler ile kereste gibi orman ürünleri üzerinde, hatta arkeolojik bazı imtiyazları (yani arkeolojik kaynakları da kazma ve yararlanma) vardı. Birbiriyle gırtlaklaşmaya hazır Batılı kuvvetler, Osmanlı topraklarında bazı şeyleri bölüşmekte ve tahrip etmekte el eleydiler.

Bugün Lozan'ın getirdiği statüye uyum konusunda bu huyumuzdan ne kadar vazgeçtiğimiz malum değildir. Altın aramak için birtakım kazılar yapmak, doğal alanları tahrip etmek, yeraltı sularının mahiyetini değiştirecek madencilik ve taş ocakçılığı gibi girişimler maalesef hayatımızı karartıyor.

22

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Cumhuriyet, Arapça bir kelime zannedilir. Aslında Arapçada böyle bir kavram yok. Kökü "cumhur", yani Fransızca "le gent", İtalyanca "la gente", Almanca "die Leute"; "publicum" Rusça "ljadi" tipinde bir tabir. Bizde köy veya mahalle "ahali"si veya herhangi bir topluluk (taife) olarak kullanıldığı biliniyor. Bu terimin geniş bir halk kitlesini, örgütlenmiş bir kavmi, yani modern bir milleti karşılayacağı şüpheli. Bunlardan dolayı "cumhuriyet" sözcüğünü "respublica" anlamında kullananlar, tercümenin ötesinde yeniden yaratanlar Türklerdir ve bu nedenle de terim Türk'tür. 19. yüzyılda hekim ve tarihçi Şânizâde Atâullah Efendi'nin tıp terimlerini Fransızcadan ve Latinceden, Arapçayı kullanarak çevirmesi ve sonra Cevdet Paşa'nın örneğin "crise financière" terimini "buhran-ı malî" diye çevirmesi gibi birtakım anayasa hukuk tabirlerini, iktisat tabirlerini Türklerin Arapça kelimelerle şekillendirmesi bu bütün içindedir.

Cumhuriyetçilik hiç şüphesiz ki 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nda meşum bir kavramdı. Gerçi Fransa'nın cumhuriyet olması dünyada tahammül edilen bir tutumdu, ama Fransız politikasına yanaşan III. Aleksandr bile ittifak başka, monarşi başka dercesine cumhuriyetlerden

nefret ederdi. Bernhard von Bülow'un hatıralarında bu görülür. Kendisine St. Petersburg'daki polis çevrelerinin açıkça söylediği gibi, "Çar, her şeye rağmen Almanya'yı ve monarşileri sever" olmuştu. Doğrusu Osmanlı İmparatorluğu'yla II. Abdülhamid devrinde III. Aleksandr Rusya'sı hadise çıkarmadan geçinegeldi.

Açıkça Konuşulamazdı

Cumhuriyet, Türkler arasında kullanılması bir yana, Avrupa'da bile uluorta dile getirilemeyen bir kelimeydi. Hürriyetlerin üst düzeyde gezindiği İngiltere'de cemiyet hayatının, akademik kurumların bu gibi tabirler ve tavırlardan hiç hoşlanmadığı açıktır. Kimse böylesini üniversiteye öğretim üyesi olarak kabul etmez, birisi başta itibar görse dahi bu yönde cümleler sarf ettiği anda, ister bir küçük memurun ister bir lordun evinde olsun, sofradan kovulabilirdi.

Hiç şüphesiz cumhuriyetçilik, Abdülhamid'in Zaptiye Nezareti'nde bile çok ağır bir suçlamaydı. "Padişah hainliği" kullanılır ama "cumhuriyetçi" suçlamasına nadiren başvurulurdu. İmparatorluğun içinde olduğu girdabın farkında olan Hamidiye dönemi gençliği, yani 1870'lerin sonunda ve 1880'lerde doğanlar, başka özlemlerin peşindeydiler; "anayasal monarşinin", yani gene Türk icadı bir terim olarak "meşrutiyet"in... Bundan daha ötesini düşünen insanların bunu ustalıkla zihinlerinde gizledikleri açıktır.

Atatürk'ün bunu ilk açıklayışı, mütareke döneminde kongrelerden Ankara'ya yanaşırken yakın dostlarına, daha doğrusu dostuna (Mazhar Müfit Kansu) programını dikte etmesi esnasındadır. Ama şurası bir gerçek ki, Ekim 1922'deki Mudanya Mütarekesi'nden ve akabinde son padişahın

tahttan çekilip iltica yolunu seçmesinden itibaren, Türkiye'de devletin geleceği artık zihinlere oturmuştur. Hatta bu tarihi daha geriye götüren araştırmalar var. Türkiye Büyük Millet Meclisi üzerine Mustafa Kemal Palaoğlu'nun kaleme aldığı doktora tezinde bu konu üzerinde durulur.

Monarşiyi Sevmiyoruz

Cumhuriyet, Türk halkının kafasında bir sorun değildir. Fransa, Avusturya gibi ülkelerde monarşiyi özleyen ve geri dönüşü hedefleyen kitleler vardır. Türkiye'de böyle açık bir program göze çarpmaz. Türkler monarşiyi değil, bazı monarkları severler. Şüphesiz ki, askerî bir toplumda kuruluştan beri Kanuni'ye kadar gelen mareşal padişahları saygın bir yere koymak buna örnektir. Nihayet Türkiye Devleti'nde batıya doğru ilerleme durumu söz konusu olmuştu. En önemli unsur, askerî güçtür. 18. asırdan itibaren, reformların bu alanda başlaması dolayısıyla askerlerin dünyanın değişen şartlarına uyması ve cemiyette seçkin bir kuvvet oluşturması olağandır. Askerin tesir ettiği yer, ara sıra padişahların hal'ine (tahttan indirme), hatta katline dayanan kapıkulunun ayaklanmaları değildir. 19. asırda dahi darbelerin önlenmesine çok çalışılmış ama dönem yine de Sultan Abdülaziz'in hal'i ile bitmemiş, V. Murad ve nihayet Meşrutiyet ortamında, 31 Mart Vakası ardından Yeşilköy'de Meclis-i Umumî (Mebusan ve Ayan) reyiyle Sultan Hamid'in hal'i söz konusu olmuştur.

Böyle bir toplumda Cumhuriyet'in kurucu kuvvetinin ön planda İstiklal Savaşı'nın kumandanları ve onların yanındaki mülki erkândan oluşması normaldir. Çünkü saltanat makamı ve çevresindekiler çeşitli nedenlerle, belki

de Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği felaket içinde başka çıkış bulamadıkları için Ankara'daki millî harekete ve cumhuriyetin kuruluşuna katılmayıp dışında kaldılar. İstiklal Harbi'ni başlatan cesur komutanlar, mülki erkân ve halk şüphesiz fedakâr ve büyüktür.

Türkiye halkı için cumhuriyete intibak, yani yurttaşlık kurumunun öne geçmesi ne ifade ediyor ve ne kadar anlam kazandı? Feodal toplum modeline dayalı bir monarşi söz konusu olmadığı için servaj tipi ilişkiler, yani toprağa bağlı köylülük veya Rusya'da "holop" denen toprağa bağlı köylü statüsü Türk köyünde söz konusu değildir. Şehirli olmak, belki İstanbulluların bazı hizmetlerden muaf tutulması (Birinci Dünya Savaşı'nda bu durum değişti) dışında ayrı bir statü getirmiyordu.

Tehlikeli Oyun: Nepotizm

Nihayetinde orduya ve bürokrasiye girme yolunda Fransa hariç bütün Avrupa devletlerinde olduğu gibi belirli sınıflara mensup olmanın bir öncülük, imtiyaz teşkil etmediği açıktı. Bu olsa olsa sosyal nepotizm dediğimiz, milletin elinden geldiğince akraba ve yakınlarını kayırma mekanizmasına dayanır. Ama şunu açık söylemek gerekir: Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedanın dışında bu gibi nepotist, yani akraba ve yakınları kayırıcı ilişkilerle bir aile için nüfuz oluşturmak tehlikeli bir oyundu. Tarihimizde Sokullu ailesi başta, sultan hocası Feyzullah Efendi (II. Mustafa devri), Nevşehirli İbrahim Paşa gibi girişimlerin bedelinin çok ağır ödendiği biliniyor. Tanzimat devrinde bile böyle ayağı yere basan bir nüfuz grubunun oluşması hoş karşılanmadı.

Türkiye'de seçkinler sorunu ayrıdır. Seçkinler, bazı bölgelerde ticari başarı konusunda ortaya çıkanların öncülüğü (Yunan adalarında olduğu gibi) veya bazı yerlerde aşiretlerin veya toprakları bir biçimde mirî arazi tekeline geçiren ayanların oluşturduğu, aslında pek de kuvvetli olmayan hanedanlardan ibarettir. Bunların bile II. Mahmud devrinde nasıl şiddetli bir şekilde ortadan kaldırıldığı veya sarsıldıkları açıktır.

Türkiye'de seçkinlerin arasına girmek, klasik Osmanlı devrinde (14. ila 17. asırlarda) olduğu gibi daha çok başarıya, liyakate, tahsile bağlıdır. Bu 19. asırda hassaten böyle oldu. Fabrikalaşmanın, modern ziraat uygulamasının her yere yayılmadığı bir dünyada bile tahsil kurumlarının bu ülkede eşit olarak yayıldığı açıktır. İstanbul'daki Mercan İdadisi veya Vefa ile Kastamonu ve Konya liselerinin, Ankara'nın âdeta eşit kalitede eğitim verdiği biliniyor. Eğitimin verilemediği geniş kitle, yani köyler ve kasabalar ise bu alandaki çıkmazı korumuşlardır.

Sağlık ve Eğitim

Cumhuriyet ilan edildiğinde ahalinin yüzde 90'ının üzerinde bir ümmilik (okuma yazmazlık) söz konusuydu. İki şey cumhuriyet rejimini çok meşgul etti ve bunlarda küçümsenmeyecek başarılar elde edildi: Okullaşma ve sağlık hizmetlerinde askerliğin aleyhine bir bütçe miktarı ayrıldı. Ama devletin organizasyonunu kolaylaştıran bütçeden ziyade sağlık ordusu ve maarif ordusu mensuplarının ideolojik desteğiydi. Bir dönemin öğretmen, tabip ve sağlıkçı kitlesi kendilerini gönüllü asker hissettiler.

Şurası açıktır: Eğitim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 20 yılında belki bugünün ölçüleriyle çok önemsenmiyordu

Atatürk, eğitim politikaları ın işleyişini fırsat buldukça bizzat yerinde incelemekteydi.

ama etrafla mukayese edildiğinde gerçekten çarpıcıydı. 1934'te memleketimize sığınan Alman pediatri profesörü Eckstein'in sıhhi taraması,[19] Mustafa Necati döneminin maarif alandaki atılımları bunu gösteriyor. Dünyanın o günkü şartlarında Türk eğitimi başarıdır. Bu konuda, yetişen insanlarımızın geldikleri imkânsızlık ve fakirlik ortamına bakmak yeterlidir. Hatta bir ara Avrupa'da müreffeh bir ailede bulunan fakat sonunda okuma imkânı kesilen Nermin Abadan'ın "Türkiye'ye gelmeyip Macaristan'da kalsaydım okuyamazdım" sözünü hatıratında görürsünüz. Cumhuriyet eğitim demektir, sağlıklı bir neslin yetiştirilmesi gayreti demektir, vatandaş olmak için hazırlanan maddi temel budur.

19 Albert Eckstein, *Türkiye'de Çocuk Hastalıkları ve Çocukların Korunması Problemleri*, Kenan Matbaası, 1947.

23

YÜZÜNCÜ YILINDA CUMHURİYET

Cumhuriyetin en başarılı dönemi bize göre ilk on beş yılıdır. Neden? Çünkü restorasyon dönemidir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra galip ve mağlup devletler ve galipler için Pirus Zaferi terimi kullanılıyor, bir nevi yorgun pehlivanlardılar. Yere serilmişlerdi. Mağlup taraf coğrafi bakımdan da aşınmaya ve tebeddülata maruz kaldı, yani değişti. Öncesinde, Osmanlı için Tuna imparatorluğu bitmiş, böylece ortaya Avusturya-Macaristan çıkmıştı. İkisi, iki ayrı taç ülkesiydi ve kendilerine bağlı birtakım başka devletler vardı. Onlar da bağımsız oldular ve yeni federasyonlara girdiler. Hatta bu konuda bir fıkra anlatılır:

Saraybosnalı köylü, "Ben ömrüm boyunca hiç gezmedim ama çok ülke gördüm" diyormuş. Sonra devam ediyormuş: "Vallahi Saraybosna'da doğdum. Koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir tebaasıydım. Osmanlı vatandaşı olarak doğdum. Türk İmparatorluğu'nun sınırlarındaydım. Sonra Avusturyalılar geldiler ve bu sefer Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun vatandaşı oldum. Ardından Yugoslav Sırp-Sloven Krallığı'nın tebaası oldum. Hep aynı yerde duruyordum ama bu sefer de Tito'nun Yugoslavya'sının vatandaşı oldum. Dinleyenler bana 'Sen kaç tane devlet

gezmişsin!' diyorlar. Ama yok yahu! Ne gezmesi? Ben hep Saraybosna'da aynı mahallede oturuyordum."

Bu bir tebeddülattır; Birinci Dünya Savaşı sürecinde büyük iktisadi çöküntü başladı. Karşılığı olmayan banknotlarla uzun bir harp yapılmıştı. Hayatında pabuç görmeyen insanlara, asker oldukları için çizme ve kaput verilmişti. Bütün bu masrafı kim karşılayacaktı? Savaşın mukabili bir üretim yoktu. Nihayetinde savaş her yeri yıkmıştı. Bütün devletlerin vergi kaynakları da harcanmıştı. Bunların içerisinde eski haline dönebilen sadece Türkiye Cumhuriyeti oldu.

Ancak cumhuriyetin asıl başarısı bu değildir. Cumhuriyetin asıl başarısı sağlık sistemindeki gelişmelerdir. Eğitimdeki önemli gelişmelerdir... Ama mesela orduda çok büyük gelişmeler olmadı. Hatta İkinci Dünya Savaşı zamanı ordumuz silah, teçhizat ve mühimmat bakımından da pek iyi durumda değildi. Bu nedenle birtakım önemli paşalar hatıralarını yazmamışlardır. Çünkü perişan bir vaziyeti tasvir etmek istememişlerdir.

En başarılı dönem ilk on beş yıl dedim, cumhuriyet tarihinin en başarısız dönemi ne zamandır derseniz; bence onu şimdi yaşıyoruz. Yani özellikle 1980'den beri üretim artmıyor, mevcut üzerinde oynanıyor; birikim zenginliği ile oynandığı için de artık bu dönemin sonuna gelindi.

Yüzüncü Yılında Cumhuriyet ve Demokrasi

2023 yılı itibariyle Cumhuriyetin yüzüncü yılındayız. Bu, Atatürk'ün hayal ettiği gibi bir yüzüncü yıl mı? Bazı konularda öyle denebilir, bazı konularda ise oldukça geride kalır. İleride olduğumuz konulara baktığımızda tıpta, mühendislikte, hele hele Atatürk'ün hassaten önemsediği bir konu

olan işletmecilikte epey yol aldığımız ortadadır. Kapitalist sınıfın girişkenliği konusunda bugün de müspet değerlendirmeler olmamasına rağmen, yine de sanayi ve sanayiciler konusunda iyi durumda olduğumuzu söyleyebiliriz. Bizimkilerin daha çok girişimci değil de girişken olarak nitelendirilmesi lazım gelir. Önemli bir sanayici olan Adnan Dalgakıran, *Yüzleşme* adlı kitabında tecrübelerini aktarmanın yanında birtakım istatistikleri veriyor.[20]

Atatürk'ün ülke iktisadı ile ilgili planları vardı. Aradığı adamlardan birine rastladı. Bu genç, Adnan Bey, yani Adnan Menderes'ti. Aydın'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın il başkanı olarak partisi kapatıldığı zaman Atatürk onu buldu. Onu dinleyip biraz da haşlamak düşüncesindeydi. Ama dinledikçe, gördükçe yumuşadı ve anlattığı şeylerden etkilendi.

Adnan Bey, reformdan bahsediyor mesela. Ege'deki arazileri gösterip, "Şuraya bakın. İstediğiniz kadar araziyi alın, İtalyan iskarpini (ayakkabı) fiyatına alırsınız" diyor. Yatırım için arazi var aslında. Ancak hükümet buna hazırlanmıyor. Yani elde malzeme var ama bunlar doğru kullanılmıyor. Türkiye'de kullanıma uygun arazinin işlenmediği ortadaydı.

Şunu da söylemek gerekir: Atatürk'ün istediği bir üniversite kuruldu. Üniversite tıp, mühendislik, fizik gibi alanlarda çok ilerledi. Sahne sanatları konusunda tasavvurunun da ötesine geçildi. Özlediği şeylerin içinde arkeoloji vardı. Arkeoloji Osmanlı'da yok değildi ama mektebi bulunmuyordu. Keza resim, müzik gibi sanatlar da yoktu diyemeyiz; müzisyen padişahlar bile vardı. Sultanlardan Abdülaziz, V. Murat… Halife Abdülmecid… Bunlar ressamdı, müzisyendi. Batı sanatlarına düşkün padişahlar oldu. Abdülhamid

20 Adnan Dalgakıran, *Yüzleşme: Türkiye Vasatlıktan Nasıl Çıkar?,* Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Batı müziğiyle ilgiliydi. Ama mektepleşememe meselesi vardı. Yani bunun topluma ulaşmaması söz konusuydu. Atatürk bunu hissetmişti. Dolayısıyla sanat eğitimi kuruldu ve yayıldı. Peki bu inançlı ve dinamik başlangıçtan sonra ne oldu? Bugün sanatçılar; müzisyenler, tiyatrocular işsizlik ve geçim sıkıntılarıyla mücadele ediyorlar. Sanatlarını icra edecekleri salon bulamıyor, organizasyon yapamıyorlar. Dünya sahnelerinde Türk opera sanatçılarını, tenorlarını, sopranolarını dinliyorsun ama vatanlarında yoklar! Demek ki Türkiye'de ortam halen hazırlanmadı.

Demokrasiyi Toplum İstemeli

Cumhuriyetin ilk yıllarında ilerleme varken son yıllarda gerileme olduğu söylenebilir. İlginç bir şekilde, değişim var ama bu değişim her anlamda ileriye doğru değil. Sosyal bilimlerde birtakım dallar kurulmuş fakat bir sukut, yani düşme olduğu ortadadır. Üniversiteler sayı açısından oldukça artmış ancak topluma verdiği ışıkta duraklama var. Orduya baktığımızda, elbette son dönem Osmanlı ordusu gibi değil; çok daha modern ve güçlü.

Demokrasi konusuna ve Türkiye'nin demokrasi anlayışına gelirsek, yüzyıllık bir cumhuriyetin demokrasisi gibi bir demokrasimiz var diyebilir miyiz? İlk yirmi yılın içinde çok partili rejime kavuştuk. Ancak bu tek başına yeterli bir şey değil. Bizim demokrasi konusundaki eksiklerimiz, yetersizliklerimiz Türk toplumunun kendine has problemlerinden kaynaklanıyor. İnsanlar usule boyun eğmiyorlar. Demokrasi bir usul hukukudur ama halk tabakası başta olmak üzere hukuka uymak kimsenin pek işine gelmiyor. Bu eğilim masumdur. Ama seçilen ve iktidarı elinde tutan zümrenin

bütün makamları, imkânları, burs gibi destek için benden olun, beni destekleyin demesi böyle bir safhadan olarak makbul kabul edilemez. Demokraside eşitlik olmalı, ama maalesef bizim toplumumuzda "benden olan, benim adamım" gibi ifadeler daha öncelikli yer tutuyor. Politikacılar da bunu kendilerine göre yorumluyorlar. Yıllar geçiyor ama kuralsızlığı benimseme, kanunu zedeleme eğilimleri bir türlü bitmiyor. Bütün partilerde aynı şey oluyor.

Tabii uygun bazı gelişmelerin olduğu da görülüyor. O kadar kötümser olmanın gereği yok. Demokratik usulün ve demokratik sistemin işlemesi için çalışıp sabahlamaya, mücadele etmeye devam etmemiz gerekiyor. Yorganı yakmak ya da bırakıp kaçmak çare değil…

Diyanet ve Atatürk

Son yıllarda 30 Ağustos Zafer Bayramı yahut 18 Mart Çanakkale Zaferi haftalarında Diyanet'in hutbelerinin hiçbirinde Atatürk'ün adı geçmiyor. Diyanet İşleri Başkanı bir açıklama yapmış ve Atatürk'ün kendi yayımladığı bir belgede "Adım bu tür şeylerde geçmesin" dediğini iddia etmiş. Belirli bir zümreye destek olanlar için imtiyaz bulmak demokrasilerde olmuş demek yetmiyor. Klasik devlet geleneğimizde zümreleşmek iktidarı yıpratır, hoş görülmez. Halbuki böyle bir şey yoktur. Birisi, olmayan bir mudhik olay veya dedikodu çıkarmış, yetkililer de tetkik etmeden benimsemiştir. Diyanet İşleri Başkanı'nın bu noktada dikkat edip iyi araştırma yapması gerekir. Özellikle Murat Bardakçı'yı iyi takip etsin. Zira Murat Bardakçı çıktı ve Diyanet İşleri Başkanı'nın içinde böyle bir ifadenin var olduğunu iddia ettiği kararnamenin aslını gösterdi. "Uydurmayın, o

kararnamenin Atatürk ile hiçbir ilgisi yok. Tarihi yanlış biliyorsunuz. Söz konusu evrakın tarihini de bilmiyorsunuz. Muhatabı, Halife Abdülmecid idi" dedi.

Murat Bardakçı yakın tarihin içerisindeki bu noktaları bilen en iyilerden birisidir. Çünkü hanedan üyeleri ona güvendiler; hem samimiyetine hem de bilgi birikimine inandılar ve belgeleri ona teslim ettiler. O da belgeleri saklamıyor, okuyor, tasnif edip paylaşıyor. Harika bir fotoğraf koleksiyonu var. Dönem tasnifleri çok iyidir. Osmanlı Türkçesini, şiirini, musikisini biliyor. İyi bir araştırmacıdır ve sözü muteberdir. Murat Bardakçı bir dönem kendisine "gazeteci" diyordu. Artık gazeteciliği aşmış ve bilhassa son dönem Osmanlı tarihi konusunda bir uzmana dönüşmüş durumdadır. Eğer Murat Bardakçı'ya sorsalardı, açıklardı.

Eğitim Meselemiz

Cumhuriyetin en büyük başarılarından biri eğitim konusudur. Başlangıçta ortada çok kötü bir manzara vardı. Gerçi eğitimin bugünü ile ilgili olarak da iyi şeyler düşünmüyorum. Eğitimin en kötü olduğu sistemler, tamamıyla vatandaş ve toplumun keyfine bırakıldığı sistemlerdir. Bu anlamda âdeta Birleşik Devletler'e döndük. Birleşik Devletler'deki lise eğitimi mesela, zengin ve müreffeh bir memlekete yakışmayacak derecede seviyesizdir. Neden? Çünkü oraya devletin bütçesinden, federal bütçeden yeterli miktar para yatırılmaz. Federal devletin işi eğitim değildir, hatta sağlık da değildir. Asıl olan devletin temsili ve savunmadır. ABD dünyanın en büyük silah sanayiine ve en gelişmiş ordusuna sahiptir. Amerikan elçilikleri her yerde yüzlerce

insanı çalıştırır. Ne iş yaparlar? Bilmiyorum. Üniversitelere yaptıkları yardım bile, yapılan araştırmalar örneğin, askerî ihtiyaçlara göre belirlenmiştir. Araştırmalara devlet buna göre bütçe ayırır. Bunu Türkiye'de tatbik edemezsiniz, etmemek gerekir. Ama maalesef 1948'den, hatta belki 1946'dan beri bu sistematik olarak Türk maarifine böyle yerleştirilmiştir. Yani öyle bir hale geldi ki, son yıllarda okuma yazmayı bile hece ile değil harfle öğretmek gibi bir budalalığın içine düştüler. Oysa Türkçe hece ile öğretilir. İngilizce mi bu? Polonez dili mi? Tabii küçükler pırıl pırıl zekâlarına rağmen matematik ve İngilizceyi Türkçe okumadan çok önce kavrıyorlar. Maarif vekâletleri bir iki yıl ABD'de master programı izleyen amatör öğretmen uzmanların elinde oyuncak oluyor.

ABD gibi ülkelerde altı ay yahut bir senede MBA derecesinden birtakım eşhasın gelip de Millî Eğitim Bakanlığı'na, hangi parti olursa olsun fark etmiyor, yerleştikten sonra bu tür projeleri dayatmasıyla Türk çocuklarının okuma yazma öğrenimi seviyesi düştü. Öğrenme süresi uzadı. Ayrıca konuştukları Türkçe de bozulmaya başladı. Demek ki devletin ilgili bakanlığı eğitime önem vermiyor ya da vaziyetin farkında değil. "Teknik eğitime önem vereceğiz" dediler. Ama dilini nasıl öğrenecek? Okuma yazma öğrenecek, konuşacak, disiplin öğrenecek, benimseyecek. Eğitim kurumları, insanların disipline girdiği, kültüre dahil olduğu bir yerdir. Bizde özellikle büyük şehirlerde insanlar gelir grubuna göre çocuk yetiştiriyorlar. Üniversiteler derseniz, her yerde üniversite açmak bir çözüm değildir, hele bir başarı hiç değildir. Eğitim alanındaki gidişatın iyi olmadığı açıktır.

Türk Vatandaşlığı Ağır ve Mesuliyetli Bir Unvandır

Türk vatandaşlığı cumhuriyetin kurulması ile birlikte mücessem olmuş bir kavramdır. Son yıllarda parayla vatandaşlık verilenler var. Böyle uygulamalara karşıyız. Türk vatandaşlığı, çile çekmiş, ortak tarih yaşamış bir milletin vatandaşlığıdır. Bunun arkasında Balkan göçleri vardır. Girit göçleri vardır. Rusya baskısından kaynaklı Kafkasya ve Kırım'dan göçler vardır. Harpler vardır. Vatan savunmaları vardır. Vatandaşlık alabilmek için önce bu vatana fikren ve ruhen katılmak gerekir.

24

MİLLÎ MÜCADELE'NİN MİRASI

Önce Millî Mücadele'nin, ardından Cumhuriyetimizin 100. yılını yaşıyoruz. Türkiye'nin modern devlet olarak yeniden kuruluşu ve halkımızın bilinçli bir ulus toplumu haline evrilmesinde çok önemli bir safhadır. Buna rağmen yeterli neşriyatın yapıldığını, yapılan araştırmaların basılabildiğini, TV ve gazetelerde yeterince program yapıldığını söylemek son derece zor. "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in 100. Yılı" süreci yakında bitecek. Bu gidişle 100. yıl dönümünde önemli ve unutulmaz bir kültürel faaliyetler bütününün oluşacağını pek zannetmiyorum.

Ramazan Topu Oldu

Millî Mücadele sırasında vatanı korumamızı sağlayan bazı maddi miras kalıntılarına da dikkat edilmiyor. Mesela Sakarya Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği bölgedeki kabirler korunmadığı gibi topografyayı dahi bozacak taşocaklarına izin verilmesi, floraya (bitki örtüsüne) dikkat edilmemesi gibi derbederlikler var. İstiklal Savaşı'ndan kalan topların çoğu değişik kentlerde Ramazan topu olarak kullanılıyormuş.

Millî Mücadele'nin düzenli ordu safhasında cephedeki yıllarını harita ve fotoğraflarla *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez* adlı kitabında anlatan Dr. Selim Erdoğan bu konuda önemli çalışmalar yapıyor.[21] Aktardığına göre, Akşehir'de Kültür Merkezi'nin, Afyon'da vilayet konağının, Samsun'da sahilin süsü olarak düşünülmüş değişik kalibrelerde Skoda, Schneider toplar mevcut. Askerî kışlalara dağıtılmış, dekorasyon amacıyla kullanılan İstiklal Savaşı'ndan kalma çok sayıda top da mevcut: Ankara Etimesgut'taki bir askerî birliğin bahçesinde bulunan iki adet De-Bange 120 mm top gibi. Bu toplar Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında Yunanlardan ele geçirilen ağır sahra toplarıdır. Muharebelerin başında otuz altı adet olduğu bilinen bu toplardan Yunanlar kaçarken ancak iki tanesini kurtarabilmişlerdir.

Bakımsızlık Çürütmüş

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Kartaltepe'deki, Haymana'daki; Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin Afyon'daki müzelerindeyse bu toplardan bir tane dahi yok. Buna karşılık Bandırma'da yıllarca Ramazan topu olarak kullanılan bir sahra topu bakımsızlıktan çürümüş ve çoğu aksamını da hurdacılar yürütmüş. Ganimetlerin saklanması böyle mi olacaktı? Bazıları düpedüz karşı ordudan ele geçirilenlerdendir.

İstiklal Savaşımızın 19 Mayıs 2019 Samsun, Amasya, ardından Erzurum, ardından Sivas ve Ankara'daki serencamı titizce öğretilmeli... Akşehir'in, Afyon ve İzmir'in

21 Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

yoğunlukla taranması ve bu gibi kalıntıların korunması mahalli müzelerin daha etraflı biçimde orijinal belgelerle, yani fotoğraflarla ziyarete açılması gerekiyor.

Namazgâh'a Otopark

Ankara'da ünlü Namazgâh Tepesi, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında cepheden şehre nakledilen yaralılardan şifa bulamayarak hastanede ölen askerlerin gömüldüğü yerdir. Bu tepenin üstünde Üçüncü Tiyatro (Halkevi), Etnografya Müzesi ve Atatürk'ün heykeli yer alır. Tepenin eteklerindeki mezarlıkların ve o zamanki şehrin etrafında bulunanların bugün çoğu yok olmuştur. Bunların yerine bina dikmek, otopark yapmak iki arada bir derede çıkarılan usulsüz yapılardır. Sadece usulsüz değil, saygısız… Oysa tarihî topografyanın tespit edilip yerine anıt dikilmesi, lüzumsuz yapılaşmanın önlenmesi icap ederdi.

25

TÜRK–YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

Lügat anlamıyla bu kelime, hem doğrudan doğruya "mal mübadelesi" ve klasik Osmanlı döneminde elçilerin daimî ikametgâhı yokken sefirlerin sınırda karşılıklı değişimle başkentlere gönderilmesi nedeniyle "büyükelçi mübadelesi" olarak bilinir. İlk defa belirli dinî ve etnik gruptan bir bölgenin insanlarının asli yurtları sayılan yere gönderilmesi ve oradan da aynı şekilde gönderen ülkenin etnik, dini yapısıyla uyuşanların Türkiye'ye alınmasını ifade eden işlemin adı oldu.

Balkan Bozgunuyla Başladı

1912 Balkan bozgunuyla Osmanlı tarihine ve hukuk literatürüne "mübadele" kelimesi girdi. Rumeli'deki göçmenler Bulgaristan ve Yunanistan hâkimiyeti dolayısıyla bulundukları topraklarda maruz kaldıkları şedid muamele dolayısıyla mübadele konusu oldular. Babıâli; yani hükümet bilhassa komşu memlekette azınlık durumunda yaşayan nüfusu anavatana celbetmek, aynı şekilde Türkiye topraklarında kalan bazı Helen nüfusu Yunanistan'a göndermek gibi bir işlemle karşı karşıya kalmıştır.

İlk olarak Talat Paşa Midilli ve civar adalardaki göçmenleri bugünkü Ayvalık civarındaki Rumlarla mübadele etmiştir. Gelen nüfus (Türkler) gidene göre (Ege Helenleri) daha azdı ve hatta servet durumları da farklıydı. Bu nedenle bu mübadeleyle gelen nüfus Türkiye topraklarına yerleşmiş ve iş, güç ve toprak sahibi olabilmiştir, hatta daha müreffeh bir hayata girenler vardı. Ama bu bir istisnaydı. Girit ve diğer topraklardan mübadele bu kadar talihli olmadı.

Mübadelenin en sarsıcı olanı ve iki memlekette akislerini devam ettirmesi durumu 1923 Lozan Antlaşması'nda zikredilen mübadeledir. Ardından bunun konusu ve alanı tartışıldı ve 1924 yılında Girit ve adalar ve özellikle Yunanistan başta olmak üzere Yunan ana kıtasındakiler Anadolu Rumları ile mübadil oldular. Müzakerede bu işlemle sınırlar çizilmiş gibiydi. Herkes mübadele kârlısı çıkacak gibi görünüyordu. O nedenle Britanya İmparatorluğu'nun Venizelos ile olan bağları içinde mübadelenin yeniden düzenlenmesi söz konusu edildi.

Asıl Sorun Karaman Rumlarıydı

Yunanistan 1919'da Küçük Asya seferine Ege'nin ötesindeki topraklarda Yunan büyük vatanını kurmak gibi bir emelle başlamıştı. Venizelos'un "Megali İdea"sı 26-30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden sonra bir kâbusa dönüştü. Ege Bölgesi'nde bir İyonya Cumhuriyeti kuran hatta Yunan Merkez Bankası şubesini açan Yunanistan yönetimi bu Cumhuriyet'in üniformasını giyenlerin savaş suçlusu sayılacağını göz önüne almış olmalı ki büyük devletleri; yani İtilaf Devletleri'ni kullanarak yeni Türkiye üzerinde

mübadele için baskı yapılmasını talep ettiler. Endişe Türk tarafında da, Yunanistan tarafında da söz konusuydu.

Yeni Türkiye'nin savaş ve gerilimi herhangi bir şekilde devam ettirmesi söz konusu olamazdı çünkü on yıllık bir savaşın yorgunuydu. İstanbul ve iki ada (İmroz ve Bozcada) dışındaki Rum nüfus mübadeleye tabi tutuldu. Bunlar Yunanistan'a yollanacaktı. Burada asıl sorun Karaman Rum'u dediğimiz Orta Anadolu bölgesindeki Türk Hristiyanların mübadeleye tabi tutulması olmuştur. Yani İncilleri dahi hoş Oğuz lehçesinde olan, Yunanca ile alakasız Anadolu Türkleri… Gelecekteki Türkiye bu çaresiz mübadiller yüzünden hem iş gücünden hem de laik toplum yapısından çok şey kaybedecektir.

Ne çare ki, İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın baskısı açıktı. Bu nüfusun Küçük Asya'da zulme uğrayacak olmasından endişelenmekten ziyade Yunanistan gibi nüfusuna göre geniş olan bir ülkenin bayındır hâle gelmesi, ziraatının ve zanaatlarının işler olması ideali söz konusuydu. Bu ideal Küçük Asya'dan gelen Rum nüfus için gerçekleşemedi. Küçük Yunanistan idaresinin ve halkın bu nüfusu kabul edip refah içinde yaşatmaya hazırlıklı olmadığı açıktı. Buna karşılık bu mübadele ile Türk nüfusunu kaybederek kendi ülkesindeki ziraatçilerini, bazı zanaatkârlarını ve tütün işçilerini kaybetmişler, sigara fabrikaları bile mal üretemez duruma düşmüştü. Aslında her mübadele her iki tarafta da tahribat yarattı. Bu sosyolojik bir kanun gibidir. Zira mübadil halk hem etnik ve akrabalık bağlarını hem de dinî ilişkileri içinde bazı zanaatları ve çiftçilik dallarını elinde tutanları kaybetti. Batı Anadolu'da da ilk yıllarda bu aksamalar hissedildi. Tıpkı Yunanistan'da da bazı dallarda sıkıntıların çekilmesi gibi…

Konferansın on iki maddelik talepler bölümü boş kaldı. Lozan'daki ekalliyet (azınlık) hakları iyi tatbik edildiği takdirde Batılıların istediklerini yerine getirecekti. Bu kapitülasyonlara dayanan bir talepti. Şimdi ise kapitülasyonların lağvı üzerine onun yerine konan yeni bir antlaşma; yani Lozan "vatandaşlarımıza gereken teminatı verecektir" sloganıyla hayata giriyordu. Şüphesiz her şeyin tatbikinden olduğu gibi bazı usulsüzlükler oldu. Mesela Cumhuriyet Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa Ege Bölgesi'nde her gelen mübadil aileye 200 ağaçlık bir zeytinlik vadetmişti. Tasarıları buydu. Fakat daha evvel, yerel güçlerin istismar işlemini küçük seviyeli gruplarda gözlemek söz konusu oldu. Bu çevreler; "Herkese bol arazi verilirse biz burada çalıştıracak işçi bulamayız" gibi söylemlerle kararı etkilemek yolunu seçtiler. Daha evvelki mübadelede kurulan nizam gerçek anlamda üretici bir kitle ortaya çıkaramamış, 1924'te gelenler ise son derecede dar imkânlarla hayata devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu çetin bir çelişkiydi ama zaman içinde sancılarla da olsa çözüldü.

Başarıyla Yerleştirildiler

Bir tarafa yapabileceği ve gerekli olanın altında fırsat verilirse, buna karşılık diğer kısma da o nispette ölçüsüz bir bağış yapılmışsa tarımsal strüktürün, işletmeciliğin ve verimin sarsılacağına şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti imparatorluktan kalma bir alışkanlıkla, şimdi mübadil denen muhacir kitlelerini yerleştirmekte, toprak ve ev sahibi yapmakta pekâlâ başarılı olmuştur. Hiç kimsenin geldiği yerde tam memnun olması mümkün değildir. Fakat mübadele ile

mesela İzmir gibi bir yerde mübadillerin halihazırdaki mevcut Hristiyan gruplarla çatışması söz konusu olmamıştır.

Britanya İmparatorluğu'nun yıkılışı sırasında Hindistan'daki geleceğin Pakistan'ını oluşturacak Müslümanlar ve kitleler arasında yaşanan kanlı savaşları düşünürsek, 1923-24 Mübadelesi bir başarı sayılmalıdır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne lazım olan bazı gruplar bu mübadele ile yurt dışına çıkarılmıştır. 1 milyon 200 bin kişinin Yunanistan'da başarılı denecek şekilde yerleştirilemediği, gayrimemnun bir zümre yaratıldığı açıktır. Buna karşılık Yunanistan'dan gelen 500 bin kişilik Türk-Müslüman muhacirin ülkeye uyum sağladığı, yeni zirai ürün dallarının yaratıldığı da bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti'ne İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Balkanlar'dan, Sovyet Rusya ve Çin'den muhacir ve mülteci kitleleri aynı şekilde gelmeye devam etmiştir.

25

HALİFELİK

Abdülmecid Efendi son veliaht olarak mütareke döneminde padişahı açıkça tenkit etmek, İngilizlere uzak durmak ve Anadolu'ya sempatisini belirtmekle tanınmıştır. Saltanatın lağvedildiği 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM iki fıkralı bir kanunla saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak saltanatı kaldırmıştır. Fakat Sultan Vahdeddin bu olaydan sonra dahi cuma selamlığına hem halife hem de padişah olarak çıkınca, 16 Kasım'da İhanet-i Vataniye ile TBMM tarafından karara bağlandı ve bu nedenle de 17 Kasım'da *Malaya* zırhlısıyla Türkiye'yi terk etti.

İstekleri Bıktırdı

19 Kasım günü TBMM Abdülmecid Efendi'yi yalnız halife olarak seçti. Bu seçim İslam tarihinde bir ilktir. On beş aydan fazla sürecek hilafeti sırasında Abdülmecid Efendi Batı dilleri arasında Almancayı Fransızca kadar iyi bilen, Arapça ve Farsçayı mükemmel kullanan bir edip, ressam, müzisyen bir kişilik olarak öne çıktı. Lakin saltanatın lağvını bir türlü kabul edememiş, hilafet ve saltanatın ayrılmasını da gereği gibi değerlendirip anlamamıştır. Bu ayrımı zaten

başkalarının da fazla anladığı söylenemez. Gösterişli selamlık törenleri ve Ankara ile eskisinin aksine ihtilaflı konulara girişi, mali sıkıntıları için sürekli ek tahsisat talebi hoş karşılanmadı. Sakin ve düşük portreli bir hayat seçememesi hanedan üyelerinin bile tenkidine uğradı ve sürgünün sebebi olarak görüldü.

Sürgünü Tanımadı

Netice itibariyle 3 Mart'ta çıkarılan hilafetin lağvı ve sürgün kanunuyla kendisi İstanbul valisi tarafından yüz yüze

Son Halife Abdülmecid Efendi

tebliğ edilen "Yirmi dört saat içinde ülkeyi terk etmesi" kararına uymak zorunda kaldı. Kızı (Dürrüşehvar Sultan), oğlu (Şehzade Ömer Faruk), onların öğretmeni Ḳeramettin Bey, kâtibi ve iki eşi ile birlikte Sirkeci'ye değil Çatalca'ya götürülmüş, orada bekleyen ilave katarla tek taraflı bir pasaportla çıkışı yapılmış ve oradan Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Hanedan üyeleri, şehzade ve sultanlar (prensler) İsviçre vizeli tek yönlü pasaport ve 2 bin sterlin tahsisatla sürgüne gidiyordu. Abdülmecid'in torunları, gelini ve Osmanlı hanedanının şehzade ve sultanlarının (prensesleri-nin) sürgünü ise on beş gün kadar sonra gerçekleşti. Halife Abdülmecid İsviçre'de daha ilk günkü basın toplantısında kararı tanımadığını bildirdi. "Hükümsüzdür" dedi.

Aleyhte Çalışmadı

Lakin 1944'te Paris'in Amerikalılar tarafından kurtarılması sırasında ikamet ettiği Boulogne Ormanı civarındaki evinde vefat edene kadar Türkiye aleyhinde bir dernek kurduğu, siyasi faaliyetlerde bulunduğu, muhtelif devletler ve gruplarla bu konuda iş birliğine giriştiği görülmedi. Bu, hanedanın olgun tutumudur ve Türkiye'yi her şeyin üstünde görmelerinden ileri gelir. Zor şartlar altında yaşarken ne halifenin ne de diğer saltanat üyelerinin Avrupa bankalarında serveti bulunmadığı açık. Hanedanın reisi olarak Abdülmecid Efendi ailenin yaşamı üzerinde gerekli müdahaleleri de yapmıştır. Dış dünyada ülkenin ve Osmanlı ailesinin yüzünü kızartacak bir olay görülmemiştir. Abdülmecid Efendi aileye hâkim bir reisti. Sanatçı kişiliğiyle hürmet görmüştür. Ama elbette aile içi çekişmelerde kendisini tenkit eden üyeler,

hatta muhalif tavır alanlar vardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hanedanların yıkımında tahtı terk eden bütün hükümdar sülaleleri içinde bu eğilim görülür.

Kaleme Alınıyor

Aradan yıllar geçti. Hilafet üzerine yapılmış ciddi ve aydınlatıcı tetkikler halen pek yok. Ansiklopedi maddeleri dışında müracaat edeceğimiz kaynak da bulunmuyor. Son olarak Murat Bardakçı halife üzerine yeni arşiv belgeleri bulduğunu açıkladı; gerek kamusal kurumlardan gerek aile üyelerinden gelen bu bilgiden kendi değerlendirmesiyle bir toplu eser kaleme aldı.[22]

22 Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Turkuaz Kitap, İstanbul, 2021.

26

HARF DEVRİMİ

Üzerinde duralım: Latin harflerinin kabul edildiği ilk Müslüman devlet biz değiliz, Arnavutlar bu alanda öncüdür. İlk Türk devleti de değiliz; Azerbaycan Cumhuriyeti bu çevirimi Türkiye'den daha evvel kabul etmiştir. O tarihte "Azerbaycanca" diye bir kavram yoktu, dil Türkçeydi. Lügatlerin Türkçesi-Rusçası ve gramer kitabının Türkçesi vardı. 1930'lu yıllara kadar Azerbaycan'da her metin Latin harfleriyle baskıdan çıktı. Başlık sayısı itibariyle küçümsenecek bir sayı ve dönem değildir.

Karşı Görüşler de Vardı

Bütün bunlara rağmen Latin harflerine geçiş ve harf devrimi denilince gürültü ve galeyan hep Türk Harf Devriminin etrafında cereyan eder. Bir zaruret olarak yazılı edebiyat ve bürokrasinin en önemli altyapı unsuru sayılan harflerin değişimi Türkiye'de ulusal ve dinî bir çatışma, ideolojik bir kavga haline dönüştü. Harf devrimine gidilen dönemde bizzat hükümet üyeleri arasında bile görüş ayrılığı oldu. İlim âleminde buna karşı olanlar vardı; Köprülüzâde Fuad Bey ve ilginçtir ki Türk Yahudi cemaatinin eserleriyle halen

"Başöğretmen" Mustafa Kemal Paşa Harf Devrimi çalışmaları esnasında kara tahta önünde, Kayseri, 1928

yaşayan üyesi Bodrumlu Avram Galanti de Türk harflerinin (yani Arap alfabesinin) terakkiye mâni olmadığını izah eden yazılarla hâlâ zihinlerde yaşıyor. İsmet Paşa ani bir değişikliği Türk matbaa sektörünün kaldıramayacağını, hükümet işlerinin, tedrisatın duraklayacağını, bu nedenle tedrici bir gelişme ve ikili bir kullanım gerektiğini belirtti. Bu görüş 1980'lerin sonundan beri alfabe sorunuyla boğuşan eski Sovyet Türk cumhuriyetlerinde de neredeyse aynıyla tekrarlanmış gibidir.

"Köyün İmamı Kendi Yazısını Bile Okuyamaz"

Gazi Mustafa Kemal Paşa ikili ve uzun vadeli kullanımın aleyhindeydi. Türk harflerinin değişiminin ne kadar cehalet (!) getirdiği tartışılır. 1935 sayımındaki oranlara yüzde 20 civarında okuryazar rakamı yansıyor. İmparatorluk

yıkıldığında ise cehalet oranı yüzde 90'dı. Yüzde 10'un okuryazarlığını 1878 Meclisi'ndeki bir mebusun şu ifadesi ile tasvir mümkündür: "Köylerde kimse okuma yazma bilmez. Köyün imamı bile yazısını yazdıktan sonra mürekkebi kuruyunca yazdığını okuyamaz."

Erhan Afyoncu'nun da belirttiği gibi II. Abdülhamid Han'ın emri üzerine, bir konuyu araştırmak üzerine kurulu komisyon üyelerinin mühimme defterlerini okuyamamak gibi bir mazeretle layihanın (raporun) yazımını tehir ettikleri bildiriliyor. Bu bir efsane değil; siyakat kullanarak yazılan tahrir defterleri, birtakım Osmanlı vekayinâmeleri dışında devletin divanî yazı (hatt) ile kaleme alınan evrakı Osmanlı bürokrasisinin okuma kabiliyeti dışındaydı. Bu yüzdendir ki Tanzimat Dönemi'nde Mülkiye gibi bazı mekteplerde "divanî yazı" hocası istihdam edilmiştir.

"Kültürel Uçurum Yok"

Ciddi Osmanlı tarihi kaynaklarının tetkiki ve yayımlanması 20. yüzyıl başları, daha çok Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Mustafa Akdağ neslinde nadiren devam etmiştir, fakat bugün bu yetenek artık çok yaygındır. Bizim nesil ve ardımızdan gelen genç nesil Osmanlı tarihçiliği temsilcileri arşiv vesikalarını o kadar rahat ve doğru okuyabiliyorlar ki, yabancı Türkologların "defteroloji" dediği bu alana iddialı yönelimi, edebiyat fakültesinin faaliyeti sonucu iddiasını yitirdi. 1980'lerde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Mübahat Kütükoğlu Hoca'nın tertiplediği paleografya ve diplomatika seminerlerinde merhum Faruk Akün Hoca kapanış konuşmasında, "Harf devriminin nesiller

arasında kültürel bir uçurum yarattığı söylentisinin geçerli olmadığı bu seminerlerde anlaşıldı" dedi.

Çince Öğrenmeye Benzemiyor

Osmanlıca dediğimiz Arap harfli Türkçeyi öğrenmek Çince öğrenmeye benzemiyor. Türkçeyle birlikte bu harfleri öğrenen Batı üniversitelerinde, hatta bir müddet hocalık yaptığım Moskova'da Rus öğrenciler bu işi kolayca kıvırıyorlar. Zorluk, kullanılan lügatin çözülmemesindedir ve nihayetinde Osmanlıların Arapça-Farsça kelime sayısı da on binler değildir, binler de değildir. Günümüzün lügatlerinin cevap veremediği kelimeler vardır. Bunlar yer ve şahıs isimleridir. Osmanlı tahrir defterlerinin kâtipleri şahıs ve yer isimlerini sadece kendi okumaları için yazarlar. Bölgeden olmayan insanların çözmesi zordur. Dolayısıyla imparatorluğun Macaristan'ından Slovakya ve Ukrayna'ya kadar bölgelerinde yer ve kişi adlarını okumak ancak o bölgelerdeki uzman Osmanistlere kalan bir iş.

İki yazıyı birden öğrenmeye lüzum yok. Meraklı olup çalışmak yeter. Maalesef yanlış hesap üzerine kurulan, eğitim hedefi saptırılan ve isteneni öğretmekten uzak kalan sosyal bilimler liselerinin öğrencileri o kadar isteklilerdi ki, hocalarından daha iyi okuyorlardı. Tapu kadastro arşivinde yedi-sekiz ay kadar çalıştım. Tahrir defterlerini yeni harflere çevirme vazifemiz vardı. Genç kuşak araştırmacıların eskinin tapu sicil muhafızları ve mal müdürleri kadar rahat, hatta daha da rahat okuduklarını gördük. Osmanlı medeniyetinin bugünkü Osmanistlerden daha iyi insan yetiştirdiğini ve bu nedenle bir uçurum doğduğunu iddia

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Başbakan İsmet (İnönü).

edemem. Tembelliğin getirdiği sıkıntı söz konusu. Para kazanamayan adamın büyükbabası ve babasının enayilikleri yüzünden kendisine miras kalacak arsa alamadıklarından şikâyet etmesine benzer.

Yer ve Şahıs İsimleri Zorluyor

Osmanlı basılı mirası 30 bin başlıktı. Bu büyük bir hazine değildir. Baskıya hazırlanamayan ve verilemeyen elyazmaları ise bir hazinedir. Ama bunları değerlendirmek babında, yeni neslin çektiği sıkıntılar kadar eskilerin de sıkıntı çektiği bellidir. Zira Türkçe gibi sekiz tane sesli harfin kullanıldığı ve telaffuz edildiği bir dili Arap harfleriyle yazmak mümkün değildir. Eski metinlerdeki yer ve şahıs isimlerini çözmekte hâlâ güçlük çekiyoruz. Çok nadir kullanılmış kelimeler (bunların bazıları maalesef eski has Türkçedir) Arap

harfleriyle yazıldığında yeterli açıklık vermiyor. Harflerin değişimi hızlı okuma yazma öğrenme zorunluluğu olan nesiller için şarttı. Tanzimat döneminde bile Arap harfli Türkçede imla değişiklikleri yapıldı. Şemsettin Sami ve Kırımlı Gaspıralı İsmail'in alfabesi böyledir. Azerbaycanlı Mirza Fethali Ahundov ise 19. asrın ortasında toptan Latin harflerinin kabulünü önermişti. Kimse de kendisini taş ve sopayla kovalamadı. Hatta Tanzimat'ın akil devlet adamları projeyi kabul etmeseler de hürmet gösterip muhtereme bir Mecidi Nişanı verdirttiler.

27

DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ

Fakültenin kuruluş yasası, TBMM'de 14 Haziran 1935'te kabul edildi. Fakülte 1935 yılı sonlarına doğru ilk öğrencilerini aldı. Henüz Ankara Üniversitesi diye bir kuruluş yoktu. Başlangıçta çoğunluğu öğretmen okullarında veya burslu, yatılı liselerde yetişen gençler DTCF'ye yöneltilmişlerdi. İçlerindeki seçkin, zeki öğrencilerin mühendislik veya doğa bilimlerine yönelenlerinden de ikna ile alınanlar oldu. Mesela Halil İnalcık Hoca böyleydi.

O zamanın Ankara'sında yeni teşkil edilen bu fakültede sadece Türk edebiyatı ve tarihi değil Türk tarihinin dünyadaki yerini belirlemeye yardım edecek Asuroloji, Sümeroloji, Hititoloji, hatta Sinoloji (Çin), Hindoloji gibi dallar da yer alıyordu.

1933'teki Hitler Almanya'sı Yahudi ve solcu bilginleri kapının önüne koyunca, Türkiye birçok Avrupa ülkesinin aksine kapılarını bu mültecilere açtı. Hukukçular, hekimler, ziraatçıların dışında Yunanca ve Latince için Georg Rohde, Arapça ve Farsça için Hellmut Ritter (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), Karl Süssheim (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) gibi profesörler de Türk üniversitesine girdiler.

Birinci safha İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ydi. Cumhurbaşkanımızın ısrarıyla akademinin adının Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi olarak düzenlendiğini görüyoruz. Tarih için filoloji ve coğrafya çok önemliydi. Arkeoloji ve prehistorya gibi dallar da eğitimin içinde kurumsallaştı. Avrupa'nın aydınlık değerlerini ideolojik baskılar dolayısıyla bir yana attığı dönemde Türk üniversitesi bundan istifade etti.

Kuruluşu itibariyle Ankara Üniversitesi çok ilginçtir; bu üniversitemizin bazı fakülteleri üniversitenin kendisinden daha evvel ortaya çıktı. Özellikle ziraat ve veterinerlik fakültelerinin hem de bir rektörün idaresinde 1933 yılının 23 Mayıs'ından itibaren faaliyete geçtiği biliniyor. Her ikisinin de adı enstitüydü. Hukuk Mektebi ise 1925 yılı 5 Eylül'ünde kurulmuştur; amacın, Kanun-u Medeni'nin ilanına hazırlık olduğu ve yeni Türkiye hukukçularını yetiştirecek mekân olduğu bellidir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binası, Ankara.

Özel Kanunla Kuruldu

Rejim, İstanbul Darülfünunu ile bu konuda uyuşamayacağını örtülü olarak ilan ediyordu. En ilginç durum, Atatürk'ün ne Fransızlar gibi edebiyat fakültesi ne de Almanlar gibi "felsefe fakültesi" ismini seçtiğini, fakülteye doğrudan doğruya Dil ve Tarih-Coğrafya adını vererek tarihçiliğin nasıl yapılacağını ve Türk tarihinin nasıl olması gerektiğini gösterdiği bir kurumun ortaya çıkışıdır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 14 Haziran 1935'te çıkan özel kanunla kuruldu. Ertesi yıl İstanbul'daki Mülkiye Mektebi de Ankara'ya nakledildi. Alelacele bir müddet sonra kurulacak ve inşa edilecek Hukuk Fakültesi binasının yanındaki Cebeci Ortaokulu olarak kurulan binaya yerleştirildi. Cebeci çayırının bir tarafında Atatürk'ün deyişiyle Siyasal Bilgiler Okulası, yani Mekteb-i Mülkiye, demiryolu hattının karşı tarafında kalan kısmında yeni kurulacak konservatuvarın yükseldiği görülüyor (konservatuvar sonradan kuruldu). Hukuk Fakültesi bugünkü operanın karşısındaki yerinden buraya nakledildi.

Üniversite Henüz Kurulmamıştı

Ankara Üniversitesi henüz kurulmamıştı. Başarılı bir Ziraat Enstitüsü vardı. Bunun ileride ziraat ve veterinerlik fakültelerine dönüştüğünü göreceğiz. Tıp fakültesi henüz yoktu; Doktor Eckstein gibi ünlü hekimler Numune Hastanesi'nde klinik başkanı oluyor ve ihtisas yaptırıyorlardı. Hukuk Mektebi 1925'ten beri vardı; oraya da bazı hukuk bilginleri celbedildi ve eğitimin düzeyi çok yükseldi.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu özgün bir olaydı. Arkeoloji ve filoloji dalında birçok yetenekli genç

burs verilerek yırt dışına yollanmıştı. Bunlardan Ekrem Akurgal ve Sedat Alp geleceğin ünlü arkeoloğu ve Türk Hititolojisinin öncüsü olarak Ankara'ya geldiler. Gelen ecnebi bilginlerin hepsinin ilk anda Türk meslektaşlarıyla iyi geçindiğini söylemek mümkün değil ama Dil-Tarih'te bir denge kurulmuştu.

Teneffüsler Tiyatroda

İlk talebeler lise mezunlarından ve sadece bir yıllığına öğretmen okulu mezunları arasından seçilmiştir. Haziran 1935'te 2795 Sayılı Kanun ile resmen hayata geçirilen bu kurumun derslerinin başladığı yer, Ankara'da bugün Küçük Tiyatro'nun bulunduğu Evkaf Apartmanları binasıdır. Tiyatro salonu fakültenin teneffüs sırasında kullandığı avludur. Balkon etrafındaki odalarda da Tarih Kurumu üyeleri, fakültenin hocaları ve sınıflar yer alıyordu. O tarihte Ankara'da doğrudan fakülte adını taşıyan tek yerdi. Talebeleri arasında Halil Hoca'nın (İnalcık), Muazzez İlmiye (Çığ) Hanım'ın bulunduğu bu dünya, kısa zamanda Almanya'dan doktorasını yapıp gelen parlak, genç bilim insanları Ekrem (Akurgal) ve Sedat (Alp) Bey gibilerin doçent olarak eğitime başlamasıyla dikkati çekti.

Bruno Taut'un Eseri

1935 yılında ders başlıyordu ve açılışın yapılacağı bir bina olarak sadece Ankara'daki Türk Ocağı'ydı (Halk Evi). Burası bugün III. Tiyatro ve Resim Heykel Müzesi olmuştur. Fakültenin çalışma alanı olarak bugün Küçük Tiyatro'nun ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün bulunduğu, bir Macar

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasının mimarı Bruno Taut.

ustanın işi olan Evkaf Apartmanı seçildi. İki yüze yakın öğrenci eğitime başlamıştı. İçlerinde Türkiye'de Sümeroloji, Asuroloji, tarih ve dil tetkiklerinin öncüsü olacak bilgin ve uzmanların yer aldığını görüyoruz. Halil (İnalcık) Hoca, Muazzez İlmiye (Çığ), Muzaffer Şenyürek, Sümerolog Emin Bilgiç gibi. İlk anda fakülteye milletvekili olan Fuad Köprülü Hoca, Arapça bölümüne Naim Hazım gibi milletvekilleri de tayin edildi. Binanın inşası için mimar Bruno Taut seçildi. Bu güzel bir başlangıçtı. Ünlü mimarın yaptığı eser şehrin imar planını hazırlayan ve her daim isabetli görüşleri olmayan Hermann Jansen tarafından tenkit edilmişse de, belediye başkanı ve vali Nevzat Tandoğan ile İsmet Paşa bu tenkitlere itibar etmediler. Türkiye Bruno Taut elinden güzel bir akademik eser kazandı.

Mimar Sinan Hayranıydı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bulvarın kenarında, Mimar Sinan'a bayılan büyük mimar Bruno Taut'un ondan aldığı esinlerle inşa ettiği hem mütevazı hem ağırbaşlı hem de muhteşem görünüşüyle Türk üniversitesini temsil eden bir eserdir. Bugün bile o kadar hoyratlığa ve çevre bozukluklarına rağmen etkilemeye devam ediyor.

Ömrümün önemli bir kısmını bu fakültede geçirme şansına eriştim. Diğer Bruno Taut binası, okuduğum Atatürk Lisesi'dir. Fakültede eğitim fevkalade yüksek düzeyde cereyan ediyordu. Ferit Kam gibi hocalar ile Saadet, Tahir Çağatay gibi genç asistanlar doğrusu Türkoloji ve yakın Hungaroloji dalında iyi bir başlangıç yapmışlarıdır. Mezopotamya tarihi ve Anadolu arkeolojisinde ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öncüler arasında yer aldı.

1960'ta Denge de Kaçtı

Talebe kaydında 400 öğrenci olduğu görüldü, uygundu. Bu, elit ve konuyla ilgilenenlerin eğitim görevi olan bir kurumdu. Bozkırın ortasında Ahlatlıbel ve Alacahöyük kazılarının, Akdeniz ve Ege'de yüzey araştırma gruplarının elemanları yetişmeye başladı. Fars ve Arap dilleri, yani Klasik Şark Bölümü de bu tetkikatın dışında değildi. Anadolu Türk tarihinin ve İran tarihinin en verimli dönemine geçilmişti. Dört yüz öğrenci 1950'lerde beş yüz öğrenci civarına çıkmıştı. 1960'tan sonra ayar kaçtı. "Çocuklar dışarda kalmasın" havasıyla sınıflar doldu. Koridorun bir tarafındaki eser teşhir salonları kapatılıp sınıf yapıldı. Bruno Taut'un başladığı fakat bitimini göremediği büyük eserinin, şık binanın orijinal planı zedelendi. Şimdide de arkaya yirmi yıl evvel ilave edilen çirkin binayla devam ediyoruz. Rus, İtalyan, Fransız, Alman, İngilizce filolojileri gibi bölümlerin talebe sayısı fazla, Arap ve Fars filoloji aynı şekilde. İşin feci tarafı, 1970 olayları sırasında Batı Dilleri bölümlerinden Latince ek ders kaldırılmış durumda, çünkü talebe hareketlerinde bir nokta Latince derslerinin çok ağır geldiğiydi. "O zaman neden Batı dili öğreniyorsunuz?" diye soracak insan yoktu!

Öğrenci Sayısı Düşmeli

Bugün yedi bini aşkın öğrencisi var. Bir zamanlar binanın içinde bulunan Tarih Kurumu, hemen yanı başında 45 sene evvel Turgut Cansever'in yaptığı özgün binaya taşındı. Radyo Evi'ne doğru bir güzel bina var. Ne yazık ki son zamanda Türk Tarih Kurumu'nun ananevi yerinden şehir dışına taşınması plana girdi. Türk Tarih Kurumu binası herhalde lüzumsuz bir otel yahut da kebapçı yapılacaktır. Bir zamanlar İsmet Paşa Kız Teknik Öğretmen Okulu olarak kurulan bina. Galiba artık orada öğretim yapılmıyor. Bu gibi bir bölümün de DTCF'ye eklenmesinde fayda olabilir. Ama her şeyden evvel öğrenci sayısının düşürülmesi gerekiyor. Türkiye tarihçiliğinin, arkeolojisinin, filolojik araştırmaların ve eğitimin mükemmel yapılması için kurulan ve kuruluşundan sonraki yıllarda bu görevini yerine getiren fakültenin kendini muhafaza etmesi için bu şarttır.

Bu Kurumlar Yaşatılmalı

13 Haziran 1946 yılında Üniversiteler Kanunu'nun kabulüyle Ankara Üniversitesi de teşekkül etti ama onun ilk üyeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Atatürk'ün yarattığı Dil Tarih, Hukuk Mektebi ve hemen İstanbul'dan nakledilen Mekteb-i Mülkiye, Ziraat ve Veterinerlik mektepleridir. Bu kurumların yaşaması için elimizden geleni yapmamız gerektiğini düşünmeliyiz.

28

ATATÜRK'ÜN PROJESİ
BALKAN PAKTI

Almanya mağlup olmuş ve Tuna imparatorluğu da denen Avusturya Macaristan dağılmıştı. Rusya ayrı, itilen bir alandaydı. Türkiye Orta Doğu ve Balkanlar'ın ortasında eski imparatorluğu temsil eden önemli bir kuvvetti. Batı ile sulh, Rusya ile dost, yapıcı ilişkiler ve yine Balkan ve Orta Doğu ülkeleri ile yapıcı, kalıcı ilişkiler hedefleniyordu. Bunu dış politika kurumlaşmasında gözlemlemek mümkündü. İttihatçılık söz konusu değildi. İdeoloji ve söylemler iki dünya savaşı arasında görülmez biçimde bir kenara itilmişti.

Yeni Orta Doğu, âdeta reformcu hareketleri sempatik bulan hatta katılan monarşiler ve Kemalist Türkiye'nin ortaklık yapacağı bir eğilimdeydi. Dış politikada ittifak, hele bölgesel ittifak Cumhuriyet'in ve münhasıran Kemalist dönemin özelliğidir. Daha önce Sultan Abdülhamid'in bu gibi düşünce ve yaklaşımları olduysa da, hepsi Alman ve Britanya gölgesinde tükendi. Atatürk'ten sonra İnönü devrinde dış devletlerle ilişkiler sadece bununla kurgulandı. Dış dünya ve Soğuk Savaş'ın dış politikası üstadlarımıza başka bir imkân bırakmadığı açıktır. Atatürk döneminde zıt dış kuvvetlerde denge dışında bunların bazılarına karşı pakt yapma gibi bir girişim vardır; Balkan Paktı, Sadabat

Paktı bu gibi girişimlerdendir. Daha önceden Türk-Yunan geriliminin bitişi, Venizelos'un Ankara ziyaretiyle başlamış sayılabilir. Türkiye-Yunanistan özellikle, Yunanistan'ın üzerinde ısrarla durduğu ve büyük devletlerce de empoze edilen mübadeleden sonra müspet bir raya oturmuştu. Hitler'in Almanya'daki iktidarı henüz ciddi bir atılımı olmadığı halde nutukları ve ideolojisi ile Avrupa'daki ilhak teşebbüslerinin Aristide Briand-Gustav Stresemann (Locarno) Antlaşması'nın dahi ihlaline söz konusu olduğu bir devirde, bu ciddi bir girişimdi.

Ana Sebep İtalya

Sovyetler Birliği, Balkan ülkeleri için bir tehlike teşkil edecek dönemde değildi. İtalya ise savaş kapasitesinin ötesinde Doğu Akdeniz'deki eğilimleri belirten Faşist Parti'nin nutukları dolayısıyla Balkan Antantı'nın kurulmasındaki ana sebeplerdendi. Romanya, Hitler ve müttefiklerinden çekindiği için bu pakta yanaşmıştı. Ayrıca Sovyet tehlikesini de tarih dolayısıyla küçümsemediği açıktı. Özellikle Bulgaristan ise Yunanistan ve Romanya ile olan sınır sorunlarından dolayı paktın dışında kaldı ve ön görüşmelerde azınlıkların statüsünü bahane etti. Gerçekten Romanya'da Bulgar azınlık vardı ve Bulgaristan, Yunanistan içinde kalan Makedon nüfusu başlıca bir problem olarak benimsemiştir. İtalya konusunda ise Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Krallığı arasında ciddi bir fikir ve iş birliği vardı. Ne var ki Venizelos paktın imzalamasından sonra İtalya ile de ilişkilere girerek ayrı bir politika geliştirecek ve Roma'yı ziyareti tercih edecekti. Buna karşılık Yugoslavya ile Türkiye bu konuda daha sabit ve tutarlı bir iş birliğini sonuna kadar

devam ettirdiler. Pakt sırasında ebedi dostluk ve tarihî beraberlik söyleminin varlığı bile dikkat çekicidir. Başbakan Konstantinos Tsaldaris'in ("caldaris" diye telaffuz ediliyor) İnönü'yü ziyareti sırasında Türk basınında bu gibi yazılar görüldü ama asıl önemlisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'daki Komünist Rusya tehlikesine karşı Yunanistan'la Türkiye ilişkilerinin, ismi geçen başbakanın lisanında konfederasyon sözüne dönüşeceği görülecektir.

Enteresan Maddeler Vardı

Balkan Paktı'nın ilginç hükümleri vardı, daha evvel devletler arasında yapılan ayrı anlaşmalara dayanarak kurulmuştu. 14 Eylül 1933'te Ankara ile Yunanistan, 17 Ekim 1933'te yine Romanya-Türkiye, aynı yılın kasım ayında (27 Kasım) Türkiye-Yugoslavya arası dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları Belgrad'da imzalandı. Yunanistan ve Türkiye arasında Balkan Antantı'nın getirdiği yakınlıklar vardır. Bunların en göze çarpanlarından biri iki ülke milletvekillerinin devlet araçlarında karşılıklı olarak ücretsiz seyahat hakkı bulunmasıdır. Yugoslavya ile olan anlaşmada ise burada bir adım daha ileri gidilmiştir. Kültürel temsile önem verildi. Bu çok ilginç bir kuruluştur. Yugoslavya'da Balkan Paktı gereği bir nevi kültür ataşesi bulundurma âdeti 1960'lara kadar devam etti. Türk maarifinin bir temsilcisi Belgrad'daydı.

Türkiye Yardım Eli Uzattı

İkinci Dünya Savaşı'nda bunun pratik yararları görüldü. Yunan politikasını takip ettik. Alman işgali sırasında Türkiye büyükelçiliği ve delegasyon, Atina'yı Yunan millî

hükümetiyle terk ederek Kahire'ye gitti. Büyükelçi Enis Aygen, Yunan millî hükümeti nezdinde büyükelçi olarak Kahire'de görev yapmıştır. Türkiye'nin o yıllarda pek de bolluk içinde olmamasına rağmen Yunanistan'a gıda yardımı yaptığı biliniyor. Alman işgali dolayısıyla Yugoslav Krallığı'nın millî banka rezervi olan altını Ankara'ya naklettiği bilinir. Muhafaza altında tutulan bu rezerv, Tito'nun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ziyareti sonrasında Yugoslavya'ya iade edilmiştir. Yeni kurulan Yugoslav Federatif Cumhuriyeti'nin hayatı bakımından önemli bir olay olduğu açıktır.

Balkan Paktı zamanla anlamını kaybetmiştir. Sosyalist blokun ortaya çıkması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet-Amerikan ekseninde ittifak sisteminin gelişmesi, bu yapıyı dağıttı.

Balkan Antantı hatıra pulu

Gerilim Kadar Dostluk da...

Zaman zaman Balkan ülkelerinin halledemedikleri azınlık sorunları daimî bir problem olarak bu gibi anlaşmaları zedelemiştir. Bugün de bu anlamda Balkanlar'da ittifak girişimlerinin ve mevcut ittifakların kusursuz ve baş ağrısız devam etmediği açıktır. Ancak şurası bir gerçek: Bu ülkelerin arasında tarihî, kültürel ve zihin benzerliği mevcut oldukça gerilim kadar dostluğun da yaşaması kaçınılmazdır.

29

İKİ 19 MAYIS (SAMSUN VE LAWRENCE)

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiği gün olan ve Nutuk'ta da başlangıç olarak ifade ettiği 19 Mayıs 1919, Türk Kurtuluş Savaşı'nın, yani işgale karşı direnişin başlangıcı sayılıyor. O vakte kadar İttihatçılığı unutulan, zaten İttihat ve Terakki ile ilişkileri de epeydir soğuyan Dünya Savaşı'nın tanınan genç komutanlarından Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti adına bölgede asayişi sağlamak için olağanüstü yetkilerle gönderilmişti. Bu olağanüstü yetkileri derhal sivil ve askerî mevkilerdeki komutanlar ve bürokratlarla bağlantı kurma, yerel halkla görüşme programına çevirdi. İşgale karşı yürüyüş böylece başlamış sayılır.

19 Mayıs 1935'te ise, bir hafta evvel yaptığı motosiklet kazasından aldığı yaralar sonucu Arap İsyanı'nın ünlü organizatör ve kışkırtıcısı Thomas Edward Lawrence İngiltere'de öldü. Lawrence 20. asır Britanya'sının en ilginç tiplerinden biridir ve şüphesiz ki Orta Doğu tarihinde yakın dostu Gertrude Bell ile birlikte ilginç bir ikili meydana getirmiştir. Lawrence'ın motosiklet kazasındaki ölümü, daha doğrusu kazanın kendisi ikna edici bulunmadı. İyi bir motor

kullanıcısıydı, gizli servis ise bu tip trafik kazalarını tertiplemekte ustaydı. Niçin bir tertibe kurban gitmesinin gerektiği sorulabilir; Arap İsyanı'ndaki rolü Britanya'nın verdiği bir görev olarak kalmadı, daha fazlasını yaptı, çok daha fazlasını hayal etti ve Şerif Hüseyin'e vaatlerde bulundu.

Aldığı Bütün Rütbeleri Bıraktı

Britanya'nın ise bu gibi vaatleri gerçekleştirmeye hiç niyeti yoktu. Kaldı ki Orta Doğu'yu Sykes–Picot Antlaşması (1916) yoluyla Fransa ile bölüşmüşlerdi. Suriye Lawrence'ın isteği hilafına, Fransa'ya bırakıldı. Hiç şüphesiz ki Şerif Hüseyin'in sülalesi ve bağlı aşiretler Lawrence'ın emellerine ve İngilizlerin tertibine riayet etmişlerdi ama bütün Arap dünyası için aynısı söylenemezdi.

Lawrence aldığı bütün rütbeleri bıraktı. Protestolarının, İngiliz makamlarını tenkitlerinin, hatta tehditlerinin

Thomas Edward Lawrance, Nam-ı Diğer "Arabistanlı Lawrance"

sonu yoktu. Susturulması gereken bir ünlü olarak görülmüş olabilir. 19. asır İngiltere'sinin ürünü karakterlerdendi. İyi bir tahsil görmüştü. Bugün sınırlarımız içinde olan, Suriye sınırındaki Karkamış Geç Hitit Kenti'nde ilk kazıyı yapanlardan biridir. Arapçayı iyi biliyordu, bunun yanı sıra Yunancası da iyiydi. Homer'in Odysseia'nı çevirenlerden biriydi; yaptığı çeviri hâlâ İngiliz okullarında kullanılır, yani tam anlamıyla klasiktir. Bölgedeki arkeolojik bilgisi, Arap urbanı üzerine ilgisi ve her sınıftan insanla temas kurabilmesi hayranlık uyandırıyor, ama çöl isyanını anlattığı "Bilgeliğin Yedi Sütunu" (Seven Pillars of Wisdom) kendi abartmaları ve "Şeyh uçmaz mürit uçurur" darbı meselinin örneklerini de görmek mümkündür.

Yarım düzine kadar Lawrence vardı. Birisi zengin bir sanayici ve belediye başkanın kızı olan Gertrude Bell'di. Kafkas Lawrence'ı dediğimiz David Urquhart samimi bir Osmanlı taraftarı ve Rusya İmparatorluğu aleyhtarıydı.

20. Yüzyıl Anlamında Bir Kulisçidir

Lawrence üzerine bizim de efsanelerimiz var, ama hiç şüphesiz ki yanlış kararlar dolayısıyla Arabistan'ı terk etmesi mukadder olan ordumuza verdiği zararlar açıktır. Aslında tarihin sayfaları tekrarlansa Türkler her zaman Lawrence karakteriyle karşılaşabilirler. Çalışkan bir organizatör ve 20. yüzyıl anlamında bir kulisçidir. George Bernard Shaw'dan Winston Churchill'e kadar birçok ünlüye ısrarla uzun uzun yazmıştır. Şu sıralar Katar Emirliği, Lord Kitchener'in Şerif Hüseyin'le olan yazışmalarını toparlayıp halka açtı. Amacı Suudilerin ve Şerif'in İngilizlerle

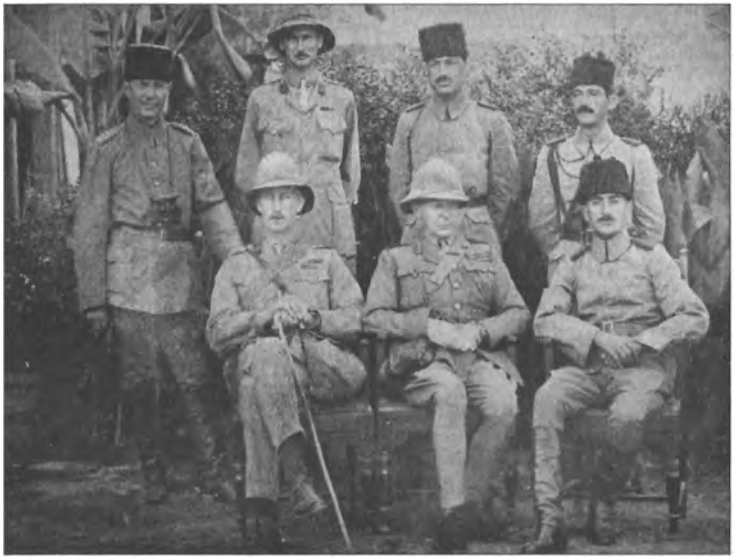
nasıl iş birliği yaptığına ve İslam dünyasının aleyhine çalıştıklarına ikna etmek.[23]

Bu tip gizli yazışmaların ve İngiliz arşiv belgelerinin detaylı bir şekilde incelendiği bir başka eser de Prof. Dr. İsmail Köse'nin Kronik Kitap'tan çıkan "İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı" kitabıdır.[24] İngilizlerin halen çok tartışılan Arap İsyanı'ndaki rollerinden Gertrude Bell, T.E. Lawrance gibi meşhur İngiliz istihbarat elemanlarının bölgedeki faaliyetlerine, Kral Abdullah'ın, Şerif Hüseyin'in ve Suudların siyasi ilişkilerine kadar birçok önemli konunun arşiv belgeleri kullanılarak incelendiği bu kitaptaki en çarpıcı bilgilerden biri de, harp zamanında, "İkinci Kanal Harekâtı için hazırlıyoruz" aldatmacası ile Medine Muhafız Komutanı Basri Paşa'nın gözünün önünde, masraflarını 4. Ordu'ya karşılattırarak eğitilen Arap askerlerinin kısa bir süre sonra Lawrence ile beraber bize karşı savaşmalarıdır (sayfa 216-217). Politik bilgisizliğin ve plansızlığın bu acı örneği kaba bir deyimi hatırlatıyor: Ava giderken tazılarını beslemek. Şüphesiz bu tasvir Lawrence'ın müttefikleri dışındaki Araplar için geçerli değil. Kut'ül Amare'de İngilizlere karşı bizimle direnen bölge Arapları, Yemen'de iç isyana Ahmet Paşa ve Albay İsmet Bey sonrası Yemen'in Birinci Dünya Savaşı'nda statüsü dolayısıyla hiçbir şekilde katılmayan Yemenli imam kuvvetlerini hatırlamak zorundayız.

Bir sözle durumu çizmek gerekir; Arap İsyanı ve Dünya Savaşı Türkiye'de sağ ve sol çevrelerde bir yakınma ve neredeyse aşağılık duygusu dolu yorumlama haline dönüştü. Oysa tarihî rolünü tamamlayan imparatorluk her devleti ve

23 Katar Dijital Kütüphanesi web sitesinden tüm yazışmalara ulaşılabilir. (www.qdl.qa/en/)

24 İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Kut'ül Amare'de 5'i general olmak üzere, 13 binden fazla İngiliz askerini esir alan 6'ncı Ordu'nun Kumandanı Halil Paşa (Kut) ve hemen yanında esir edilen İngiliz birliklerinin kumandanı General Charles Townshend.

toplumu çok sarsan Dünya Savaşı'yla çölün üzerinde muhteşem bir güneş gibi batmış. Bunu Yemen İsyanı'ndan isyanın dostça ve ahitname ile bastırılmasına, Şerif Hüseyin'in ihanetinden Lawrence'ın aşırı özlemine ve meçhul akıbetine, dört yıl boyunca Britanya İmparatorluğu'nu Orta Doğu'nda muhtelif cephelerinde oyalayan, Kut'ül Amare Zaferi'ni kazanan askerlere kadar her safhada gözlemlemek mümkündür.

30

MEKTEB-İ MÜLKİYE-İ ŞAHANE

Her 4 Aralık, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin (Siyasal Bilgiler Fakültesi) kuruluş yıl dönümüdür. Gerçi *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeler* adlı kocaman biyografik eserin ve mektep tarihinin yazarı Ali Çankaya'dan[25] beri Uygur Kocabaşoğlu da ben de üzerinde ısrarla dururuz: Mektebin kuruluş tarihi yanlıştır zira 1859'da çoktan kurulmuştu. 1858'e tekabül eden tarih muallim tayinlerinden kaydedilmiş. Mektebin yeri de belliydi: İlk önce mevcut bakanlıklardan birinin içindeki iki odada (Maarif-i Umumiye) kurulmuştu. Sonra bilinen başka binalarda ve Yıldız'daki bugünkü üniversite sahasında devam etti. İdareci; yani mülki amir, maliye müfettişi ve diplomat yetiştirmek için düşünülmüştü.

Başarılı Olanlar Kadroya Alındı

1878 Aralık'ında Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla Sultani bir mektep derecesinden (seçkin lise) yüksek tahsil veren bir okula çevrildi. II. Abdülhamid, Mülkiye mezunlarına önem veriyordu. Yıldız Sarayı'ndaki kadrolara her zaman mektebin derece ile mezun olanlarını almıştır. Şunu da

25 Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

söyleyelim; Diğer nezaretlerde hissedilen hafiyelik ve sansür havası tabiatıyla Yıldız Sarayı'nda mabeyin yoktu. İsmail Müştak (Mayakon) üstadın hatıratında bu çok açıktır.

Mülkiye 1936'da Harbiye ile birlikte Ankara'ya nakledildi. Cebeci Çayırı'nda sonradan kurulan Devlet Konservatuvarı, eski Adalet Bakanlığı'nın içinde yer alan eski Hukuk Mektebi'nin nakliyle birlikte Cebeci semti başkentin irfan muhiti olarak teşekkül etti. Mülkiye talebesinin opera ve temsillere gitmesi, konser dinlemesi, mektepte adabımuaşeret kurallarına uygun olarak garsonların yaptığı servisle öğlen ve akşam yemeklerini yemesi usuldendi.

Vaktizamanında kırk ila elli kişinin alındığı okul, 1983'ten sonra bütün sınıfların birinci sınıftan itibaren sekiz bölüme ayrılması gibi manasız bir sisteme döndü. Mülkiyeliler ilk iki sınıfı bir arada okur; sonra maliyeci, diplomat ve idareci şubelerine ayrılırlardı. İyi bir okuldu. Kendine göre eğlenceli ve kültürel faaliyetleri olan modern

bir havası vardı. Zira arkasından gelen yıllar mutlaka hayatlarının zor bir dönemidir: Türkiye'nin kasabalarında ve vilayetlerinde, Maliye Bakanlığı'nda ve taşralarda teftişle geçen bir ömür veya yurt dışında diplomasi hizmeti bizde çok kişinin sandığı gibi çok keyifli meslekler değildir.

Özel Sektöre Yönelik Değildi

1950'lilerden sonra mezunları yavaş yavaş özel sektöre kaymaya başladı. Ama Mülkiye hiçbir zaman Türkiye'nin gelişen özel sektörüne yönelik bir okul olmadı. Kontrolcü devletin elemanı olmayı tercih ediyorlardı. Bu aynı zamanda bir zihniyet meselesidir.

Yorucu hayatların neticesini 2005 yılında Mülkiye'den mezun arkadaşlarla yaptığımız bir "İhtiyarlar İnek Bayramı"nda gördük. İhtiyar dediğime bakmayın, henüz 60 yaşın altında olan '67, '68, '69 mezunlarıyla yapılan bir İnek Bayramı'ydı. Bazılarını bildiğimiz, bazıları bizi şaşırtan haberlerle genç, sağlıklı meslektaşlarımızın, daha doğrusu okullu kardeşlerimizin yıllar önce aramızdan ayrıldığını gördük. Mülkiye'den sonra Maliye Bakanlığı'nda çalışırken Tıbbiye'ye giden ve mezuniyet töreninde bulunduğum Nursun bunlardan biriydi. Yakışıklı kaymakam Erşan bir kazada vefat etmişti. Paris'te oturduğu ucuz apartmanda havagazı zehirlenmesiyle ölen Cengiz, muhtemelen gerilimli hayatın devirdiği Osman Tokcan... Geç İnek Bayramı'nın tertipçisi Macit "Arkadaş, telefatımız yüzde 15" dedi. Aç ve çıplak okuyanımız yoktu; burslar, devrine göre yeterliydi. Zaten çok fakir ailelerden gelenimiz de pek yoktu. Bana kalırsa okulun gaddar imtihan sistemiyle başlayan

endişelerle dolu hayat, mezuniyetten sonra daha da sıkıntılı olarak devam etmişti.

Devletin hizmetkârı olmak; eğer doğru çalışırsan fevkalade önemlidir. Adliyede ve idari yargıda çalışan yargıç arkadaşlarımız hakkında kötü bir şey duymadım. Dışişleri Bakanlığı'nda her zaman belirli bir portreyi temsil ettiler. Vilayetlerde Mülkiyeli kaymakam ve vali muavinlerinin sendeleyenlerine rastlamadım. Ben rastlamadıysam kimse de rastlamamıştır.

Doğrusu, sağ sol kavgası sırasında jandarma nezaretinde, aşağıda Taş Oda denen yerde imtihana giren ülkücülerden ileride devlet hayatında ayrım yapan, yolsuzluğa adı karışanını da duymadım. Daha da ilginci bu öğrenciler, "İmtihan kâğıtlarımızı okuyan solcu diye bildiğimiz hocaların hiçbirinin tarafgir gadrine uğramadık" dediler.

Devlet hayatımızda bilhassa milletvekilliği ve bakanlıkları dolduran değişik görüşten Mülkiyelilerin aklıselim etrafında birleştiğini gördük. Böyle bir mektebin devlet aygıtının çalışması içinde ne kadar önemli olduğunu anladım.

Öğrenci Sayısı Azaltılmalı

Bugün okulun öğrenci sayısı çok fazla artmış; bunun azaltılması gerekir. YÖK bazı yerlere çok müdahale ediyor; hukuk fakültelerine, hatta talebe sayısına müdahale etme hakkı olmadığı halde Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bile müdahale ediyor. Bir an evvel usulünce koordinasyon görevini yürütemeyen bu kurumun kaldırılmasına artık kani oldum. Yükseköğrenimi örgütleyen ve düzenleyen bakanlıklar başka ülkelerde var, ama YÖK gibi nerelere gideceğini

bilemeyeni yok. Bundan dolayı o organı da suçlayamayız. Doğru pusula verilmediyse başka ne olabilir ki?

Mülkiye gibi bir okulun, üniversiteden ziyade Fransa'daki Grandes écoles gibi; yani école sciences politique, école normale supérieure gibi ayrı bir ünite olarak düzenlenmesi gerekir. Bunun sadece idare, iktisat ve diplomasi ilmi için değil, devlet hayatı için önemi de ortadadır. Verdiğim Fransa örneğinin dışında, Rusya'da 1930'larda kurulan MGİMO (Milletler Arası İlişkiler Moskova Devlet Enstitüsü) gibi kurumların varlığı ve etkinliği buna delildir. İnsanlar Manchester'da siyaset bilimi okuyor, MGİMO'ya müracaat edip tahsile devam ediyor. Sovyetler Birliği'nde çok şey eskidi ve değişti ama MGİMO değişmeden kaliteyi koruyor. Mülkiye de uzun zaman böyleydi; halen de çabalıyor. O zaman gelin elinden tutalım: İmparatorluktan kalma Atatürk'ün tekrar düzenlettiği ve ismini koyduğu (Siyasal Bilgiler Okulası) millî bir kurumumuzdur.

31

YENİ TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU'DAKİ ETKİNLİĞİ **SADABAD PAKTI**

Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ile olan geleneksel ilişkileri 18. yüzyıl ortalarına kadar rekabet, hatta Karlofça Antlaşması sırasında karşı gruplarda yer almak şeklinde ilerlerken, 19. yüzyılda ticaret, ulaşım, hac ziyaretlerinin düzenlenmesi (Mekke, Medine ve Kerbela) gibi konulardan ibaret olmuştur. İran ile diplomatik ilişkilerimiz vardır, ama İran, başkentte sefirleri bulunan devletler arasında yer almıyordu.

Yeni dünya düzeninde Orta Doğu'da Arap devletleri ortaya çıktı (Fransa, Suriye mandasını aldı). Irak ve Filistin-Ürdün Britanya kontrolündeydi, Suudi Arabistan'da Britanya etkindi, İran ve Afganistan doğudaydı. Afganistan ile Türkiye Devleti Moskova ve Kars Antlaşmaları sırasında Moskova ile karşılıklı diplomatik ilişki kurdu. Bu tarihî bir başlangıçtı. İran'da Kaçar hanedanının devrilmesi ve Pehlevi (Rıza Şah) hanedanın kurulduğu dönemdi. Rıza Şah cumhuriyet plan ve talepleriyle geldi ama vaziyet monarşinin restorasyonuna yönlendi.

8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan hariciye vekilleri Tahran'da Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya temsilcileriyle bir araya gelerek antlaşma

metnini imzaladılar. Tören Şah Rıza Pehlevi'nin Sadabad adı verilmiş, o devir için en modern yapılardan biri olan Kuzey Tahran'daki yazlık sarayında yapılmıştır. Pakt, Türkiye'nin Orta Doğu'da etkin bir siyaset uygulamaya başladığının işaretiydi.

25 Haziran 1938'de yürürlüğe giren antlaşma beş yıllıktır ve taraflardan biri vaktinde çekilme isteği belirtmedikçe, pakt beş yıl daha uzayacaktır. Bu paktın hazırlık çalışmaları İran'ın reformatör şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyaretiyle başladı. Uzun seyahati boyunca Şah Türkiye'nin yeni kurulan sanayi tesislerini, İstanbul, Ankara, İzmir, hatta Zonguldak şehirlerini ziyaret etti. Hatta *Özsoy Operası* (bestecisi Ahmet Adnan Saygun) İran-Turan müşterek tarihini ifade eden ilk Türk opera eseri olarak Atatürk ve Şah tarafından izlendi. Rıza Şah bazı projelerini bu seyahat dönüşünde gerçekleştirdi, mesela Tahran'da opera kurdu. Atatürk ve Rıza Şah arasındaki asıl proje ise

Gazi Mustafa Kemal Paşa İran Şahı Rıza Pehlevi ile Ankara'da törenlere giderken, 17 Haziran 1934.

Sadabad Paktı'dır. Irak'la temasa geçildi. Yeni Türkiye, Arap isyanını başlatan bir hanedanı bu sefer Orta Doğu'nun şekillenmesinde müttefik olarak görüyordu.

Almanya Perde Arkasında

Irak Hariciye Vekili Nuri Said Paşa İstanbul'da yetişmiş, Türkiye kültürüne, politikasına ve Türkçeye vakıf bir Iraklıydı. İran Hariciye Vekili Kazimi ile Tahran'daki sefirimiz Cemal Hüsnü Bey de antlaşmayı hazırlayan heyettedirler. Britanya bu ittifaka müspet olarak bakmış ve desteklemiştir. Şu var ki, dış işleri bakanlarının toplantısı birkaç kere yapılabildi. Son bakanlar konseyi 1939'da yapılmıştır. Ondan sonra çalışmalara İkinci Dünya Harbi'nin gölgesi düşmüştür.

Paktın asıl çekindiği kuvvet yeni Sovyetler Birliği'ydi. Bu bilhassa İran açısından geçerlidir. Savaşa girerken Türkiye açısından İngiltere ve ABD'nin pek tasvip etmeyeceği bir durum daha ortaya çıktı. İran şahı bölgedeki İngiliz hegemonyasına karşı Almanya'ya yanaşmıştı. Daha pakt imzalandığı sırada bile sahnede görünmeyen Almanya perde arkasındaydı. Nazi Almanya'sı ve İran arasında bir yakınlaşma söz konusuydu.

Bağdat Paktı Yürümedi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra paktın tekrar merkezî organlarının çalışmaya girmesi düşünüldüyse de gerçekleştirilemedi. 1979'da Humeyni rejimi tek taraflı olarak çekildiğini ve antlaşmayı feshettiğini bildirince, Sadabad Paktı ortadan kalktı. Mamafih 1955'ten beri Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkinliği, Demokrat Parti iktidarı döneminde

İran, Pakistan, Irak ve Türkiye arasında Bağdat Paktı'nın imzalanması da bir gerekçe olmuştur. Yani Pakistan, Afganistan'ın yerini almıştır. Bağdat Paktı, Sadabad Paktı kadar başarılı yürümedi, Doğu'da ve Batı'da soğuk karşılandı. Yavaş yavaş yerini CENTO'ya terk etti. Özellikle Irak ihtilaliyle Arap Orta Doğu'sunun bu paktın dışında kaldığı, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin kendine özgü zikzaklı politikasıyla Türkiye'yle olan yakınlığı frenlediği de bilinir.

Ustaca Davranmalı

Sadabad Paktı Türk dış politikasının Lozan'dan sonraki içe dönme devrine son vermiştir. 1930'larda Balkan ülkeleriyle yapılan Balkan Antantı, ardından Hatay konusunda izlenen etkin politika (anavatana katılmasıyla sonuçlandı) Sadabad Paktı'nı bu gelişmelerin bir parçası haline getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Orta Doğu ve Balkanlar'da bu tip etkin bir dış politika gütmesi fiilen imkânsızdı. Bugün dünya değişiyor. Etkin bir dış politikadan kendimizi uzak tutamayız, ama bunun gerçek bir ihtisas ve soğukkanlılıkla yapılmasının ve yürütülmesinin gerektiği açıktır.

1930'ların Orta Doğu politikasına ilave edilecek bir unsur Libya'daki müdahaledir. Coğrafya genişliyor. Genişleyen coğrafyanın ayrı hassasiyetler, ayrı dengeler ve dengesizlikler yaratacağı aşikârdır. Galiba öyle bir döneme geldik ki, infiratçılığın dışında ihtiyatlı ve ustaca hareket etmek zorundayız.

Afganistan ise Sadabad Paktı'nın Türkiye'ye en yakın trajik gelişmeyi yaşayan üyesiydi. Afganistan Şahı Amanullah Han Türk inkılabının kayıtsız izleyicisiydi. Hanedanın

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelen Afganistan Kralı Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya ile birlikte, Mayıs 1928.

Batı kültürüne yönelik hayatı ve bazı girişimleri kitlelerin tepkisini çekti. Beççe-i Saka denen bir halk önderi Patrona Halil ayaklanmasını andıran bir isyan çıkardı. Merkezî yönetimin zayıf olduğu, yeterince hâkim olamadığı ülkede Amanullah Han tahtı kaybetti ve ailesi ile İtalya'ya sığındı. Bu Sadabat Paktı'nın trajik bir safhasıdır ve etkisi ülkede günümüze kadar yaşanan karışıklıklarla devam ediyor.

32

1930'LARIN TÜRKİYE'Sİ

10 Kasım 1938... Türkiye'de manzaraiumumiye…

Atatürk'ün ölümünden beş yıl evvel Lyon Belediye Başkanı ve Millî Meclis Başkanı, Fransa'nın seçkin politikacı ve entelektüeli, Beethoven üzerine unutulmaz kitabın yazarı Edouard Herriot, Türkiye'yi ziyaret etti. Her tarafta gördüğü "mektep" binaları onu etkilemişti. Türkiye'nin 20. asrın ilk yarısında yüzde 90'a varan okumaz-yazmazlık sorununu büyük ölçüde halledemediği malum, fakat yapılan girişimler, yetiştirilen insan sayısı o dönemin Asya-Afrika ülkelerine değil, bazı Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla dahi hayran olunacak düzeydeydi. Zira okul gören çocukların daha yüksek düzeyde basamaklardan yararlanma dereceleri bugünkü Türkiye ile mukayese edilmeyecek kadar sağlamdı. Ortaokul çocuğu bankada çalışabiliyordu, lise mezunları hakikaten bürokraside ve iş hayatında yetenekliydi. Eğitimin kalitesi bugünkünden üstündü, maarif ordusu inanmış ve yetişmiş öğretmenlerden kuruluydu.

Refik Saydam Liderliğinde

Sağlık sistemine bugünkü gözle bakamayız. Penisilin ve sülfamitlerin bulunmadığı, Birleşmiş Milletler'in sağlık

örgütü gibi kuruluşların aktif olmadığı bir dünyada Türkiye'nin sağlık ordusu, başlarında Refik Saydam gibi dürüst, yetenekli ve icatları olan bir askerî doktorla planlı, programlı bir şekilde bazı engelleri aşmayı becermişti. Bu tespit Hitler'den kaçan ve Türkiye'ye sığınan ünlü pediatri hocası Dr. Albert Eckstein'a aittir. (Eckstein'ın hatıratı, yıllar önce Cumhuriyet tarafından basıldığı halde Türkiye'nin en az okunan kitaplarındandır.) Bozkırda kurulan üniversite ve İstanbul Üniversitesi ürünlerini vermeye başlamıştı. Sanayi kamunun elindeydi, özel sektör henüz başarılı değildi, teşviklere rağmen iş adamları söyleniyordu ve hep söylenecek, hep mızıldanacaktı. Tarım toprakları kapasitenin altındaydı. Feodal bir ağa hâkimiyeti yok değildi, fakat asıl sorun Türkiye topraklarının işletilememesiydi. 1930'lardaki Serbest Fırka deneyiminin, bütün aceleci kuruluşuna ve

İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Hukuk Fakültesi 3. sınıfında öğrencilerle Müderris (Profesör) Mustafa Reşit Bey'in verdiği Hukuk Muhakemeleri Usulü dersini dinlerken, 15 Aralık 1930.

kadrolarının yamama olmasına rağmen büyük başarı göstermesinin başlıca nedeni buydu.

Aslolan Toplumun Eğitimi

Aşar vergisinin kaldırılması gibi tedbirler üretimin artmadığı bir bölgede fazla memnuniyet ve kabul yaratamaz. 1920'lerde kurulan Ankara Ziraat Enstitüsü'nün mezunları kapışılan değil, zor iş bulan iyi yetişmiş gençlerdi. Bütün bunlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti okumak isteyen yetenekli gençlere muasır dünyanın ölçüleri dışında imkân veriyordu. Bu konuda ülke ancak Sovyetler Birliği'ndeki hızlı okullaşma ile mukayese edilebilirdi.

Türkiye'de tarih ve coğrafya alanında eğitimin bir amacı vardı: Yerkürenin coğrafyasını ve tarihini benimsemek. Bir ulusun söz sahibi olması buna bağlıdır. Açık konuşalım: Atatürk'ün ölümüne kadar önemli başarılar gösteren bu çaba sonra tavsadı, ama Türkiye o vakte kadar var olan eğitim kurumlarının, kültürel faaliyetin derlenip toplanmaya ve kurumlaşmaya başladığı bir ülke oldu. Üstelik bu, devrin savunma masraflarının aleyhine yapıldı. Kararı verenler Birinci Dünya Savaşı'nın general ve mareşalleridir. Asıl olanın toplumun eğitimi ve uzun süren Dünya Savaşı'nda kaybettiğimiz aydın gençliğin telafi edilmesi olduğu çok bellidir. Atatürk'ün 1934 ve 1935'ten itibaren hastalığının ağırlaştığı da açıktır. Hükümetin kendi kontrolü dışındaki bazı politikalarına buna rağmen geç de olsa müdahale etmektedir. İsmet Paşa ile arasındaki gerilimin, bazı kalemlerin kolayına iddia ettiği gibi İsmet Paşa'nın devletçiliği ve Atatürk'ün özel sektör taraftarı olmasıyla alakası yoktur. Dünya bir iktisadi buhrandan geçmektedir. Dünya Savaşı bütün iktisadi

kurguları, mali kurumları altüst ettiği gibi cemiyetlerin ahlak ve hukuk anlayışlarını da sarsmaktadır. Avrupa kıtası, Anglosaksonlar hariç süratle totaliter rejimleri ve entegrist dediğimiz "Fert yok, devlet ve toplum var" tipi milliyetçiliği süratle benimsemektedir. Böyle bir dünyada demokratik rejime geçişin güçlükleri çok açık ortadadır.

Gülünç ve Politik Yorumlar

2000'li yılların mantığıyla 1930'lar Avrupa'sının yargılanmasına geçilecek olursa, Hitlerizm'in korkunç gaddarlığı ve kan dökücülüğüyle Portekiz'de Salazar'ın diktatoryasını, hatta Polonya'da Mareşal Jozef Pilsudski'yi aynı kefeye koymak gibi bir eğilim belirmiştir. Doksanlı yıllarla birlikte bilhassa Amerikan tarih çevrelerinin bilgisizliğiyle ve yarım felsefe yapma özentisiyle ortaya atılan teorileri böyle değerlendirmek gerekir. Kemalizm, çok gülünç ve politik hedefi olan yorumlara tabii tutuluyor. Şu anda Britanya gibi ciddi eleştirilere, kaynaklara dayanan tarihçiliğin ülkesinde bile bazı yavan bilgilerin tekrarlandığı görülüyor. Almanya'da akademik kurumlardaki ve eğilimlerde bazı üst kuruluşların desteğiyle yayılan, Hitler'in ırkçılığı ve ayrımcılığının Atatürk'ten kaynaklanması gibi gülünçlüğe varan yorumlar böyledir.

Dedelerini Yazamayan Nesil

Türkiye iki bin yıldır savaşan bir kavmin memleketidir ve bu savaşlar klasik dönemin silahları, Rönesans'ın ateşli silahları kadar 19. yüzyılın askerî nizamı içinde de aynı şiddetle devam etmiştir. Bununla birlikte II. Murad'ın Varna Savaşı da, İstanbul Kuşatması da, II. Viyana Kuşatması

da, Plevne Savaşı da, Balkan Muharebeleri de eşit derecede bilgisizlikle ve yüzeysel olarak kaleme alınmaktadır. Dedelerinin yaptığını yazamayan nesiller söz konusudur. Bu gürültünün ortasında birtakım kahvehane düşünürleri ve tarihçileri Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın da diğer komutanların da savaşmadığını, hatta İstiklal Savaşı'nın bir illüzyon olduğunu ileri sürebilmektedirler. Bunca yıldan sonra Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve onun çağdaşı savaşçıların ve aydınların biyografilerini dikkatle yazmak, derlemek ve gözden geçirmek durumundayız. Oysa Atatürk'ün çevresinin biyografik bilgileri halen noksandır. Türkiye insan portrelerinin çizilmediği muhteşem tarihi olan bir ülkedir. Biyografi yazmaktan ve arşiv taramacılığından uzak bir tarihçiliğin sözü sokağa kaptıracağı açıktır. Türkiye'de Türkiye'nin başardıklarını anlatamayan bir tarihçilik söz konusudur. Eğer eğitimimiz bu düzeyde devam ederse daha feci manzaraların da görüleceği, 1920'ler ve 1930'ların başarılarını gittikçe fikir dünyamızda yıkım diye göstereceğimiz açıktır. Yakın tarih yorumları gittikçe kasaba kahveleri ve dergâh gevezelerinin etkisine girmektedir.

33

BAŞKOMUTAN'IN MİLLET KATINA YÜKSELİŞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türk askerî tarihinin bir zamanlar zirvedeki zaferlerinin etkisiyle gelenek ve şaşaalı bir protokolün sahibi olan yeniçerilik 150 yıldır işlevini kaybetmiş ve inkıraz içindeydi. 1826'da ortadan kaldırıldıktan sonra ordu modern bir şekilde yeniden kurulabildi. Bu, sıradan bir olay değildir. Üstelik bu süreç öncü askerî milletlere eşit bir kurumla, yani kurmay eğitimin getirilmesiyle başarıldı. Bu eğitimin, Türk aydın sınıfının gelişiminde önemli payı vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın genç komutanları bu geleneğin ürünüdür. Komutanların çoğu, rütbeleri ve yaşları itibariyle Dünya Savaşı'nda isim yapmaya başladılar ve çok geçmeden İstiklal Savaşı'nın dinamik komutan kadrosunu oluşturanlar da onlar oldu.

Bununla beraber, Mustafa Kemal Atatürk ve yanındaki birkaç komutan Dünya Savaşı'nın tanınan generalleri arasında da yerlerini almıştır. Mesela Enver Paşa, 1914 yılında bütün Avrupa'daki askerler arasında isim yapmıştı. Ama en önemlisi Ulu Önderimizdir.

1912-1913'te İtilaf Devletleri bizim subaylarımızdaki bu gelişimin farkında değildi. Rakip ordulardaki birkaç komutan hariç.

Mustafa Kemal Cephede General Oldu

İstiklal Savaşı'nın komutanları, çok genç yaşta başka ordulardaki komutanlara göre askerliğin her safhasını yaşamış savaşçı komutanlardır. Balkan Savaşı'ndaki bozgunla Trablusgarp'taki efsanevi savunma, Süveyş (Kanal) Cephesi'ndeki acıyla Kut'ül Amare'deki zafer ve Sarıkamış'ta yaşanan facia beraber anılmalıdır. Galiçya'da Avusturya'nın yaşadığı düşkün hâl, müttefik Türk kolordusunda kesinlikle yoktu. İran'da Rusya'yla savaştık. Bakü'de ise hem Ruslar hem İngilizler hem de sözde müttefikimiz Almanlarla... Dünya tarihindeki bu sarsıntı dönemi İstiklal Harbi komutanlarını yetiştirdi. Tecrübeleri muasır ordulardaki akranlarıyla karşılaştırılmazdı. Bunlar genç yaştaki tecrübeleriyle "erken olgunlaşmış" komutanlardı.

Albay Mustafa Kemal, 1 Nisan 1916'da mirlivalığa, yani generalliğe yükseldi. Diyarbakır-Bitlis-Muş cephesindeki kolordunun komutanıydı. Kemal Paşa, göreve gelişinden bir müddet sonra, 3 Ağustos 1916 sabahı, kolordu kuvvetlerini Bitlis ve Muş taraflarına taarruza geçirdi. Bu kolordunun sadece iki tümeni vardı. Buna rağmen bölgeyi Rus işgalinden kurtardı. Gerçi Muş, 25 Ağustos'ta tekrar Rusların eline düşecek ve ancak 1917'de yeniden alınacaktır.

Çanakkale'deki komutanlar arasında mümtaz yeri olan Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Cephesi'nde de gösterdiği bu varlıkla Osmanlı ordusunun genç kadroları arasında ismini berkittiği açıktır. Çağdaş Türkiye'nin tarihindeki yeni dönem önderini de ortaya çıkarmaya başlamıştı. 10 Kasım 1938'de ebediyete yolladığımız "Ulu Önder" böyle bir sarsıntının ortasında askerlik kadar politika da öğrendi ve

savaşın yerine iktisadi kalkınma ve yeni dünyaya kültürel uyumun gerekliliğini kavradı.

Dehasıyla Sivrildi

Türkiye imparatorluğu iktisaden yavaş gelişiyordu. Buna karşılık eğitimde ve bilhassa subay eğitiminde dünyayı yakalamaya muvaffak olmuştu. Bu yüzden genç komutan Mustafa Kemal Paşa, "cahil ve liyakatsiz" komutanlar arasında sivrilmiş herhangi biri değildir, nitelikli insanlar arasında ön almıştır. O, aralarından "dehası", yer yer sertliği ve atılganlığı ama eldeki imkânlarla hedefi ayarlamayı bilen ölçüsüyle sıyrılmıştır.

Devlet Kuran Mareşaller

Dünya Savaşı'ndan sonra devlet kuran başka mareşaller de vardı. Ama onların koşulları değişikti. Polonya'da Mareşal Józef Piłsudski ve Finlandiya'da Emil Mannerheim'a göre Atatürk'ün farkı, harap olmuş ve en değerli evlatlarını on iki yıl süren bir savaşta kaybetmiş bir milleti eğitim ve sağlık yönünden yeniden diriltmek zorunda oluşuydu. Bunu başarabilmiştir. İlerleyen yıllarda da devam eden bu atılımın ilk büyük hamlesi yine onun devrinde yapıldı.

Sağlık Bütçesi Her Şeyin Önünde

Mareşal cumhurbaşkanımız ve arkadaşları millî eğitim ve sağlık bütçesini her şeyin önüne koyacak kadar realistti. Dış politikada, henüz ateş ve barut kokan günlerde, Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'ndeki düşmanlarıyla yakınlaşmayı, ama

Dünya Savaşı'ndaki tatsız müttefiklerinden de gürültü koparmadan ve fazla sorun çıkarmadan uzaklaşmayı bilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Türkiye'yi bir yerde kurtaran ve bugünkü düzenine getiren bu davranıştır. Dış siyasette sivri dille yürütülen aşırı davranışlı politikalar yeni Türkiye'ye uygun değildir. Bunu Dünya Savaşı'nın hatalarını yaşayan nesil idrak etmişti. Çünkü tarihi yeniden yaşamak endişesi haklı olarak vardı.

Bizde Mantıksız İnsan Çoktur

Türkiye'de, ebedi başkomutanının generallik kılıcını alışının yüzüncü yılı olan 2016'da, dünyadaki askerî literatürün de öneminin sürekli altını çizdiği Mustafa Kemal Paşa'nın Dünya Savaşı'ndaki konumunu tartışanlar vardır. Bizim memlekette amatörler ve kasabaların çokbilmişleri böyle büyük iddiaları ortaya atmayı severler. Yalnız bu iddiaların çoğu gerçekle, hatta mantıkla bağdaşmayan siyasi polemiklerin ürünüdür. Ardından sırf dünya görüşlerinin değil, muhtelif grup sözcülerinin eleştirisini ve ana unsurun tahribini amaçlayan eğilimler de vardır.

Osmanlı ordusunun iyi eğitimli, bilgili mensupları hiç az değildi. Dört dili çok iyi bilen, iyi bir ressam olan Enver Paşa, çocuklara müzikal oyun yazacak kadar her dalda becerisi olan Kâzım Karabekir Paşa, Rusça dahil dört-beş dili iyi bilen Kut'ül Amare'nin asıl komutanı Albay Nureddin (sonraki Sakallı Nureddin Paşa), Nâzım Hikmet'in dayısı Ali Fuat Paşa... Bu gibi örneklerin içinde Atatürk sosyal yapıyı değerlendirmedeki ve sanat dallarındaki dehasını, yönlendiriciliğiyle ortaya koymuştur.

Kültürel Değişim ve Eğitim

Türkiye tarihinin hiçbir döneminde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi beşerî bilimlerin teşkilatlandırıldığı bir kurum, Romanist hukuk eğitimi veren fakülteler, Batı müziği eğitimi veren konservatuvarların hepsinin bir arada kurulduğunu göremeyiz.

Türkiye arkeolojiyi ve Batı müziğini imparatorluk döneminde de tanımıştı ama bunun eğitimini vermek, yaymak ve operayı kurmak başka bir başarıdır.

Son yıllarda Türkiye Kemalist dönemin birçok kurumunu sayıca ve nitelikçe geçti ama kültürel atılım ve anlayış alanında o devrin gerisindedir. Demokrasinin aksamasının sebebi de bu topallıkta aranmalıdır.

Atatürk ve kitap sevgisi.

34

SON ASRIN TABİRİ
YENİ TÜRKİYE

Cemalettin Server Revnakoğlu üzerine verdiğim konferansta[26], bir bölümü cımbızlama yöntemiyle (eskilerin siyâk-sibâk ilişkisi dedikleri) konuşma veya makalenin bütününden ayırarak zikretme huyunun çarpıcı ve küstah bir örneği daha verildi. Şunu söylemek lazım: Benim bahsettiğim "yeni Türkiye", son yirmi otuz yıl değildir. Öyle bir isimlendirme benim değil, partili vatandaşların işidir. Herkesin tarihi kendine göre isimlendirme hürriyeti olsa da, böyle bir hakkın dürüst dönemlendirme ve sağlam düşünce bakımından geçerliliği yoktur.

"Yeni Türkiye" deyimi ve sloganı son yüzyıl için kullanılabilir. Onda dahi İkinci Meşrutiyet'in, Genç Osmanlıların, hatta 18. asır Türkiye'sinin temel rolünü unutmamak gerekir. Bu memleket; tıbbiyeye, mühendislik eğitimine, modern topçuluk ve askerliğe ta 18. asırdan ve de Avrupa edebiyatı ile felsefesini asıl kaynaklara inerek en azından 19. asırdan beri inceleme sürecine sahiptir. En klasik tarihçimiz Cevdet Paşa da Çar I. Petro'ya, "Deli Petro" değil "Büyük Petro" demek gibi bir alışkanlığı erkenden

26 İlber Ortaylı, *Kültür Tarihimizin Emsalsiz Arşivi, Cemalettin Server Revnakoğlu ve İstanbul*, İstanbul, 24 Aralık 2022.

edinmişti. Ordumuzda, Harbiye'de muhtelif diller okunuyor, Rusça ve Farsça dahil tercümeler yapılıyordu, tıbbiyemizde her milletten profesör vardı. Arkeolojik kazılar yapıyorduk ama Cumhuriyet Türkiye'si bu arkeolojiyi üniversitede, akademik bir öğretim dalı ve bilimsel disiplin haline getirdi. Batı müziğine Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz bile vakıf. Hatta Sultan Abdülaziz ve Sultan Murad'ın besteleri var ama o müziği geniş kitlelere öğretecek, sevdirecek, götürecek insanları ancak Cumhuriyet'in devlet konservatuvarları yaptı. Bu iş Cumhuriyet'in başarısıdır.

Türk Münevverleri

Sözünü ettiğimiz Batı'nın ve Doğu'nun hâkimi Türk münevverleri Birinci Dünya Savaşı'nda, Balkanlar'da ve İstiklal Savaşı'nda şehit düştüler. Türkiye kaybettiklerinin yerine yenilerini koymak için uzun zaman uğraştı. Ancak şimdiki Z kuşağı, bu tip geniş ilgilere ve bilgilenme merakına sahip; her dala burunlarını sokan sevimli çocuklar onlar. Bu zeki kuşağın endişelendirici tarafı da var. Mevcut siyasi kadroların hiçbirini beğenmiyorlar. Bu kuşkusuz tatsız bir gelişme. Onların siyasetten uzaklaşmaları hem memleketimizin geleceği hem de demokrasi açısından büyük eksik yaratacak ve meydan hep sokaktan gelene, bilgisizlere kalacak.

İnsanlarımız tarih okumuyor. Aşağı yukarı dünyada her yerde aynıdır: En tarihsever ülkelerde, Almanya, Macaristan, İran, İtalya, İskandinavya, Rusya gibi yerlerde dahi tarih kitaplarını serbest olarak okuyanlar ülke nüfusunun yüzde 10'unu bulmaz. Ama hiç değilse okullarda doğru bir yöntem, düşünce ve tahlil öğretecek ders kitapları hazırlanır. Doğru bilgi verilir demiyorum ama mesela

Atatürk münevverlerle.

dönemleştirme doğru yapılır. Son yaşadığı yirmi otuz yılı insanlar hiçbir zaman devir olarak tasvir etmezler çünkü oturduğun hamamın hararet derecesini, yani ne olduğunu anlaman mümkün değildir. Yirmi otuz yıl milletlerin tarihinde kısa bir devirdir. Onu ilerinin tarihçileri dahi kalemlerinde tam, sağlıklı bir şekilde biçimlendiremezler; analojik ve senkronik (eş zamanlama) biçimlendirmeye tabi tutmazlar. Yani başkalarıyla benzetmeleri de, eş zamanlandırmaları da tutamaz.

Son Beş Yüz Yıla Bakılır

Bahsettiğimiz "Yeni Türkiye" son asrın sıfatıdır. Olumlu şeyler gibi olumsuz gelişmeler de orada başlar ve zamanınız da ister istemez o mirasın altında kalır. Ülke, bu mirası

değiştirebildiği ölçüde reformcudur. Bu değişiklik ve reformu da günü gününe gözlemeniz, hissetmeniz mümkün değildir. Geçen zamanın içerisinde bir değerlendirme yapılır.

Herhangi bir olayı değerlendirmek için Batı'daki ve Doğu'daki bilge çevreler son beş yüz yılı taramayı yöntem edinmişlerdir. Bu hukuki kurumlarda ve müesseselerde de böyledir, iktisadi yapılanmayı anlamak için de. Batı'nın tarih anlayışı ve branşları dünyanın doğusunda da başarıyla tatbik edilir ve kimin kime tarih öğrettiği malumdur. Siyasetçi doğru tarihçilik yapamaz. Ama dikkatli okur ve değerlendirirse isabetli hareket eder.

35

BİR CUMHURİYET AYDINI PROTOTİPİ
FALİH RIFKI ATAY

Orta Doğu'nun kan ve barutunu kokladı; Bahriye Nazırı ve Suriye ve Filistin Umum Kumandanı Cemal Paşa'nın özel kalemindeydi. Kendinden emin bir üslûpla bu dönemi ve yaşadıklarını *Zeytindağı*'nda anlatır. Subaylar yüz yüze muharebelerde bazen kurşun altında sürünerek gidip karşı tarafta ölen İngiliz zabitinin palaskasını söküp alırlarmış; bu onların hakkıymış. Has Belçika köselesinden kesilen, âdeta madalya gibi taşıdıkları bir ödül... Atay, Cemal Paşa'nın maiyetinde Alman işgali altındaki Belçika'ya gitmişti. Belçika kemerinden tutun da tıraş bileyicisine kadar her şeyi alıp dönmüş. Alman kayzerinin taktığı madalya, Viyana'da Avusturya İmparatorluğu'nun taktığı ve yaver olarak gidildiği zaman bomboş göğüslü olmasın diye burada peşinen takılan bir nişan cabası...

Falih Rıfkı Atay

"Birçok zabitin bu imtiyazı protesto ederek kendi madalyalarını yere çarptığını biliyorum" diye yazmaktadır.

Atay'ın hiç de liberal sayılmayacak görüş ve tavırlarına, sürükleyici ama yer yer sert kalemine rağmen çok insanın tiryakisi olduğu bir yazar ve çok kişinin hürmet ettiği bir aydın olmasının nedenleri vardır. 1960'ların moda düşünürleri ve yazarları başkalarıydı, ama Falih Rıfkıcılar hep vardı. Aklı başında bir arkadaşımı hatırlıyorum; her hafta cumartesi günleri İstanbul'a gidip kendisiyle görüşme yapmaktan büyük zevk alırdı. Cenazesine binlerce insan katılmıştı, devlet protokolünün dışındaki gönüllü kalabalık bazen sert üslûpla doğruları yazanı da istiyor.

İttihatçı ve Halk Partiliydi

Falih Rıfkı muhafazakârların şiddetli düşmanıydı; ağır yazılar yazardı, solcular da kaleminden nasibini alırdı. Hayatı boyunca İttihatçı ve sonra Halk Partili oldu, 1950'den sonra CHP'nin kalemşorluğunu yaptı. Hatta *Ulus* gazetesinin tavrını benimsemediği için *Cumhuriyet* gazetesine geçti. O da yetmedi; Bedii Faik'in *Dünya*'sına geçti. Ne var ki, 1965'ten itibaren artık CHP'li değildi. Demirel'i ve Adalet Partisi'ni savundu. CHP devri denildiği zaman Recep Peker'i tutardı. Ardından gelenleri, hele Başbakan Şemsettin Günaltay ve kabinelerini hiç tutmadı. 1946 sonrası CHP'yi bir tavizler yumağı olarak görürdü.

Bunu siyasi bir döneklik olarak nitelendiremeyiz. Bu çizgide yürüyen belirli bir takım vardı. Türkiye'nin İttihatçı eliti ve Jön Türk gençliği kendinden başka kimseyi beğenmez. DP'nin içinde saygı duyduğu tek isim de Celal

Bayar'dı, yani İttihat Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü ve Talat Paşa'nın adamı Mahmud Celal Bey.

İdamla Yargılanıyordu

Açıkça ifade etmiştir, Hamidiye devri nesilleri için yurt dışı gezisi bir hayaldi. "Boğazlar'dan iki tarafa geçen gemileri hasretle gözlerdik" demektedir. Dünyaya açıldığı zaman oraları nasıl gözlediği mühim. Kanaatimce oraları Batı'yı bilen, diliyle, kültürüyle bütün sınıflarını tanıyan bir gözlemci olarak değil, cazip yanlarını takip ederek seviyordu. Batı'nın noksanı ve çarpıklıkları onun için şimdilik hesaba katılmaması gereken unsurlardı.

İnkılapçılığında samimidir. Anadolu mücadelesini 1922'den beri değil, başından beri tutmuştur. Bu yüzden de Nemrut Mustafa Divanı'nda idamla yargılandı. İnönü Savaşları'ndan sonra sadrazam ve kabinenin değişmesi sayesinde idamdan kurtulduğu açık. İstanbul'da kalemiyle mücadeleye devam etti.

Seyahatnamelerini okumak bir zevktir, ancak *Hind Seyahatnamesi* Hindistan'ı anlatmaz. Görmek istediği Kemalist Hindistan'ı abartıyla anlatır. Yalan söylüyor diyemezsiniz, çünkü o zamanın Hindistan'ında her din, her mezhep, her siyasi görüşün âlâsı bulunduğu gibi Kemalistler de vardı. *Moskova-Roma*'da ise faşizm ve Stalinizmi getirdiği düzgünlük ve dinamizm ile takdir ediyor. Recep Peker'i de onun için tutardı. Çünkü Anadolu halkının, genelde de Türklerin düzenli dinamizmden mahrum olduğunu düşünenlerdendi. *Taymis Kıyıları* ve Arnavutluk gezisini naklettiği *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya* kitaplarında Balkanlar'a bakışını görürüz.

Zeytindağı'nın Yeri Ayrıdır

Asıl önemlisi Falih Rıfkı Atay'ı her zaman yaşatacak ve sevdirecek olan *Zeytindağı*'dır.[27] Bir imparatorluğun, bir güneşin trajik batışını, kaçınılmazı, keskin gözlemleri, realist ama hüzünlü bakışıyla anlatıyor. Bizim neslin tarih, coğrafya bilmeyen gençleri Türkiye'nin nereden ve nasıl geldiğini bu gibi eserleri okuyarak daha iyi anladılar. Hızlı solcu bir yazarımızın Falih Rıfkı'nın Kudüs civarındayken tırmandığı "Zeytindağı'ndan bakarken ben bu imparatorluğun çocuğuyum" sözünden nasıl etkilendiğini ve Orta Doğu'ya onun gözüyle bakmaya başladığını hatırlarım.[28]

Bence Falih Rıfkı Atay siyasi görüşleri de dahil her zaman okunacak, her neslin ilgiyle takip edeceği, düşünen bir gazetecidir. Basında böyleleri artık pek yok. Onu tanırsak, son yüzyılın Türkiye'sini bir yanıyla tanımışız demektir.

27 Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2023.

28 Gerçekten kendi gezilerimde de hatırlıyorum; Orta Doğu özellikle Filistin-Lübnan, Suriye, sadece Osmanlı tarihiyle değil şaşaasıyla da dünya halklarını etkileyen bölgedir. Türk tarihi, coğrafyaya hâkim olmadan bizdeki zavallı tarih edebiyatıyla anlaşılamaz.

34

ON İKİ ADA VE İSMET İNÖNÜ

1939 ve 1940 yıllarında Türk dış politikası büyük gerilim içindeydi. Sovyetler Birliği ile yapılmak istenen Saldırmazlık Paktı, Stalin'in açık reddine değil ama oyalamasına tosluyordu. İngiltere ve Fransa ile olan benzer antlaşmaların bu mekânda ve zamanda pek fazla bir şey ifade edemeyeceği açıktı.

Almanya, Türkiye'nin istediği bir müttefik değildi. Türkiye'ye o dönemde ve hatta sonraki dönemde için yöneltilen Alman taraftarlığı ithamları asılsızdır. Belirli istisnalar hariç bürokraside böyle bir hava yoktu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Alman antipatisi, açıkça ifade edilmese de köklü prensiplerinden biridir. Türkiye her gününü endişe ile atlatan bir ülke haline dönmüştü. Savaşın sıkıntıları, alınan asayiş tedbirleri şüphesiz ki iktidarla geniş kitlelerin arasını soğutmaya yetiyordu. Üstelik Alman-Sovyet, Ribbentrop-Molotov Saldırmazlık Paktı ve ikisi arasında Doğu Avrupa'nın paylaşılmasının yarattığı havayı çaresizlik içinde seyretmekten başka bir durum düşünülemezdi.

Uykudan Kalkıp Zeybek Oynadı

Sınır boyu kurulan Çakmak Hattı için silahaltına aldığımız bir milyona yakın asker ülke nüfusunun önemli bir

kısmıydı. Üretimde yarattığı yıkım kadar, yeterli donatılan bir savunma gücümüzün olmadığı açıktı. Gelişmeler çok umulmadık bir şekilde hızlı oldu. Nisan 1941'de Yugoslavya ve ardından Yunanistan Nazi Almanya'sı tarafından işgal edildi. Bulgaristan-Romanya çizgisi ise çoktan Reich'ın kontrolündeydi.

22 Haziran 1941'de herkesin beklemediği ancak bazı uzmanların hissettikleri gelişme aniden patladı. Reich askerleri Brest'teki Rus mevzilerine saldırmıştı. Bu haber sabaha karşı Reisicumhur İsmet İnönü'ye uyku saatinde ulaştırıldı. Uyanan cumhurbaşkanının bu haber üzerine korkunç bir kahkaha patlattığı ve bunun dakikalarca sürdüğü söylenir.[29] Bir uzun gerilimin boşalma anıydı. İlk badire atlatılmıştı. İki düşmanın birbirini yemesi seyredilecekti.

Almanya, Kuzey Afrika'da ilerliyordu; hedef Mısır'dı. İtalya da yanı başındaydı. Şimdiyse bir yıldırım harbiyle daha evvel seçkin komutanları Stalin tarafından iç ayıklama ve darbede yok edilen tank kuvvetleri dağıtılmış ve Mareşal von Bock, Moskova önlerine dayanmıştı. Stalin'in şehri hiçbir zaman terk etmediği söyleniyorsa da, Smolensk'teki kuvvetlerine önem verdiği biliniyor. Galiba Hitler, Smolensk'teki Rus savunmasını fazla ciddiye aldı ve Smolensk'teki ordunun imha edilmesini emretti.

Şurası bir gerçek: Rusya'nın erken bastıran kışı, geniş bir ülke oluşu, öte yandan Kuzey Afrika'da General Montgomery'nin varlığı işlerin rengini değiştirmişti. Üstelik Sovyetler Birliği'nin müttefik devletlerle yakınlaşması, bilhassa Amerikan askerî yardımını alması vaziyeti daha da değiştirecekti.

29 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.

Afrika'da Almanların ve İtalyanların İşi Bitti

Kritik bir zamanda, Temmuz 1942'de Rommel'in orduları durduruldu. Mareşal Montgomery, "Çöl Tilkisi" denilen Rommel'i durdurmuştu; İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularının en ciddi ve eski Alman ekolünü temsil eden mareşali, iki aylık bir ısrardan sonra Kuzey Afrika'dan itilmeye başladı.

23 Aralık 1942'de Tobruk, Rommel'in elinden çıktı. Afrika'da Almanların ve İtalyanların işi bitmişti. Zaten 2 Kasım 1943'te Kızıl Ordu Kiev'i ele geçirdi. Ocak 1943'te ise Almanlar Kafkaslar'dan çekildiler.

On İki Ada'nın İşgal Edileceği Açıktı

Bütün bu hengâme içerisinde İtalya'da parti ve devlet Mussolini'ye darbe yapmıştı. Darbe aslında Faşist Büyük Konseyi'nde başladı. Yeni İtalya Mussolini'yi tevkif etti. Almanların onu başarılı bir operasyonla kaçırmayı başarması sonucu kuzeyde bir İtalyan Sosyal Cumhuriyeti kuruldu ve başına geçirildi. Böyle bir ortamda İtalya'nın elindeki On İki Ada'nın Almanlar tarafından işgal edileceği açıktı ve adalardaki özellikle Yahudi nüfus için kara günler başladı. Almanya'nın da çöküntü günleri başlamıştı.

25 Eylül'de Cumhurbaşkanı ile Kars gezisinde temasa geçen Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun, von Papen'in kendisine Almanya'nın adaları teklif ettiğini bildirdiği görülüyor. Kullanılan evrak bile yanlış okunmuş. Teklif doğrudan sefirden gelmiyor. Sefirin istihbarat şefi, Naci Perkel'e durumu bildirmiş ve sefirin cevabının beklendiğini söylüyor.

Rodos ve 12 ada da Türktür

Vatan 28.8.1946

Gaspedilen adalarımız Anadolu'nun bağrına dönmeli ve Yunanlıların tarassutundan kurtulmalıyız

Anadolunun iktisadi, tarihi ve coğrafi bir parçası olan Rodos, on dördüncü asrın başlarından itibaren Selçuk Sultanlarının idaresinde bulunmuştur. Zamanla bir korsan yuvası haline gelmişti. Akdeniz sularında bir Müslüman ticaret gemisi yakalansa bu adaya getirilirdi. Garp sularında İspanyollardan kaçmaya muvaffak olan Müslüman-lar, tarak sularında Rodoslulara esir düşerdi. Ada zindanları Türk ve Müslüman esirleri ile dolu idi.

Fatih Sultan Mehmet Han, armadası ile halde Rodos'u fethe fırsat bulamamış, ölümünden bir esnek:

— Rodos ceziresini almağı çok isterdim.

(Devamı Sa. 7 Sü. 7 de)

ATİLAS
PATMOS
LEROS
LEVİTA
KALİMNOS
BODRUM
MUĞLA
MARMARİS
İNİMİ
SÖMBEKİ
TİLOS
SİRİNA
HERKİT
KEPPE
RODOS
FETHİYE
EŞEN
KAŞ
FİLİ

On İki Ada ve Türkler

Saracoğlu'nun durumu arz etmesi üzerine Kars gezisindeki cumhurbaşkanı, Almanların adaları kayıtsız şartsız teslim etmeyeceğinin çok açık olduğunu, bu yüzden İngilizler ve Yunanlarla ihtilafa girilemeyeceğini belirtiyor. Cumhurbaşkanının cevabının tarihi 26 Eylül 1943'tür. Almanların takımadaları Türkiye'ye, üstelik de güdümlü bir şekilde teslim etmesi akıl sahiplerinin kabul edeceği bir durum değildir. Fevkalade tehlikelidir. Düşününüz ki birkaç ay evvel müttefikler, en başta Amerikalılar, İtalya'dan saldırıya geçmişlerdi. Bir yandan da Avrupa'ya bir çıkarma yapılacağı, yeri belli olmasa da artık bir sır değildi. Böyle bir hediyeyi kabul eden Türkiye'nin başına neler gelirdi, düşünmek ve tahmin etmek kolaydır. En kötüsü de faşizmin (!) ve Alman istilasının (!) tasallutundaki Türkiye'yi Kızıl Ordu'nun kurtaracak olmasıdır (!). Batılılar sadece Yunanistan ve İtalya'yı

işgal etmek gibi bir görev üstlendiler. Balkanlar'daki bütün Alman müttefikleri Sovyet Rusya'nın eline bırakıldı.

Hayal Üzere Tarih Yazılamayacağı Açık

On İki Ada konusunda İsmet Paşa'nın suçlanması hiç anlaşılmaz. 1912 Londra ve Uşi (Ouchi: Lozan'ın bir semti) antlaşmaları sırasında İsmet Paşa henüz yarbay rütbesinde bile değildi; Yemen'deki ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın isyan bastıran ordusunda kurmay başkandı. Lozan'da Semadirek istendi. Vermediler. Verilmeyen şeyin üzerine iki tabur askeri gönderecek gemimiz bile yoktu.

Hayal üzere tarih yazılamayacağı çok açıktır. Bunun siyaseten kullanılması da fevkalade tehlikelidir. Türk tarihçiliği ve dış politikasına yakışan bir tavır değildir. Daha ziyade Balkan ülkelerine mahsus bir hayalperestliktir. Eski bir devletin hiçbir zaman bağımsızlığını kaybetmeyen vatandaşlarıyız. Bürokrasimizin, sivillerin ve askerlerin aldığı bir miras vardır. Bu ciddiyeti korumak gerekiyor.

35

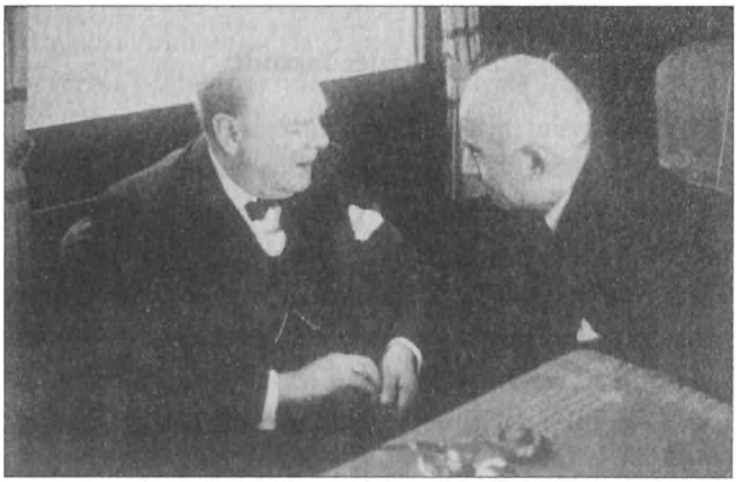
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN TARAFSIZLIĞI

1940 başları, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ve maalesef Almanya'nın önlenemez askerî gücüyle yükselişe geçtiği yıllardı. Sadece etrafındaki küçük ve askerî bakımından güçsüz ülkeleri değil dünya büyüklerinden biri olan ve motorize orduya sahip Fransa'yı da mağlup ettiği bir yılda, Nazi Almanya'sı en azından İngiltere, Fransa kadar büyük bir kuvvet haline geldi. Üstelik de Stalin Rusya'sıyla, Stalin'in bazı taraftarlarının iddia ettiği gibi sadece zaruretten değil, toprak ilhakı arzusundan dolayı anlaştı. Sovyet Rusya'yı yanına alma başarısı, Birinci Dünya Savaşı'nın gayrimemnun birtakım Balkan devletlerini Almanya'yla ittifaka teşvik etti.

İnönü Türkiye'si Dünya Savaşı'nın yarattığı iktisadi darlık ile kesintiye uğramıştı. Ülke dış ticaret şartlarında büyük sıkıntılar çekti, askere alınan nüfus askerî eğitimden yeterince yararlanamadı, müsadere edilen veya savaş şartları dolayısıyla el konan çift hayvanlarının muhafaza edilebileceği ahırların dahi olmamasından dolayı bazı harap camilerin kullanıldığı açıktır. Bu son husus, Stalinist Rusya'ya has bir olayın çok uzun zaman camilerimizin ahıra çevrildiği gibi bir dedikodu olarak bazı çevrelerce Türkiye tarihine yamanmasını beraberinde getirmiştir.

İllüzyona Kapılmadı

Hayatın zorlukları içerisinde nakdi vergilerin etkin bir değerinin olmadığı, dolayısıyla madenlere bazı nüfusun da âdeta zorla indirildiği açıktır. Bu anılar çok uzun yıllar kulaktan kulağa yaşamıştır. İnönü döneminin en önemli olayı dış politikada illüzyona kapılmamak ve Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği tecrübelere istinaden Alman kavminden uzak durmaktır. Savaşmayan ülkelerin içerisinde İngiltere'ye karşı iltifatkâr davranan, ticari ilişkiler kadar diplomatik ilişlerde, hatta askerlikte de davranışını değiştirmeyen tek ülkedir. Evet, son kertede, savaş sürecinde Türkiye sınırları içinde uçağı düşen, gemisi batan askerlere gayet insani davranmak da buna dahildi. Şüphesiz böyle bir yaklaşım Mihver kuvvetlerinin mensuplarına ve askerlerine de uygulanmıştır. Ama kamuoyunda muhtelif düşünce tarafları ve hatta devletlerin siyasi mahfilleri kendilerine

İsmet İnönü ve Winston Churchill

yapılanın öbür tarafa, rakibe de gösterilmesini faşizm veya İngiliz taraftarlığı diye nitelemekten çekinmemişlerdir.

Tarihî Olgunluğun Eseri

1941'de Nazi Almanya'sından yediği ani darbe ve birdenbire umulmadık şekilde harbin içine girmesi Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki rahatsız edici durum ve politikasını durdurmuşsa da, yapı hemen hemen aynı kalmıştır. Dönemin içinde hem devlet yönetimine ve konan kurallara mümkün mertebe itaat etmesi hem de kanunların bireysel ihlali dışında başkaldırı hareketlerinin görülmemesi Türkiye halkının tarihî olgunluğuna bir işarettir. Bürokraside bilhassa Dışişleri'nde bazı yüksek rütbelilerin Alman taraftarı görünmesinin kendi seçimleriyle alakasının olmadığı, ortada cumhurbaşkanının ve çalışma arkadaşlarının büyük bir mizansenle (sahneleme) böyle bir İngiliz-Alman taraftarlığı revüsü sergiledikleri anlaşılmaktadır.[30]

Ağır Krizler Yaşandı

Öte yandan Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesi ve Haziran 1941'de Sovyetler'le savaşa girip Yıldırım Harbi'ni gerçekleştirmesi Türkiye'de sıkıntılı günlerin başlangıcı olmuştur. Dışişleri, Millî Savunma, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı ağır kriz içindedir. Soğukkanlı davranılmasına rağmen memlekette Mihver'i ve müttefikleri tutan bazı kişi ve grupların ölçüsüz davranış ve yazıları son derece rahatsız edicidir. Güya, Hitler'in Türkiye'ye saldırı ihtimalini Ankara'daki

30 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Büyükelçi von Papen'in önlediğini hatıratında kendisi iddia ediyor. (Tarihî hatırat ne derecede güvenilir bir kaynaktır!)

Savunma Böyle Güçlendi

Görünen o ki Hitler, Bakü petrollerine ve Orta Doğu'ya çok kolay ilerlemeye başladığını, Sovyetler Birliği'nin güney yolunu izleyerek buna daha çok muvaffak olacağı zehabına kapılmıştı. Nitekim Kafkaslar'da Elbrus Tepeleri'ne ulaştı, cenubi Kafkasya'ya inmesi an meselesi olarak görüldü. Ne zaman ki Moskova ve Stalingrad Savaşlarında Hitler ve genelkurmayın bazı komutanları bekledikleri başarıyı ve sürati gösteremedi, o zaman bir buhran ortaya çıktı. Sovyetler arazisinde ilerleyen Almanya'nın yerli halka davranışı, sivil halka uygulanan şiddet ve katliamlar; işgal edilen topraklarda Yahudiler, Çingeneler gibi ırkların tahribine başlanması, bu işin ısrarla sürdürülmesi ulusal, yerli güçlerin savunmasını güçlendirmiştir. Stalin bu sefer müttefiklerle ve 1941'de savaşa giren ABD ile yaptığı Ödünç ve Kiralama Antlaşması'yla (Lend-Lease) Kızıl Ordu'yu daha iyi teçhiz edebildi ve yardım yolu için de İran'ın batı bölgeleri işgal edildi. Alman taraftarı olduğuna ihtimal verilen Rıza Şah tahtından edildi, yerine oğlu geçirildi.

Yataktan Zeybeğe

Bu ortamda Türkiye'nin Sovyetler'e karşı güvenilmezliği 1939'daki Molotov-Ribbentrop Antlaşması'ndan beri artmıştı. İngiltere ve Fransa'nın savaş mukavemetinin Fransız yenilgisiyle zayıflaması, Almanya'dan ise kesinlikle uzak durulması belirsizliği arttırmış, psikolojik ortam bozulmuştu. Profesör

Enis Tulça'nın bana verdiği sözlü rapora göre, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını belirten kesin bir istihbarat belgesini ele geçiren MAH (Millî Emniyet Hizmetleri) Reisliğinden bir heyet, Brest'teki Alman saldırısı haberi sabaha karşı İsmet Paşa'ya iletti. Haber karşısında âdeta sinirleri boşalan İsmet Paşa'nın haberi neşeyle karşıladığını belirttik. Haziran 1941'de neredeyse bütün Balkanlar'ı ele geçiren ve Kuzey Afrika'da ilerleyen Almanya'nın Sovyetler'e saldırması İsmet Paşa'nın tecrübeli kurmay gözüyle doğru değerlendirilmiştir.

Üç Yıl Savaş Dışında

Türkiye harbin dışında kalabilecektir. İngiltere'nin ittifak teklifini de reddetmiştir. Bu doğru bir davranıştır, çünkü İngiltere'yle ittifak demek ilk anda Batı sahillerimizin Almanya tarafından işgali, ardından da Kızıl Ordu'nun ülkemizi kurtarmaya gelmesi demektir. Kaldı ki On İki Ada'yı bize verme tekfinde bulunan Almanya'nın bu teklifinde yeterince ciddi olmadığı, zira kontrolü elde tutmak istediği anlaşılıyor. Dolayısıyla son anda Almanya sayesinde katılmadığımız harbin ganimetinden yararlanmanın da akılcı bir davranış olmayacağı açıktı.

1948 yılında İsmet Paşa'nın "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Tarafsızlığı" başlıklı makalesi bu esasları aksettirmektedir. Türkiye bu savaş boyunca Montrö Antlaşması'nın hükümlerinden gayet iyi yararlandı, Boğazlar'ı hiçbir tarafın bahri kuvvetine açmadı. Topraklarına düşen esirleri karşılıklı olarak en medeni şekilde entegre etti. Savaşın ilanından sonra dahi Alman ve Japon tebaalılar ile pasaportlulara ülkenin ağır şartları içinde mümkün olan en uygun enterne işlemini uyguladı.

36

TÜRKİYE CUMHURİYETİ YÜZ YIL ÖNCE NASILDI?

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılı" üzerine bir panel düzenlendi, ben de hem açış konuşmasını hem de oturum başkanlığını üstlendim. Panelde, Kıbrıs Türk Cumhurbaşkanı Ersin Tatar Beyefendi ile Azerbaycan cumhurbaşkanını temsilen Parviz Şahbazov, ayrıca büyükelçiler ve Türk dünyasından değerli akademisyenler bulunuyordu. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında diğer Türk toplulukları temsil eden değerli isimlerin de orada olmasını bir hayli önemsedim.

Benden Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık tarihinin, bir muhasebesini yapmam istendi. Bu yüz yılın muhasebesini yaparken Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi değişimi kadar içinde bulunduğu dünyanın eşiğini de ele almak durumundayız. Çünkü Türkiye ilk büyük harpteki önemli faktörlerden biridir. Bu harp çok uzun yaşamış bir imparatorluğun yıkımı ve yeni bir cumhuriyetin kuruluşu ile sona erdi. İmparatorlukların yıkılışı ve yeni idarelerin teşekkülü sadece bize has şey değildir. Avusturya-Macaristan da yıkıldı ve Orta Avrupa'da istikrarsız bir şekilde kurulan başka devletler ortaya çıktılar. Böylece Avusturya ve Macaristan, Türkiye serüveni gibi yaşanan bir Trianon

Antlaşması ile yeni bir döneme girdi. Elbette bu kalıntıların sonu gelmiyor. Versay antlaşmalarıyla ve Paris'te yapılan, savaş bitirdiği sanılan ama aslında savaş getiren, "ebedi olarak barışa kazma vuran" (bu tabir benim değildir, artık enternasyonal bir deyimdir) bir dizi anlaşmayla yeni bir istikrarsız dünya doğdu. Bu istikrarsız dünyanın içerisinde Türkiye ve diğer Türk devletleri ile Türk halkları ne durumda olacaktı? Bu, yaşanan tarih; henüz sonuca varmadı. Ancak ortaya çıkan kompozisyon bizim için hem umut verici hem de bazı endişeleri içinde barındıran bir yapıdadır.

Dünyada Kölelik Kalktı mı?

Şunu iyimserlikle ifade etmek istiyorum: İktisadi kalkınma ve iş dünyasında Managerial Revolution denilen sevk ve idaredeki kalifikasyon ve mühendislik ile tıp alanındaki gelişmeler bakımından bizim dünyamız umut vericidir. Ama çevresel kriz, iklim krizi ve açılışta vurgulandığı gibi gelir dağılımındaki eşitsizlik bakımından bu dünyanın dışında kalmamız mümkün değildir.

Maatteessüf beyan etmek zorundayız: Yazılı tarihine sahip olduğumuz dünya, Firavunlar devrinden beri hiçbir zaman bu derece adaletsiz bir iktisadi yapıya sahip olmamıştır. Firavunların lüksünü söz konusu bile ettirmeyecek bir zenginlik, bir iktidar günümüzde Firavunlar devrinin iktidarının kültürüne, manevi değerlerine ve adalet anlayışına sahip olamayan dar bir zümrenin elindedir ve bence asıl tehlike buradadır.

Maalesef insanlık mazideki Roma İmparatorluğu'nun, Firavunlar dünyasının, İran İmparatorluğu'nun ve Osmanlı

İmparatorluğu'nun düzeyindeki bir akla bugün yüzde bir bile sahip değildir. Medyada hep Sovyet kalıntısından, yani Rusya'daki oligarklardan söz ediyoruz; edilsin, onları alaya alıyoruz; alalım. Ama bu tarafın oligarklarının adil olduklarını, vicdan ve duygu derinliğine sahip bulunduklarını, asırlardan beri ulaştığımız insani değerleri kavradıklarını söyleyebilir miyiz?

15. ila 18. yüzyıl arasında Fransa, Avusturya İmparatorluğu ve hatta Britanya'nın bugünkü dünyadan çok daha aklı başında olduğu ortadadır. Bugünkü dünyada eksikliği bilinen şeylerin nasıl elde edileceği, ne şekilde taşınabileceği belli değildir.

Bu ortamda kendimizi değerlendirmemiz gerekiyor. 1918'de Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak, memleketi işgal eden İtilaf Devletleri'ni buradan atmak, Enver Paşa'nın İslamcı Turan İmparatorluğu'ndan çok daha hayalperest bir fikir gibi görünebilirdi. Ama bu hayali besleyen, zihninde saklayan, planlarını yapan o deha ve onunla buluşan kadrolar Türk tarihinin önemli şahsiyetleridir. Eğer mağlubiyet sonrası bir anda millî mücadeleye devam edebildiysek; yeniden devlet düzenimizi toparlayıp, mücadeleyi yürütüp, bir imparatorluğun idaresinin sona erdiği yerde bir cumhuriyet kurabildiysek, hiç şüphesiz ki, tarihimizin verdiği doneler ve sınıflar ön planda rol almışlardır. Eğer bu cumhuriyet yeni kültürel yapılanmada, bir modernizasyon ile tarihî yolda yürümeye devam ediyorsa, bundaki büyük payın içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel yapısı kadar etrafımızdaki Türk halklarının modernleşmesinin ve modernleşmenin ürettiği felsefenin ve aynı zamanda kültürel çokluğun payı vardır.

Noel'de Evimizdeyiz Masalı

Şunu bilmek zorundayız: Ankara'da opera kuruluyor ve İran Şahı seyretmeye geliyor. Bu olay aşağı yukarı doksan yıl evveldi. *Özsoy Operası*'ndan söz ediyorum. İran Şahı Muhammed Rıza geri döndükten sonra Tahran'da operayı teşkil ettiriyor. Türkiye'de çoğumuzun bilgi dağarcığımızın dışında tuttuğu bu kültür olayını bir açık oturumda ilk opera sopranolarımızdan Semiha Berksoy, Köln Televizyonu'nda anlattığında, aynı oturumda bulunan asrın büyük sosyologlarından biri, birden heyecana geldi ve dedi ki: "Kohl ve Giscard gibi şahsiyetler kendilerini ne zannediyorlar?" Tercüme aynen böyle. "Türkiye çoktan köşeyi dönmüştür ve etrafında da böyle bir dünya oluşmuştur. Bunu anlamak zorundayız" dedi. Bu rastgele politik bir görüş değildir. Modern devrin büyük bir sosyoloğunun, ama her şeyden evvel modern bilimlerin, sosyal bilimlerin merkezi sayılacak Britanya'nın benimsediği önemli bir Alman, ani görünse de tefekkürüdür. Bunu bizim, dünyamız için bir tasvir olarak saklamamız gerekir. Bu tasvirin etrafında olumlu ve olumsuz bakışlarımızla zamanı değerlendirmemiz gerekir.

1919'da bütün dünya gibi ortak sebeplerle bugün de ahmaklık olarak değerlendirilen bir büyük harp bitti. Tarihte görülmeyen bir olaydı. Üstelik sosyal bir olaydı. Küçük bir provası sayılacak Amerikan İç Savaşı'nı bilmeyen entelektüeller ve askerî uzmanların bunda büyük payı vardı. Zannettiler ki, eylül-ekim ayı içinde başladıkları savaş Noel'de bitecek ve muzaffer olarak evlerine dönecekler. O Noel hiçbir zaman gelmedi. Dört yılın sonuna gelindiğinde elde ettikleri şey en fazla bir Pirus Zaferi idi. Bu arada milletlerin sosyal düzenleri alt üst olmuştu. Dört yıl önceki

eski dünya bitap insanların gözünde, "gute alte Welt" ve "gute alte Zeit" idi; yani "eski güzel dünya" ve "eski güzel zamanlar" diye anılıyordu.

Bugün de benzeri bir durum var. Dünyada köleliğin kalktığını söylemek hukuki olarak bakarsanız normaldir ve doğrudur. Ama acaba gerçekten kalkmış mıdır?

Organ mafyalarının küçük çocuklara musallat olduğu, genç kızların iş pazarında hayatlarını bir şekilde teminat altına alamadığı, kitlelerin açlığa mahkûm olduğu ve hayatların emin ellerde olmadığı bir dünyada köleliğin kalktığından nasıl övünerek söz edebiliriz? Son derece enteresan bir durum.

Bu güvensiz dünyanın ortasında, Avrasya ülkeleri olarak korkunç Ukrayna-Rusya Savaşı ve Orta Asya'nın sınırlarında cereyan eden rejimlere rağmen belki nispeten rahat bir bölgedeyiz. Savaş tahribatının dışında bulunuyoruz.

Türkiye'nin Atılım Alanları

1919'da bütün dünyanın münevver kadroları harplerdeydi. Eldeki iktisadi yapı gerilemişti. Kırsal yapı sanıldığından daha da fakir durumdaydı. Büyük Fransa'nın yüzde 50-55'i köylüydü, ki onlara buna çiftçi dahi diyemem. İngiliz sosyoloji anlamında sıkıntılar içindeki köylüler de *farmeri* olmaktan ziyade fakir çiftçilerdi.

1939-40'ta büyük harbe girerken de durum iyi değildi. Mesela Alman işçi sınıfı harpten önceki güvenini, umudunu da kaybetmişti ve orta sınıfların güvensizliği Nazizm'i besleyen asıl olaydı.

Rusya'da gelenekler bir kalkınma sağlıyordu. Yeni bir değişim getiriyordu. Ama bu değişim ve kalkınma hiç

şüphesiz dünya hümanizminin istediği ölçü ve çizgide devam etmiyordu.

Türkiye Cumhuriyeti ise kısa zamanda ziraattaki gerilemeyi telafi etti. Birinci Dünya Savaşı öncesi şartlarından daha iyi duruma geldi. Bu açıktır. Bir sürü ülke bunu temin edememiştir. Sağlık problemleri bakımından da 1934'te Hitler Almanya'sından kaçarak bize sığınan hekimlerin Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın talimatı ile ülkemize kazandırılması bir başarıdır. Beklenenin üstünde bazı neticeler elde edilmişti. Bazı problemler devam etmekteydiyse de, Türkiye sosyal tıp alanında yeni sosyalist Avusturya'nın cumhuriyetçi sağlık sistemini tatbik etmiş, önleyici tıp tedbirleri ile halk sağlığında adımlar atmıştır.

Lakin Türkiye köy yapısı içindeydi. Eğitim reformları bakımından Birinci Dünya Savaşı bittiği zaman halkın büyük kısmının okuma yazma dahi bilmediği bir gerçektir. Şüphesiz ki Türk imparatorluğunun cumhuriyete devrolan bir kalıntı kısmı da vardı. Alfabe meselesi buna benziyordu. Bu işin halli için harf devrimine gidildi. Harf devrimi yeni Türkiye'nin ve idareci kadronun, hatta bazılarının belirttiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın aklına gelen bir çare değildi. Türk dünyasında çoktan beri tartışılmaktaydı. Bazı yolları beraber yürüdüğümüz, neticesinde beraber katlandığımız sıkıntıların yanında meyvesini de beraber devşirdiğimiz açıktır: Türk tiyatrosu, Türk operası ve Türk harf devriminin mucidi Kafkas Azerbaycanlı Mirza Fetali Ahundov'dur. Onun artık iki yüz yıla yaklaşmakta olan harf devrimi projesini İstanbul'da Makam-ı Saltanat'a ve Encümen-i Daniş'e bilimsel olarak sunduğunu biliyoruz. Latin harfleri projesi, o dönemde büyük bir infial ile karşılanmıştır ve

kabul edilmiş değildir. İmkânsızlığı tartışılmış, ünlü maarif ve kültür adamı da Mecidiye Nişanı verilerek memleketine geri gönderilmiştir.

Kafkasya bölgesinde Tiflis, Balkan ünitesinde Selanik, bir tarafta Halep ve diğer tarafta İzmir kültür merkezlerinde imparatorluğun bütün halkları kültür birikimine sahipti. Mesela Bulgaristan'ın ilk Bulgarca gazetesi İzmir'de çıkmıştır. İstanbul yeni Bulgar kültür merkeziydi. Bu, kilisenin bağımsız Ortodoks Kilisesi'nden otosefali alması hareketinin de başlangıcını sağlamıştır. Atatürk'ün memleketi olan Selanik, Avrupa ile Asya sınırında bir bağlantı yeri idi. Orada imparatorluğun sivil ve asker aydınları bir arada yaşamışlardı. Okumaktan çok tartışmayı bir arada tutabiliyorlardı. Bu ortam Balkanlar'da uzun bir süre korundu. Sadece Türkler değildi. Diğer milletlerin de aynı kazan içinde kaynadığı bir gerçektir. Maalesef tarihimizdeki gecikmeler dolayısıyla bu gibi şeyler çok sonradan öğrenilmektedir. Bunun üzerinde de ısrarla durmamız lazım.

Kaybolan Münevverler

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde endüstrileşmede, tıp biliminde, mühendislikte mirası devam ettirirken sıkıntısını çektiğimiz olay, şarkı ve garbı birlikte biriktiren entelektüellerin ortadan kaybolması oldu. Uzun süren Birinci Dünya Savaşı ve hatta İstiklal Harbi önemli ölçüde münevver kadrolarımızın eksilmesine neden olmuştur. Üstüne Sovyetler Birliği'ndeki Stalin rejimi bazı alanlarda önemli aşamalar kat edilmesine rağmen millî entelektüel sınıfının canını yaktı. Bu, bir ölçüde Rusya'nın da uğradığı bir felaketti.

Ama asıl felakete insanlarımız uğradılar. Bütün bunların telafi edilmesi zaman alacaktır. Büyük başarıları adımlamalarına rağmen hâlâ bu sıkıntıları çektiğimiz açıktır. İktisadi sistemimizin düzelmesi, gelişmesi ve göz alıcı birtakım gelişmelere rağmen bu eksikleri hissediyoruz.

Azerbaycan'ın münevverleri çok kısa sürede enternasyonelleştiler. Lisan olarak Rusçanın yanında İngilizceyi geliştirdiler. Türkiye ve dünya ile ilişkiler arttı. Bakü'nün sokaklarında artık dünyanın her yerinden iş gruplarına rastlıyoruz ve dünyanın her yerinde de Azerbaycanlı genç adamların iş yaptığını görüyoruz. Bunlar bizim için umut verici gelişmeler. Ama şunu da söylemek lazım; Türk dünyası hâlâ kaynağına gitmeyi arıyor.

İzmir İktisat Kongresi'nin bu sene yüzüncü yıl dönümünü kutladık. O kongrede iktisat ve iktisadi tedbirler kadar tartışılan bir mesele de çok enteresandır ki, harf devrimiydi. O zamanın insanları bunu tespit ediyor, hatta harf devrimi tartışılıyor ise, umumi bir bilinç vardı demektir. Bu bilinci bugün burada da göstermek zorundayız. Maalesef kültürel mirasımızdan, tarihimizden, kültürel yapımızdan çok uzak kalıyoruz. Bunun modern hayatın zorluklarıyla bağdaşmayacak, unutulabilecek bir konu olduğunu düşünüyoruz, ki tamamıyla doğru değildir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kaldı ve bunu ustalıkla yaptı. Birtakım Balkan devletleri Almanya'yla ittifakın kendilerine kaybettirdiklerini geri kazandıracağını düşündü. Hatta bir ara Yunanistan da bu düşüncedeydi. Ünlü İstiklal Harbi komutanlarımızdan Büyükelçi Hüsrev Gerede hatıratında bunların hepsini vesikaları ile teşhir etmiştir, Gerede'nin hatıratı vesikaya dayanan bir hatıratır.

İsmet Paşa, Churchill'e Ne Sordu?

İsmet Paşa, dış politikada çok katı, iç politikada çok sert davranmış olabilir. Yeni Türkiye'nin yapısı bu harbi anlamaya ve karşılamaya maddi ve manevi yeterli değildi. Zaten önünde bir model de yoktu.

Fakat İsmet İnönü'nün görüşü çok kuvvetliydi. Almanları sevmiyor, onlara güvenmiyordu. Almanların karşısında olan İsmet Paşa, müttefik devletlerinin de kendisine bir kazanç getirmeyeceğini düşünüyordu. Çok haklıydı. Kahire Konferansı sırasında Churchill'e ustalıkla, "Burada güvenlik var mı? Nasıl sağlıyorsunuz?" diye sordu. "Burada bu kadar uçak var. Bu kadar tankla korunuyor, öyle mi?" dedi. Sonra devam etti: "Sizin bana verdiğiniz uçak sayısı bunlardan az. Ben bunlarla mı Almanlarla savaşacağım?"

Rodos ve On İki Ada'nın Türkiye'ye Almanlar tarafından verileceğini ve bunu bizim reddettiğimizi efsane halinde söyler dururlar. O şekilde verecekleri ne kadar sağlamsa, Almanların ittifak teklifi de o derece yapmacıktı. O zamanki devlet ricali bunu görecek tecrübeye sahipti. Her zaman için görgülü insan, devrimci bile olsa daha tedbirli olur. Devrimi yapan, arkadaki malzeme kadar kuvvetli ve derinse daha başka hareket eder. Türkiye'nin yüz yıllık tarihinde bunu her zaman görmek mümkündür.

Soğuk Harp içinde bazı şeylere fazla kapıldık ama bir şeyin üzerinde durmayı bildik: Hiçbir zaman Amerika Birleşik Devletleri'nin, hatta İspanya'nın ve Britanya'nın Küba politikasını takip etmedik. Küba'yı her zaman tanıdık, Küba'nın da burada her zaman bir büyükelçiliği oldu.

Son depremde gelen heyetlerin hepsine müteşekkiriz. Bu şükran duygularımızı hiç şüphesiz ki kardeş ülkeden

gelen Azerbaycan ve siyasi ve diplomatik krizin içerisinde olduğumuz Yunanistan'la da belirteceğiz. Yunanistan Afet Bakanı daha ilk saatlerde büyükelçiliğimize yerleşmiş ve yardım harekâtını organize etmiştir. Biz de İkinci Dünya Savaşı'nda kendimiz sıkıntı çektiğimiz halde Atina'ya elimizden geldiği kadar tahıl yolladık ve asıl önemlisi, sürgüne giden Atina hükümetinin arkasından biz de Kahire'ye gittik. Büyükelçiliğimiz oraya taşındı. Bunda yüzyıllara dayanan diplomatik mirasımız rol oynamıştır.

Çok daha enteresan şeyler var. Biz bu hava içerisinde NATO'ya girdik. Bizim için bir medeniyet değiştirme organizasyonu, hedef geliştirme örgütü gibi görüldü. Bunlar kötü duygular değildir ama nihai olamaz. Çünkü güvenliğimizi NATO ile sağlamıyoruz. O bizim için hızlandırıcı bir olaydır. Birtakım şeyleri daha iyi anlamamıza yardım etti. Fakat herhalde güvenliğimiz NATO'nun da ötesindedir. Askerî harekâtlardaki yardımlaşmalar ve kardeş cumhuriyetlerimizle ittifaklar şüphesiz ki Türkiye için önemli ve gereklidir. Bunu söylemek gerekiyor. Ancak iktisadi gelişmemiz ne bu partinin ne şu partinin eseridir. Öyle yirmi yılın veya otuz yılın neticesi de değildir.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan gelen sanatçıların, bilim adamları ve matematikçilerin cumhuriyetimize bu devirde bile katkısı görülmüştür. Bunların hiç bir zaman 1920-30'lu yıllardaki kültürel çabamıza, kalkınmamıza yaptıklarından aşağı kalmayacağını ve kalmadığını beyan etmek istiyoruz. Sağlık sorunlarında, mühendislikte aşamalar kat ettik; son depremde kabahat mühendislerin değil, organizatörlerindir. Bunun bilinmesinde fayda var. Mühendisliğin başarısı en

baştan Mimar ve Mühendis Odaları binalarının deprem bölgesindeki bütün merkezlerde ayakta durmasından bellidir. Ama organizasyonumuzda sakatlıklar vardır.

Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında, sizlere bütün o yüz yılı anlatmak yerine yüz yıl öncesinin ve başlangıç yıllarının şartlarını anlatmayı tercih ettim.

Başlangıcı bilmek de sonunu değerlendirmede önemli bir etkendir.

37

ATATÜRK'Ü ANMAK VE ANLAMAK

İstiklal Savaşı'nın komutanları ve erkânı kolay hücumların ve münazaraların dışında ve üstünde adamlardır. Kendi yarım dünyamızda satranç oynar gibi, amatör tarihçi tavırlarla bu insanları ve o dünyayı değerlendirmeye hakkımız yoktur.

1938'de aramızdan ayrılan kurucu liderimiz Mustafa Kemal Paşa'nın bize bıraktığı Türkiye'ye bugün için baktığımızda, uyanmamız gereken birtakım şeyler olduğu ortadadır.

O zamanı anlamadan muhasebe yapmış olamayız. Birçok şeyde, 1938'e göre kaybımız var ama pek çok şeyde de ilerledik. Bu ilerlemelerin başında bir cumhuriyet toplumunun yaratılması geliyor.

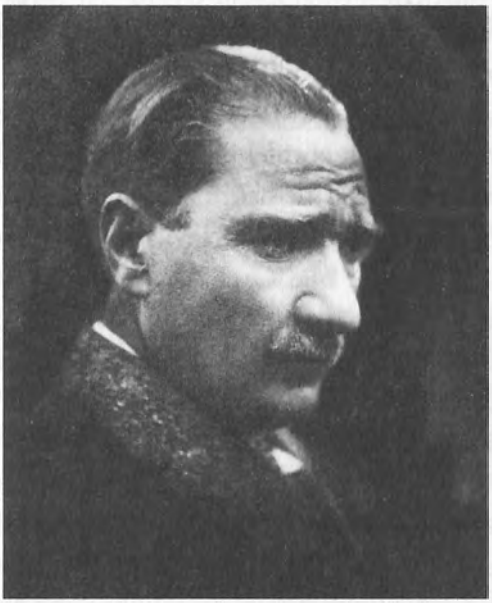
Türkiye kolay bir coğrafya değildir. Realiteyi iyi bilmek lazım. Türkiye üç kıtada yaşamış bir imparatorluğun sonrasıdır. Bunu böyle yazarak tarihî bir hamaset yapmak istemiyorum. İmparatorlukların kendilerine göre yarattıkları sıkıntılar vardır. Bunlar o imparatorluğu kuran ve orada yaşayanların çocukları ve torunlarına da kalır. Türkiye bir sömürge imparatorluğu değildi ama Roma gibi bir imparatorluktu. Milletleri ve dinleri bir arada tutan bir Osmanlı İmparatorluğu söz konusudur ve bu, tarihin "Üçüncü Roma"sıdır. Bu benim tezim değil ama ben bunu formüle etmeye çalıştım ve kabul gördü.

Roma konferansları yapılıyor ve Rusya, kendini Üçüncü Roma olarak sunuyordu. Onun yerine artık Osmanlı İmparatorluğu daha çok Üçüncü Roma olarak düşünülmeye başladı.

Şu bir gerçek ki, milletlerin yaşadıkları tarih itibariyle imparatorluklar önemlidir ve Türkiye'nin millî önderini daha iyi tanıyıp kavraması için bu kavramlar ve bilgilere sahip olmamız gerekir. Bu bizim üzerimizden silebileceğimiz bir şey değildir. Zaten silinmesinin lüzumu yoktur.

Türkler Eski Ataları Gibiler

Öncelikle, Türkiye bir halitadır, yani bir karışımdır. Bu halitanın içerisinde hiç şüphesiz ki iki bin yıllık kültürler

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın
1 Şubat tarihli *Time* dergisine kapak olan fotoğrafı, 1927.

yatmaktadır. Bunlar hem doğu hem de batı kültürleridir. İki bin yıllık alaşımın sonunda birtakım kalıntılar oluşur. İşte her siyasi akımın içinde bunun izini görmemiz mümkündür.

Batı Avrupa ülkelerinin bazı avantajlarına sahip değiliz. Fakat biz bazı konularda çok dinamiğiz. Türkler halen daha eski ataları gibi tehlikeler karşısında derhal toparlanmayı, örgütlenmeyi, hakkını ve hukukunu almayı bilirler. Gelgelelim normal hayatta toplumsal disiplinden uzaklaşmaya meyyal bir toplumdur. Bu noksanlarımızın başında nepotizm gelir. Nepotizm İtalyanca bir kelimedir. Yeğenden gelir. Papalar ve kardinaller, güya çocukları olmadığı için yeğenlerine iş vermeye, torpil babında yeğenlerini kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla nepotizm, akrabacılık diye bir şey var ve bizde bu ciddi bir meseledir.

İkincisi, bölgeciliktir. Bu da önemli bir sorundur. İmparatorluk ahalisi yakın komşusunu kollardı. Memleketçilik, hemşericilik de diyebiliriz buna.

Üçüncüsü, siyasi ve dinî birtakım gruplaşmalardır. Bunlar her toplumda görülebilir fakat imparatorluk kalıntısı toplumlarda fevkalâde belirleyici olur. Bunun üzerinde duralım. Mesela uzun ömürlü sayılabilecek, üstelik ateist Sovyetler Birliği'nde bile Orta Asya topluluklarında eski tarikatların, dinî birliklerin terbiye ve etkileme biçimi devam etti. Komünist Partisi idareyi terk ettiği gün bunlar ortaya çıktılar, ki zaten hep yaşıyorlardı. Sihirli bir değnekle meseleleri halledemiyorsunuz.

Aynı şekilde, coğrafyamızın karışıklığı dolayısıyla da belirli kuralları korumak zorundayız. Bunlara da çok tapınma değilse de saygımızı göstermek ve onları korumak gerekiyor. Kültürlerimiz için de aynı şey söz konusudur. Bir imparatorluğun ahalisi Türkiye'de, uzun yıllar yaşadığı

tarihe ve içindeki kültürel renklere gözlerini kapayarak yaşayamaz.

Atatürk kendisinden evvel var olan Türkiye'deki Batı müziği, tiyatro sanatları, arkeoloji gibi birtakım eğilimleri örgütleyen, hayata geçiren, resmî kurumların içine mal eden büyük bir önderdir. Bunu birçok defa Devlet Tiyatrosu'nun prömiyerinde broşürden okur ve geçeriz; ne anlama geldiğini yüksek idarecilerin bile bildiğini düşünmüyorum. Hâlbuki bu çok önemli bir olaydır.

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olup geri çekilmiş, iki dünya ve iki kültüre sahip yetişkin nüfusunu kaybetmiş bir Türkiye'nin içinden yeni bir şeyler kurmaya kalktık. Atatürk'ün sanat konusunda yaptığı şeyler o kadar önemliydi ki, mesela Afganistan'da Amanullah Han ya da İran Şahı Pehlevi ona hayrandı. Evet, monarşiydiler, ama sonuçta Atatürk'ü ve Türkiye'yi kendilerine örnek alabiliyorlardı.

Hepimiz Balkanlıyız!

Atatürk bir askerdir. Bir imparatorluk çocuğudur. Selaniklidir ama Selanik dediğiniz yer öyle basit bir vilayet değildi. Kocaman bir ülkeydi aslında; bugünkü Selanik şehri gibi düşünmeyin. Bugün yerine üç tane cumhuriyet kurulu. Selanik'in içerisinde Balkanlar vardı; Türkiye bir ölçüde Balkanlar demektir. Nerede doğarsak doğalım, nereden gelirsek gelelim, bu ülkede hepimiz bir ölçüde Balkanlıyız. Çünkü orası imparatorluğun ileriye açılan kapısıydı. Anadolu insanın yığıldığı, yeni dünyayı tanıdığı, ardını kendisinin doldurduğu bir kapı.

İmparatorluk yıkılmaya başladıktan sonra bile Kafkasya'dan ve Güney Rusya'dan, zulümden kaçan Türklerin

sığındığı bir bölgeydi. Üstelik sığınan insanlar arasında sadece Müslümanlar değil, Yahudiler de vardı. Öyle bir bölgeydi ve oradaki medeniyetin yarattığı unsurlarla Anadolu'ya geldiler, Anadolu'yu tekrar diriltmekte faydalı oldular. Mustafa Kemal de onların içinden çıktı.

Balkanlar'da Atatürk bir efsanedir. Çünkü o memleketin, o kültürün adamıdır. Justinyani'den, Büyük İskender'den sonra ismi geçen komutanlardandır. "Makedonya cihangir doğurur" diye üzerinde dururlar. Dolayısıyla Balkan kültürüne büyük bir yakınlık içinde olmamızın ötesinde, Balkanlı olmanın toplumumuzun bir parçası olduğu da çok açıktır.

Atatürk aynı zamanda bir kurmaydır. Türkiye'de kurmay ne demektir? 1840'larda kurulan bir eğitim bölümüdür. Elit bir eğitim şubesidir ve Türkiye'ye özgü bir şey değildir. Ama bir nevi Enderun felsefesi devam eder. Prusya, Avusturya-Macaristan, Rusya gibi yerlerin ordularında kurmay eğitiminin başlaması, hemen yanı başlarındaki Türkiye'de de eğitimi başlatmıştır.

Türk kurmay subayı iyi eğitilmiş, dünyayı tanıyan, mümkün mertebe lisanlar bilen, matematik ve coğrafyada çok farklı görüşlere sahip adam demektir. Ne kadar önemli olduğunu, içinde saydığımız unsurlara baktığımız zaman görürüz. Enver Paşa, tabii bir kurmaydır. Dört lisanı birden mükemmel bir seviyede bilir. Bakarak karakalem portreler çizer. Kıymetli bir subay, iyi bir komutandı. Beceriksiz bir başkomutan olması zamanın cilvesidir. Erken deneyimin ya da deneyimsizliğin bir kusurudur.

İsmet Paşa da hiç şüphesiz iyi bir kurmaydır. Bugüne kadarki Türkiye başbakanları içinde kurmaylık özellikleri

ile öne çıkmıştır. İnsanların eğitimli olmadığı bir ülkede bütün teşkilatları kontrol edebilmek, İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarını giderebilmek ve kendisine çalışılabilecek insanlar seçmek konusundaki mahareti malumdur. Türk kurmayları coğrafya ve tarih bildiklerinden, memleketin kuruluşunda büyük paya sahip olmuşlardır.

Harf değiştirmek kolay iş değildir. Lüzumludur ama zor bir iştir. Onun için bile bir disiplin gerekir. Tıbbi hizmetleri yayarken envanterini yapmak da büyük bir disiplin ve iş bilmek gerektirir. 1930'larda Refik Saydam Bey, yani Atatürk'ün karargâhında olup onunla Samsun'a çıkan ünlü hekimimiz, parlak Sağlık Bakanımız bu işi becermiştir. Türk tıbbının o yıllardaki başarısı büyük ölçüde ideoloji kuvvetinden gelir. Geniş bir sağlık ordusu kurulabilmişti. Aynı şey Türk eğitimi için de geçerlidir. Mustafa Necati nesli… O neslin nasıl iyi öğretmenler olduğunu biliyorum. Bunlar önemli profillerdi, idareci insanlardı.

Hepsinin Makamı Vardı Ama Anadolu'ya Geçtiler

Mazi ile bir şekilde rekabete girişmenin hiçbir anlamı yoktur. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran insanlar basit maceracılar, küskünler veya kendine yer arayanlar değildir. Her birinin imparatorlukta komutan olarak, bürokrat olarak, münevver olarak seçkin bir yeri zaten var idi. Örneğin Halide Edip Hanım sıradan bir entelektüel değildir. İstanbul'da kalsa da kendisine iltifat edilirdi. Okunurdu. 1930'larda İngiltere'de basılan kitaplarıyla sadece Türkiye'yi anlatmamıştır; Hindistan davasına bile mihenk olmuş insanlardan biridir. Yani bugünkü Müslüman Pakistan'ın

doğuşu onun fikirlerindendir. Eşi Dr. Adnan Bey'in öğrencileri ünlü Türkologlar olmuşlardır: Bernard Lewis'ten İrene Melikoff'a kadar uzanan bir liste ve hepsi de hocalarına hayrandılar. Onun için "Doğu'yu da Batı'yı da bilen adam" diyorlar.

Halkı tarafından çok sevilen ve unutulmayacak olan
Atatürk'ün cenaze töreni...

Peki, bu insanlar neden Anadolu'ya geçtiler? Mustafa Kemal'in kendisi harpte ismini duyurmuş saygın komutanlardan biriydi. Bilgili, kültürlü... Saray bile ona karşı saygılı davranıyordu. Makamı, mevkii ve itibarı vardı. O halde tekrar soralım: Neden Anadolu'ya geçti? Tarihî bir macera mı arıyordu? Ya Kazım Karabekir neden geçti? Aynı şekilde Doktor Refik Saydam... Keza Ali Fuat Paşa, neden gidiyor? Hepsinin yerleri, mevkileri var; Osmanlı'da kariyerleri söz konusu. Ama onlar büyük bir kavga için gidiyorlar.

Dünyada birçok idareci var. Birinci Dünya Savaşı'nı yürüten büyük liderler, komutanlar içinde çok azı kalıcı olabilmiştir. Hepsi kariyerleri itibariyle sonradan tartışılmıştır. Bazıları ise ters işler yapmış, Birinci Dünya Savaşı'ndaki kariyerlerine kendileri çamur sıçratmışlardır. Bütün bu kalabalığın içinden sivrilen, temiz bir şekilde ortada kalanlar Türkiye'deki cumhuriyeti kuran insanlardır. Böyle bir yakın tarihe malik olduğumuz için onlara şükran duymalıyız.

Biz, paraları az olsa da onurlu babaların çocuklarıyız. Gösterdikleri yollarla bize iyi kapılar açtılar. Açtıkları yoldan gidemiyorsak bu kendi kabahatimizdir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran insanların idealini takip etmemiz gerekiyor. Çünkü onlar devrin modası olan demokrasi düşmanlığına değil, kurdukları cumhuriyetin demokrasi niyetli bir devlet olarak devamına çalıştılar. İki harbin arasında birtakım sakat ittifaklara girerek boş işler, hayaller ve savaşlara katılmaktan ziyade sulh istediler. Ülkeyi harbin dışında tuttular. Bunun bize getirdiği kazanç ortadadır. Hepsini şükranla anıyoruz ve anmalıyız.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA TÜRKİYE

Dünya büyük bir felaketin ucundaydı. Batı demokrasileri dediğimiz İngiltere ve Fransa, Nazi Almanyası'yla aralarındaki ilişkileri devamlı taviz vererek koruma telaşı içindeyken, Atatürk İkinci Dünya Savaşı'nın başlayacağını neredeyse tam vakit vererek bildirmişti.

Lloyd George bile Hitler Almanya'sı için müspet konuşuyordu. Winston Churchill'in de bu dönemde aşırı bir hücum havasına girdiği söylenemez. Patlayan savaş Batı dünyasının da restorasyonunu getirdi ve konum değiştirdiler.

Bu dönemde Sovyetler Birliği Batı dünyasıyla ittifaktan çok uzaktı ve Hitler'le ittifakın ölçüsünün, savaşa yeterince hazırlanamama endişesiyle neredeyse garip bir şekilde çıkar birliğine yöneldiği görülmektedir. 1939 Eylül'ünde Polonya'nın kahramanca ve romantik bir savunmaya rağmen feci şekilde parçalandığı, ilk defadır ki Yahudi nüfus üstünde korkunç bir katliam ve baskıya ağır bir şekilde gidildiği görülmüştür. Baltık cumhuriyetlerinin kısa süren bağımsızlıkları sona eriyordu. Avusturya bugünkü propaganda ve yeni tarihyazımının aksine Hitlerist rejimi bağrına basmış bir ülke olarak görünüyor. Nüfusun az kısmını meydana getiren Avusturya bağımsızlığı ve kimliğini savunanlar da zaten çok partili bir

demokrasiden ziyade Avusturya tipi faşizmi, Mussolini'ye yakın bir sistemi benimsemişlerdir. Ne Engelbert Dollfuß ne Kurt Schuschnigg demokratik liderlerdi ve Avusturya bir iç harpten geçti.

Doğu Avrupa ülkeleri Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımı düzeltmek için restorasyonlarının Almanlarla ittifak yapmakta yattığını düşünürlerdi. Kısa zamanda Romanya'da Ion Antonescu ve Demir lejyonerlerinin darbesiyle demokrasi bitti ve hatta bu arada ünlü tarihçi Nicolae Iorga'nın bu adamlar tarafından gaddarca katledilmesi durumu özetler. Bulgaristan buhran içindeydi. Yunanistan'da Metaksas'ın diktatörlüğü vardı ama doğrusunu söylemek lazım gelirse bu ülke kendisini Mihver kuvvetlerine karşı savunmak babında Mussolini'yi ülke sınırında başarıyla mağlup etti (Ohi Günü). Mihver cephesinin ilk yediği darbe budur.

Türkiye ise bu Yunanistan ile ilişkilerini korumak hatta bu işin törensel safhasından bile kaçınmamak gibi bir aklı seçti. İtalyan-Alman ittifakı sonunda işgal edilen Yunanistan'da, Atina'dan çekilen mülteci hükümet Kahire'ye gittiğinde kendisini takip edenlerin başında Türk Büyükelçilik heyeti geliyordu.[31] Türkiye savaşa girmedi ama savaşı yaşadı ve ustalıkla yıkımı önledi.

Kemalizm'in on beş yıl boyunca ilk hedefi sağlık ve eğitim alanındaki düzenli bir kalkınmaydı. Öyle ki orduya yatırım, generaller hükümeti tarafından çok az yapılır. Aynı sistem Polonya'da da uygulanmıştı. Hayatın düzenlenmesi uğruna…

31 Enis Tulca, *Atatürk ve Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2015.

Türkiye'nin dünya savaşını nasıl karşılayacağı bir problem olmuştur. Belki de gerilla savaşı düşünülüyordu. Büyükelçi von Papen'in hatırlarına bakarsanız Almanya'yı, Hitler'i bu yönde ikna ettiğini ve durdurduğunu söylüyor.[32] Geçmiş zamanın doğrusunu tespit etmek kolay değil. İkinci Dünya Savaşı boyunca Hitler'e muhalif olduğu hâlde en fırsatçı uyuma giden ve başbakan yardımcılığı ile kabineye giren Franz von Papen, Türkiye'ye büyükelçi olarak daha yeni tayin edilmiştir. Türkiye, Alman dış politikası için önemli bir ülke olma vasfını imparatorluktan beri muhafaza eder. Von Papen'in Türkiye'de konumu, Sovyet Rusya'nın düzenlediği von Papen suikastı sırasındaki tavrı, bu kitabın dışında ele alınacaktır. Büyükelçi Türkçe biliyordu ve Türk askerî erkânını Birinci Dünya Savaşı'ndan beri tanıyordu çünkü o da oradaydı.

Ankara, savaşan ülkelerin bir arada bulunduğu bir başkentti. Doğrusu Türk Hariciyesi bugünkü protokolünde görülmeyen bir ustalıkla bu işi idare etti. Zira gerilim yüksekti. Cumhuriyet balosunda Alman sefaret erkânından bir hanımın elbisesinin kopçasının kopması ve arkada dans eden müttefik devlet çiftininkine takılması gibi bir olayda dahi bir sorun hâline gelebilir veya enterne edilen subayların Noel eğlenceleri sırasında Karpiç denen ünlü lokantada birbirlerine ölçüyü kaçıracak şekilde şarkılarla laf atmaları ve Karpiç'in bir restoran sahibinden çok bir diplomat gibi bu çatışmaları önlemesi dikkate değer hatıralardır.

Tabii bunlar işin mizahi yönleri ancak durum hiç de mizahi değildir. Türk ordusu derhâl asker ahzına girdi. Bir

32 Franz von Papen, *"Beni Hitler'i Başbakan Yapmakla Suçluyorlar": Franz Von Papen'in Anılarından*, Derleyen Necip Azakoğlu, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.

milyon kişi tekrar silah altına alındı. Ancak bunların iaşeleri nasıl karşılanacaktı? Bunlar sorundu. Bu dönemde memleketine dönerek Dışişleri Bakanlığı imtihanını parlak bir dereceyle kazanan Büyükelçi Zeki Kuneralp'in, genç bir hariciyeci ve yedek subay olarak gördüklerini sonraki hatıratında nakletmesi ne kadar vahim durumda olduğumuzu gösterir.[33] Şahsen General Nurettin Türsan merhumun güçlü bir askerî tarihçi olarak kaleme aldığı hatıratında da vaziyet açığa çıkmaktadır.[34] İkinci Dünya Savaşı'nın genç komutanının gözlemlerini bilmekte fayda var.

İktisadi vaziyet çok ağırdı. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini hâlen atamadığını tekrarlamak gerekir. İşin doğrusu Fransa da atamamıştı. Keza İtalya da öyleydi. Mussolini'nin dinamik politikasına rağmen onlar da bunu başaramadılar. Nazizm'in bunu atlatması ise bir canavarın doğuşunu sergiledi. İspanya iç savaş yaşadı; aç bir ülkeydi. General Franco'ya, Hitler'in ittifak için ısrar edemeyeceği ortadaydı. İspanya kendi sorunlarıyla baş başaydı. General Franco Hitler'e bitkinlik ve ölgünlük mazeretlerini ileri sürdüğünde ısrar edilmeyeceği çok açıktı. Balkanların içinde Macaristan ve Romanya tarihlerinin en iyi dönemlerini yaşadıklarını söylerler. Aynı şey Bulgaristan ve bilhassa Yunanistan için söz konusu olmadı. İşgal altında çok zor günler geçirecektirler.

Ülkemizde nüfusun asker altına alınması, madenlere kimin ineceği sorununu meydana getirmiştir. Angarya ile madenlere işçi indirildi. Küçük bir kesim hariç Türkiye henüz yarı mamul maddelerde bile dışarıya muhtaçtı. Şeker, un, pamuk ihracatı durduğu gibi yurtiçi ihtiyaçlar

33 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ISIS, 1999.

34 Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.

da karşılanamıyordu. Paranın dolaşımı söz konusu değildi. Kliring antlaşmaları vasıtasıyla en çok Almanya'yla ticarete mahkûm olduk.

Memlekette Alman taraftarlığı bir takımın propagandası, basın dahil her yerde çok duyuluyordu. Hükümet bu konuda harika bir politika takip etti. Hariciye erkânı âdeta İsmet İnönü'nün rejisörlüğünde Germenofil ve Anglofil diye ikiye ayrıldı. Aslında ikisini de fazla tuttukları yoktu. Bu bir görünüm savaşıydı. Yabancı istihbaratın cirit attığı ülkede, Türkiye'nin tam kapasite ile kontör tutması düşünülemez ama Kemalist dönemin İçişleri eski bakanı Şükrü Kaya'nın kurduğu polis paralel sistemi ile bu işler biliniyordu ve hatta von Papen suikastının tespiti ve ortaya konması gibi güç bir olay bile başarılmıştır.

Köyler otarşik yapısı içinde hayata devam ediyordu. Üstelik gerektiğinde kanun gereği kontrol altına aldığımız canlı hayvanlar dolayısıyla üretim araçları azalmış ve sıkıntı başlamıştı. Karaborsayı önlemek için toplanan buğdayın depolanacağı merkezler bile yeterli değildir. Etraftaki ülkeler gibi açlıktan ölen insanlar yoktu ama yaşam kalitesi yoksulluk düzeyindeydi. Yedek parça yoktu. Petrol ihtiyacı had safhadaydı. Yalnız şurası bir gerçek, başka bir ülke yetersiz görünecek polis ve emniyet kuvvetlerine rağmen ülkede ne gıda değersizliği ne de başka nedenden önemli ayaklanma, isyan ya da yağma hareketleri görüldü. Bunda devletin asırlık tecrübesi ve Türk halkının usul ve hukuka riayet değilse de kamu otoritesine olan itaat alışkanlığı bu gibi meseleleri önlemekteydi.

İhracat ve ithalat durmuştu. Türkiye limanlarına nadiren bir gemi uğruyordu. Avrupa'nın kendisi açtı; kendi

üretimi yetersizdi. Yollar Akdeniz'e sıçrayan savaş dolayısıyla emin değildi. Bazı tüccarlar limanda mallara el koyuyor, sonunda bu durum bir karaborsa yaratıyordu.

Türkiye mülteci kabul edecek durumda değildi. Dış dünyadan gelen, Türk ırkından olan insanları bile kabul etmekte zorlanıyorlardı. Yahudiler için de aynı şey uygulandı, o uygulamadaki ölçü, başarı, hesaplama konusunda bilgi sahibi değiliz. Ama Batı'dan gelecek Yahudi göçünün engellenmesi konusu bu ölçüler içinde ele alınmalıdır.

Nihayet bu değişik bir dünyaydı. Mihver devletlerle aynı dünya içinde değerlendirilen General Franco İspanya'da Yahudi göçmenleri kabul etmiştir. Burada beşeri duygular ve ölçüler olmasından ziyade para girişi sağlamak amacı vardır. Fakir ve kıtlık içindeki İspanya'ya göçmenlerin getirilmesinin iktisadi hareketliliği olduğuna şüphe yoktu. Bu beklenti tesirini ne kadar göstermiştir, belli değildir. Çünkü kimsenin bu kitlelerin talebini karşılayacak ülke içi üretiminde bir düzelme yoktur.

Savaşın en keskin noktası 1941 yılıydı. İsmet İnönü kabinesi ve hariciye vekaletinin çok zorlandıkları yıllardır; karamsarlık ve endişe... 1941 Haziran'ında durum değişir. Hükümet çevrelerinin Birinci Dünya Savaşı'nda kalma mirası Almanya'dan hoşlanmama, hazzetmeme tavrı, Bolşevizm'den daha da çok Ruslardan endişe bir anda patlamaya girdi. Brest'teki gece baskını ve Rusya içindeki Yıldırım Harekâtı Stalin'in evvelki tank komutanları ve Mihail Tuhaçevski'ye bağlılığından şüphelenilen başka komutanları bertaraf etmesi dolayısıyla kolaylaştı. Ama Moskova, Leningrad, Stalingrad önünde Almanya'nın kapasitesini aşan yayılma hırsı durduruldu. Ne o ülkenin genişliği ve iklimi

ne de geniş çevrenin gerektirdiği asker ve mühimmatı karşılamak mümkündü.

1941-1943 arası Müttefiklerin savaş gücü Fransa'dan yüksektir. Ama İngiltere, doğrusu donanma gücüne gene eskiden olduğu gibi fazla ihtiyaç kalmadan sadece haydut U-botların tahribatını önlemek, hava kuvvetleri ile Nazi Almanya'sını durdurabilmek ve savaşa Japonya'nın baskınları dolayısıyla girdiğini açıklayan ABD'nin varlığıyla cepheyi değiştirmişti. General Erwin Rommel Kuzey Afrika'da Montgomery'ye direndi. Çöl Tilkisi denilen Rommel Kuzey Afrika'da gerilemeye başlamıştır. Almanya'nın en önemli cephede bozgun değilse de açık bir gerileme yaşadığı 1941-43 arası Rusya cephesinde sıkıntı yaşamıştır. 1943'ten sonrası ise bir ricat veya yer yer dağılmaya döndü.

Türkiye galiba savaşı artık atlatmıştı. İhracat ve ithalata gelince Türkiye'nin tahıl zenginlikleri ve hatta daha evvel ihracata konu olmayan birtakım toprak, maden gibi maddeler denenmek ve araştırmak şartı ile bile olsa Alman cephesi tarafından mebzul miktarda alınıyordu. Bu, Türkiye'nin Alman taraftarlığı damgasını yemesine de neden oldu. İhracatın durgunluğu yüzünden önemli bir döviz stoku birikti. Buna altın stoku demek daha doğru olur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmesinin, inşasının en önemli kaynaklarından biri ortaya çıkıyordu.

Savaş içinde durgunlaşan hayvancılık, öküz ve sabana dayanan iptidai ziraat, savaştan sonra makineleşmeye geçti. Bu Türk toplumunda büyük değişikliklere neden olmuştur ve Türkiye'nin bundan sonraki iktisadi tarihi 1946-65, 1965-80 arası ve 1980 sonrası diye nitelendirilebilir. En verimli mühendislikle kurulu döneminin 1960'tan başlayarak

1980'lere doğru uzanan 20 yıl olduğuna şüphe yoktur. Bu dönemde elektrifikasyonu tamamlandı. Bu dönemlerde elektrifikasyon en önemli olaydır. Lenin'in "bir ülkenin kalkınması için komünizm iktidarı eşit Sovyet iktidarı artı memleketin elektrifikasyonu" formülünü komşu İran'ın bile petrol zenginliğine rağmen ancak 1980'lerin sonunda tamamlamaya başladığı görülür. Bu, sanayiye önemli bir atılım kazandırdı ve Türk köyünün televizyonla müspet veya menfi anlamda tanışmasına neden oldu.

Çok partili rejime geçiş 1946'da dış baskılarla meydana gelmiş bir değişim gibi görünür. Aslında savaş sıkıntıları dolayısıyla kitlelerin tahammülü kalmadığını rejim anlamıştı. Evvela İsmet İnönü, Halk Partisi kurultayını topladı, ikinci olarak Milli Şef unvanını kaldırdı ve ebedi parti liderliğinden vazgeçildi.

1946'da, 1945'ten beri verilen Dörtlü Takrir'in sahipleri Koraltan, Bayar, Menderes ve Köprülü, artık bir partileşme yönünde ilerlediler. Türk siyasi tarihinin en hareketli dönemidir. Bu dönemi tatlı bir üslupla anlatan, karışıklığı üzerinden kaldıran da gene merhum Profesör Tarık Zafer Tunaya'dır. Onun *Türkiye Siyasal Partiler* kitapları bu konuda bir anıttır.[35] Çok partili sistem ilk kurulduğunda Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarından biri olan Emine Semiye Hanım Sosyalist Parti'deydi. Hikmet Kıvılcımlı bir parti ile ortaya çıktı. Köylü partileri vardı ama parti sonunda Halk Partisi'nin kodamanlarına kaldı. CHP'nin içinden çıkan Demokrat Partililer ana muhalefet rolünü aldılar.

1946 seçimlerinin bir yolsuzluk seçimi olduğu tekrarlanır. Demokrat Parti'nin yolsuzluklar olmasa da, mevcut

35 Tarık Zafer Tunaya Hoca'nın üç ciltlik *Türkiye'de Siyasal Partiler* serisi 2024 yılı başında Kronik Kitap tarafından yayımlanacaktır.

"ekseriyet seçim sistemi" ve Demokrat Parti'nin yeterince teşkilatlanamaması dolayısıyla iktidar olması mümkün değildi. Ancak 1950'de bu mümkün oldu. Çok partililik durumu değiştirmiştir. İsmet Paşa'nın çatık kaşları mülayim bir politikacıya dönüştü. Amerikalı bir gazeteci, "Siz iyi bir diktatörsünüz değil mi?" sorusuna, "Sen gençsin ve anlamıyorsun, diktatörün iyisi olmaz" diye cevap vermişti. "Değişiklik milletin masum istekleridir" diye konuştu.

Belki bu partinin etrafındaki bürokrasinin katılığı, kırılmazlığı, taviz vermezliği problemler yaratıyordu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte binasını basıp rektörlüğün içine girenlerin içinde üç tane CHP mebusu olduğunu herkes biliyordu. Bunların isimlerini kendileri pek ortaya atmadıkları için vermiyorum. Lakin bir tanesi açıkça her zaman yerini ifade ederdi; Behçet Kemal Çağlar.

Dört baştan demir ağlarla örmek ile övünen Cumhuriyet nesilleri şimdi karayolları haritaları ile övünüyorlardı. Yıldan yıla bağlantı artıyordu. 1960'lara gelindiğinde kara yolsuz kasaba yoktu. Köylere ulaşım sistemi de 1960'lardan sonra daha da gelişti. Bu Türkiye için işlerliği olan ve akil tasarruflu bir transport nakliye sistemi mi? Bunu tartışıyorlar ama ülkenin çehresi değişti.

1930'larda başarılan devrimci sağlık hareketleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mucizevi ilaçlar ve kurulan Dünya Sağlık Örgütü'nün desteğiyle başka bir yöne gitti. Türkiye nüfusu sağlıklı olarak gelişiyordu. Üstelik kapalı köy sistemi açılmaya başlamıştı. Birdenbire Balkanlar'dan göç eden bir Türk kafilesi ile daha karşılaştık. Ziraattaki ekim biçimleri, küçük sanayinin mahiyetini değiştirmeye başlamıştı. Bunlar olumlu gelişmelerdi.

Eskinin kaliteli eğitim sistemi ise yeni dönemde gerilemeye başlamıştı. Demokrasinin okul isteyen kitleleri kandırma biçimi yeni sorunlar yarattı. Bunlar yetersiz kurumlardı. Her vilayet merkezinde değil, neredeyse kazalara kadar yayılmaya başlayan liseler, öğretmen yetersizliğine rağmen bir müdür bir mühürle kurulan yerlerdi. Halkın din adamı ya da din görevlisi ihtiyacını ele alan, CHP içinde başlayan hareketin DP içinde devamı neticesinde sayıları çığ gibi artan imam hatip okulları oldu. Ama hiçbir şekilde gerçekten iyi bir İslami bilgiler eğitimi verilmesi gözetilmeyen okullardı. Sanat mekteplerinin, sanayii mekteplerinin geliştirilmesi programı durduruldu. Bunlar hiç tenkit edilmeden yapılan şeylerdi.

Köy Enstitüleri bazılarının sandığı gibi DP'nin değil, CHP'nin baltalamaya başladığı bir yanlıştı. Köy çocuklarından köy öğretmenleri hareketi durmuştu. Buna karşılık eğitimin şehirleşen durumuna dikkat edilmemeye başlandı. Bunlarla çok partili, demokratik sistemli, şehirleşen özgün bir konuma girdik. Şehirlere göç edip yeni yerleşme yerleri ortaya çıkaranlar, yani gecekondular ne batıdaki slumlara benziyor ne gettolara. Köyler köy olarak zihniyetleri itibarıyla şehre yerleşiyorlardı. Oradaki yokluk, oralardaki hijyenik olmayan yerleşmelere rağmen ondan bir ölçüde tatmin oluyordu.

Yeni nesiller, esnaf dükkanlarında çıraklıktan yetişen ustalar hatta bazı kalantor esnaf hâline dönüşenler, ne olursa olsun okullara gidip babadan oğula ailenin asırlık çehresini değiştiren küçük bürokratlar ve 1960'larda Avrupa'ya göç… Bütün bunlar Batı Avrupa'daki gibi bir kurtuluşu ifade eden veya bir baskıya karşı bir açılma hareketi sayılan

olaylar olmaktan çok, daha iyi hayatı özleyen ve hatta bazı hâlde de köyünün verimini terk edip sığınan kitlelerden oluşuyordu. Bu arada siyaset de yönünü değiştirdi.

20 küsur yıldır bastırılan, siyasi yönden İslam ve şeriat düzenini isteyen hareketler gruplaşmaya, partileşmeye başladılar. İlk kurulan cemiyetlerin gariptir ki modeli İsviçre'dir.

Hem Demokrat Parti hem CHP devrinde, çokça korkulan Marksist sosyalizm 1965'te Türk parlamentosuna ilk defa grup kuran bir partiyi sokmaya muvaffak oldu. Ama ardından ister sosyalist politikacıların mevki hırsı diyelim, ister ülkelerin bazı komplo teorilerini kabul edelim, mukabil sosyalist hareketler çıktı. Parti disiplinini tanımayan, sokaktaki eylemi tercih edenlerden dolayı Türk demokrasisinin sol hareketi Güney Amerika'ya dönüşmek üzereydi. Romantizmi benimsiyorlardı ama metot ve yöntem üzerine aynı şey söz konusu olmayabiliyordu. Sol siyasetin destek aldığı hareketler işçi mahalleleri ve köyler değil fakülteler oldu. 1960 darbesinden sonra 1970'teki diktatörce ordu müdahalesinin nedenlerini bu nitelikte aramalı.

1960 ise iktisadi gelişimine rağmen plansızlıktan ve yetersiz kaynaklardan, üstelik kaynakları da geliştirememekten dolayı halka beklediklerini veremeyen bir sistemin askerî darbeyle durdurulmasıdır. Siyasi hayatımızın bu safhası sonradan değerlendirilecek bir kademedir. Çünkü yakın zamanın tarihini yapmak güçtür ve yanıltıcı olabilir. Ama şurası bir gerçek, 1965 öncesi Türkiye ile 1965'ten sonraki Türkiye çok farklıdır.

Türk münevverleri kendisine yasak edilen fikirleri ve konuşma üslubunu âdeta cesurca fakat daha çok aç gözlü bir şekilde kullanmaya başladı. Bazı tabular vardı. Tabuları savılar kadar seven bir memleket aydınına sahibiz ama

şurası da bir gerçek ki Türk halkı serbest düşünmeye, rahat konuşmaya başladı. Bunu dışarıya çıktığımız zaman, bilhassa Doğu Avrupa ülkelerinde ve Orta Doğu'da münevver dostlarımız bize ifade ederlerdi. "Sahip olduğunuz imkânın kıymetini bilin" Türk halkı ve Türkiye Batı demokrasisinin kanalında gidiyordu.

Bugün o kanalın üstünde yeni bir kavga içindeyiz. Ayrı iki yönü savunan, ayrı iki hayat tarzı olan kitleler... Kimin kazanacağını söylemek dahi gereksiz çünkü böyle bir kazanma şeklinin gelecek için zenginlik getirmeyeceği de açık. Fakat şurası da ayrı bir gerçek ki, gençler eskisi gibi değiller. Hatta çok ilginç bir şey burjuvazinin çocukları, onların üzerinde zaten yeterince bir serbestiyet ve imkân verme söz konusu değil ama mutlaka gelecek, değişecek. Türkiye, mühendislikte, askerî eğitimde, menajerlikte kademeler kaydeden bir ülke ama ne yazık ki dünya kültürüne tarihi ve coğrafyayı kavramaya yönelmekte gecikti.

Büyük Atatürk'ün yaptığı üniversite ve eğitim reformları hemen onun ardından anlaşılmadan terk edildi. Bugün de bu lakaytlık, tekdüzelik devam ediyor. Türkiye kültürel bakımdan mevcut imkânlarını kullanıp kültürel devrimini tamamlamazsa istikbali o derecede karanlık olacaktır. Onunla ilgili bir şüphemiz olmaz ama bu imkânlar kullanıldığı takdirde en özlenen, en örnek gösterilen ve en sevilen ülkelerden birisi olacaktır.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edib, *Inside India,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1971, Halide Edip Adivar, *Inside India*, New Delhi; New York: Oxford University Press, 2002.

Afetinan, Ayşe, *M.. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Akar, Nejat, *Bozkır Çocuklarına Bir Umut Albert Eckstein*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.

Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957.

As, Efdal, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Aşgın, Sait, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt 1-2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB Basımevi, İstanbul.

Atay, Falih Rıfkı, *Ateş ve Güneş*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2016.

Ayalon, Ami, *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of Modern Arabic Political Discourse*, Oxford University Press, 1987.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa-Mekadonya'dan Orta Asya'ya*, üç cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam,* cilt I-II-III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Bala, Mirza, *Azerbaycan Türk Matbuatı* (1875. yıldan 1921. yıla kadar matbuatımız) Azerbaycan Halk Tasarrufat Şurası-Poligraf Şubesi Neşriyatı, Bakü Birinci Hükümet Matbuası, 1922.

Bardakçı, Murat, "Bir dua hatıra", *Habertürk*, 30 Ekim 2017.

Bardakçı, Murat, *Enver*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Bardakçı, Murat, *Şahbaba*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.
Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.
Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, cilt 1-2-3, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
Beydilli, Kemal, "Şark Meselesi - Osmanlı Devleti'nin Tasfiyesi ve Topraklarını Paylaşımı Kavgası," *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 352-357.
Bolay, Süleyman Hayri, "Bir Filozof Müfessir M. Hamdi Yazır", *M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 22. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2016.
Carver, Field Marshal Lord, *The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-18: The Campaigns at Gallipoli, in Mesopotamia and in Palestine*, (Pan Grand Strategy Series), Londra, 2004.
Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.
Criss, Bilge, *İşgal Altındaki İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
Cumhuriyet gazetesi, 30 Ekim 1933.
Çankaya, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
Çoşkun, Alev, *1922-1923 Diplomat İnönü*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019.
Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
Dimitriadis, Vasilis, *Bir Evin Hikâyesi - Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler*, Çeviri Gülsün Aksoy-Aivali, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
Doğan, Sema (der.), *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyatı - Türk Tarih Kurumunda Yayımlanmış Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
Dursun, Turan, *Kulleteyn*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
Eckstein, Albert, *Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru: Albert Eckstein*, Çeviren: Nejat Akar, Pelikan Yayınları, Ankara, 2008.
Eckstein, Ord. Prof. Dr. Albert, *Anadolu Notları 1937*, hazırlayanlar Nejat Akar, Pelin Yargıç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.
Erdem, Özgür, *Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları*, İleri Yayınları, İstanbul, 2017.
Erden, Ali Fuad, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.
Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Erdoğan, Selim, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Erduran, Behçet Sabit, *Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Erickson, Edward J., *Mustafa Kemal Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Gen. Kur. Bşk. *1.Dünya Harbinde Türk Harbi*, cilt 1, 1970.

Gökalp, İskender, "Quelques Remarques Sur la Politique Ferroviaire de la Période Jeune-Turque", Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Maison des Sciences de l'Homme, 18-22 Ocak 1985, *VARIA TURCICA*, XII, éditions ISIS, Istanbul-Paris, 1991.

Graziani, Albert, *La Bulgarie*, sayı 3085, 1 Aralık 1933.

Güler, Ali, *Atatürk'ün Saklanan Şeceresi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Güler, Ali, *Sarı Paşa - İnsan Atatürk*, Berikan Yayınevi, 2007.

Hazai, György, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersachungen an den Transkriptiontexten von Jakob Nagy de Harsany, The Hague*, 1973.

İğdemir, Uluğ (haz.), *Sivas Kongreleri Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1969.

İnan, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Yayına Hazırlayan: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Karaosmanoğlu, Yakup, *Ankara*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1981.

Kemal, Yaşar Kemal, *Demirciler Çarşısı Cinayeti - Akçasazın Ağaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Kılıç, Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kinross, Lord, *Atatürk - Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2016.

Kreiser, Klaus, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, Eren Kitap, İstanbul, 1999.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017.

Lowry, Heath W., "Turkish history: Or whose sources will it be based? A casestudy on the burning of İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, No: IX'dan ayrı baskı, İstanbul, 1989.

Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Mayakon, Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm - Mabeyn Kâtibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi*, DBY Yayınları, 2010.

Menzel, T., "Der 1. Türkologische Kongress in Bakü (26.11.bis 6.111.1926)", Sonderabdruck aus der Zeitschrift *Der Islam*, Cilt XVI, Walter de Gruyter und Co. Berlin ve Leipzig.

Meray, Seha, Osman Olcay, *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar, Belgeler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Milton, Giles, *Kayıp Cennet - Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009.

Molho, Rena, *Selonica and Istanbul: Social, Political and a Cultural Aspect of Jewish Life*, ISIS, 2010, Türkçesi *Selanik Yahudileri 1856-1919*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2015; Çağrı Erhan, *Antisemitism in Greek Society*, MCSRS, Ankara, 2002.

Müderrisoğlu, Apltekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Ortaylı, İlber, "Der Balkanpakt in der außenpolitischen Konzeption Kemal Atatürks", *Friedenssicherung in Südosteuropa, Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit*, Herausgegeben von Mathias Bernath und Karl Nehring, Hieronymus Verlag, München, 1985.

Ortaylı, İlber, "İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Ardındaki Gelenek", *İstanbul'dan Sayfalar*, Turkuaz Kitap, İstanbul, 2009.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Arşivinde Slav Dillerindeki Dilekçelerin Bazı Örnekleri", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Seminerleri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1995, s. 183-190.

Ortaylı, İlber, "Reports and Considerations of Ismail Bey Gasprinskii in *Tercüman* on Central Asia", *Cahiers du monde russe et soviétique*, c. 32, Yıl 1991.

Ortaylı, İlber, İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı (1923-2023)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Ortaylı, İlber, *Kültür Tarihimizin Emsalsiz Arşivi, Cemalettin Server Revnakoğlu ve İstanbul*, İstanbul, 24 Aralık 2022.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Öymen, Onur, *Çöküşten Zafere*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2022.

Öz, Mehmet Ali, *Atatürk'ün Ailesi-Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'ün Soykütüğü*, Asi Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

Özkaya, Yücel, Saray, Mehmet, Balcıoğlu, Mustafa, Eraslan, Cezmi (der.), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi I Siyasi Tarih*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

Reisman, Arnold, *Nazizm'den Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Representative, London, "The Post's", *September 23, 1936.*

Rogan, Eugene, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East*, Basic Books, New York, 2015.

Seyyid Bey, *Hilafet'in Mahiyet-ı Şeriyyesi*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, N.D. (1923).

Shaw, Wendy M. K., Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, çev, Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Soysal, İsmail, *Between East and West: Studies on Turkish Foreign Relations,* The ISIS Press, İstanbul, 2001.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Şimşir, Bilal, Atatürk'ten elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a yönerge (Türk-Arnavut İlişkileri Üzerine), *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, Ankara.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, cilt. 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken*, cilt. 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Todorova, Maria, "Obşçopoleznitakasina Midhat Paşa", *Istoriçeski Pregled*, 1972/5.

Todorova, Sv., "Probleme der Kapitalistischen Industrialisierung Bulgariens vom Anfang des 20. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg", *Bulgarian Historical Review*, No: 4.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020

Tröbst, Hans, M*ustafa Kemal'in Ordusunda Bir Alman Yüzbaşı*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.

Tulca, Enis, A*tatürk ve Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2015.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Kronik Kitap, İstanbul, 2023.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Türkiye İktisad Kongresi-İzmir, "Başkan Kâzım Karabekir Paşa'nın Latin Harfleri Üzerine Konuşması", Haz. A. Gündüz Ökçün, SBF yay. 262 Ankara 1971.

Türsan, Nurettin, *Anılar*, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk-Tarih ve Dil Kurumları - Hatıralar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.

Velikov, Stefan, *Kemal Atatürk, Kemalist Devrim ve Bulgar Kamuoyu*, A.Ü. 1981-100. Yıl Sempozyumu Bildirisi.

von Papen, Franz, *"Beni Hitler'i Başbakan Yapmakla Suçluyorlar": Franz Von Papen'in Anılarından*, Derleyen Necip Azakoğlu, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.

Yavuz, Ahmet, *Büyük Taarruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası*, Can Yayınlar, İstanbul, 2015.

İNDEKS

23 Nisan 15, 83, 89, 93, 158
26-30 Ağustos 1922 15, 187
1876 Anayasası 21, 85, 88
1877-78 Osmanlı-Rus Harbi 62
1878 Berlin Kongresi 33
1924 Anayasası 22, 85, 87, 89

A

ABD 13, 65, 155, 165, 180, 181, 224, 253, 281
Abdülaziz 171, 177, 238
Abdülhamid II 5, 20, 22, 30, 31, 32, 39, 149, 170, 197, 217
Abdülmecid 177, 180, 191, 192, 193, 238
Abdülmecid Efendi 191, 192, 193
Adalet Partisi 242
Adriyatik 14, 30
Afyon 128, 184
Ahmed Vefik Paşa 21
Ahmet Cevdet Paşa 282
Ali Fethi Bey 35
Ali Fuat Cebesoy 25
Almanya 39, 48, 56, 57, 60, 61, 90, 92, 116, 138, 149, 153, 163, 167, 170, 201, 204, 208, 209, 224, 230, 238, 245, 246, 247, 250, 252, 253, 254, 260, 262, 275, 277, 279, 280, 281
Amasya Tamimi 70, 92, 141
Amerika 18, 98, 100, 222, 263, 285
Anadolu 24, 25, 26, 39, 40, 62, 65, 70, 71, 77, 78, 79, 80, 82, 89, 90, 92, 93, 94, 98, 100, 101, 104, 105, 109, 111, 112, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 132, 134, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 150, 151, 162, 167, 187, 188, 191, 206, 243, 269, 270, 271, 273
Anadolu Hareketi 138
Anadolu Hükümeti 105, 115
Ankara 16, 21, 22, 46, 51, 65, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 102, 103, 109, 111, 112, 113, 115, 121, 122, 128, 131, 132, 142, 144, 146, 149, 151, 155, 157, 167, 170, 172, 173, 184, 185, 192, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 210, 211, 217, 218, 223, 226, 229, 246, 252, 258, 277
Ankara Antlaşması 5, 97, 109, 115

Ankara Hukuk Mektebi 202, 203, 207, 218
Ankara Hükümeti 46, 97, 132, 146, 149, 157
Ankara Musalahası 128
Ankara Üniversitesi 4, 21, 155, 201, 202, 203, 207, 217, 218
Antalya 97, 143
Antep 77, 97, 104, 109, 115
Arabistan 51, 214, 222
Arnavutluk 182, 243
Atatürk bkz. Mustafa Kemal Atatürk
Avrupa Birliği 39
Avusturya 30, 34, 37, 57, 95, 116, 117, 127, 137, 138, 148, 149, 153, 171, 175, 208, 233, 241, 255, 257, 260, 270, 275, 276
Avusturya-Macaristan 95, 137, 138, 148, 149, 175, 255, 270
Azerbaycan 59, 121, 128, 155, 195, 255, 262, 264

B

Bab-ı Âli 21
Bağdat 74, 167, 224, 225
Balkanlar 19, 20, 36, 37, 38, 39, 47, 132, 190, 208, 210, 211, 225, 238, 243, 249, 252, 254, 261, 269, 270, 283
Balkan Savaşı 27, 37, 39, 40, 41, 44, 58, 62, 74, 131, 233
Basra 167
Batı Anadolu 24, 105, 111, 129, 145, 188
Batı Bloku 117
Bayar, Celal 157, 158, 243, 282
Bayur, Yusuf Hikmet 157, 158
Belçika 241
Bell, Gertrude 212, 214, 215
Berlin 4, 30, 33, 58, 100
Berlin Kongresi 30, 33, 100
Beyrut 27, 32, 36
Bilkent 4
Bingazi 34
Birinci Dünya Savaşı 5, 19, 28, 35, 44, 45, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 71, 73, 74, 77, 95, 100, 104, 105, 111, 125, 127, 134, 137, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 163, 165, 167, 172, 175, 176, 194, 215, 229, 231, 232, 238, 250, 251, 260, 261, 269, 273, 276, 277, 278, 280
Birleşik Devletler 13, 180
Bolşevizm 88, 280
Britanya 16, 17, 21, 33, 55, 59, 68, 70, 71, 77, 78, 81, 97, 98, 106, 113, 115, 117, 118, 128, 136, 163, 165, 187, 190, 208, 212, 213, 216, 222, 224, 230, 257, 258, 263
Budapeşte 133
Bulgaristan 30, 39, 40, 58, 92, 98, 137, 186, 209, 246, 261, 276, 278
Bursa 124, 143
Büyükelçi 152, 211, 253, 262, 277, 278
Büyük Millet Meclisi Hükûmeti 75, 83, 89, 102, 103, 109, 114, 115, 121, 142, 151, 157,

C

Calthorpe (Amiral) 136
Cami Bey 35

Cemal Paşa 77, 241
Cenova 14, 15
CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) 225
CHP bkz. Cumhuriyet Halk Partisi
Churchill, Winston 52, 214, 251, 263, 275
Cicero 11
Cumhuriyet Halk Partisi 242, 282, 283, 284, 285

Ç

Çanakkale 5, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 74, 94, 116, 179, 233
Çukurova 77, 104, 109

D

Damat Ferit 71, 77, 78, 81, 96, 141, 146, 149
Demokrat Parti 22, 224, 282, 283, 285
Derne 34, 36
d'Espèrey, Franchet 78, 81, 113, 115, 117, 118, 121, 150
Devlet-i Âliyye 99
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 4, 6, 21, 144, 202, 203, 205, 206, 236
Doğu Avrupa 227, 245, 276, 286
Doğu Cephesi 102, 104, 233
Dörtlü Takrir 282
DP bkz. Demokrat Parti
DTCF bkz. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Düyun-u Umumiye 37, 97

E

Edirne 38, 40, 41, 74
Edirne istirdadı 41
Ege Adaları 15
Enver Paşa 40, 44, 45, 55, 57, 73, 100, 153, 232, 235, 257, 270
Ermenistan 74, 75, 80, 95, 102, 104
Erzurum 74, 77, 87, 90, 100, 103, 140, 184
Esad Paşa 41
Etnik-i Eterya 39

F

Falih Rıfkı Atay 6, 241, 244
Ferid (Tek) Bey 121
Fevzi Çakmak 87
Fındıklı 88
Filistin 71, 137, 222, 241, 244
Floransa (Toscana) 14
Fransa 5, 33, 34, 52, 53, 56, 70, 75, 78, 79, 81, 95, 97, 98, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 127, 128, 133, 134, 136, 148, 157, 158, 160, 162, 165, 167, 169, 171, 172, 213, 221, 222, 227, 245, 250, 253, 257, 259, 275, 278, 281
Fransız İhtilali 11, 14, 15
Fuad Köprülü 205

G

Galatasaray 4
George, Lloyd 68, 78, 95, 98, 123, 142, 152, 158, 163, 214, 275
Girit 182, 187
Günaltay, Şemsettin 242

H

Habeşistan 32
Haliç 33, 62

Halk Partisi 282
Hatay 116, 160, 225
Haydarpaşa 29, 137
Helenizm 62, 98, 107
Hindistan 65, 95, 190, 243, 271

I
Irak 18, 44, 71, 74, 137, 222, 224, 225

İ
İkinci Dünya Savaşı 6, 17, 18, 20, 23, 24, 37, 47, 48, 56, 61, 96, 131, 165, 176, 190, 210, 211, 224, 225, 235, 247, 250, 252, 254, 262, 264, 271, 275, 277, 278, 281, 283
İnalcık, Halil 24, 197, 201, 204, 205
İngiltere 14, 33, 50, 51, 52, 53, 60, 66, 68, 78, 80, 81, 82, 95, 97, 98, 101, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 127, 148, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 165, 167, 170, 212, 214, 224, 245, 250, 251, 253, 254, 271, 275, 281
İnönü, İsmet 5, 6, 43, 44, 46, 105, 106, 107, 108, 128, 139, 199, 208, 210, 243, 245, 246, 250, 251, 263, 279, 280, 282
İran 91, 92, 137, 206, 222, 223, 224, 225, 233, 238, 253, 256, 258, 269, 282
İskenderun 116
İspanya 263, 278, 280
İstanbul 4, 5, 15, 16, 17, 21, 22, 36, 38, 40, 46, 50, 51, 52, 62, 63, 64, 67, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 88, 92, 93, 94, 95, 97, 108, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 127, 137, 139, 140, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 157, 173, 177, 184, 188, 192, 194, 197, 201, 202, 203, 207, 212, 215, 223, 224, 228, 230, 237, 242, 243, 244, 252, 260, 261, 271, 276, 277, 278
İstanbul Hükümeti 16, 75, 78, 80, 157, 212
İstanbul Üniversitesi 197, 201, 202, 228
İstiklal Savaşı 25, 28, 35, 43, 44, 46, 48, 73, 75, 76, 87, 89, 103, 104, 105, 106, 171, 183, 184, 231, 232, 233, 238, 266
İsveç 90
İtalya 32, 33, 34, 37, 78, 79, 80, 92, 96, 97, 113, 117, 118, 119, 124, 146, 157, 158, 165, 209, 226, 238, 246, 247, 248, 278
İtilaf Devletleri 16, 28, 52, 65, 75, 106, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 124, 125, 127, 145, 151, 152, 154, 162, 165, 187, 188, 232, 257
İttihat ve Terakki Cemiyeti 16, 31, 32, 41, 69, 70, 83, 117, 138, 163, 208, 212, 242, 243
İyonya Cumhuriyeti 187
İzmir 25, 27, 43, 60, 64, 77, 81, 97, 98, 111, 124, 129, 140, 141, 142, 143, 164, 167, 184, 190, 223, 243, 261, 262
İzmir İktisat Kongresi 262

J
Japonya 145, 157, 281
Joffre, Joseph 45
Jön Türkler 20, 21, 49

K
Kadıköy 62, 63
Kafkasya 71, 100, 182, 253, 261, 264, 269
Kahire 211, 263, 264, 276
Kansu 16, 104, 170
Kanuni Sultan Süleyman 100
Karadeniz 68, 71, 139, 149, 160
Kastamonu 173
Kaya, Şükrü 279
Kayseri 90, 139, 196
Kıbrıs 15, 26, 33, 255
Kırım 13, 73, 117, 182
Kırım Hanlığı 13
Konya 25, 83, 90, 167, 173
Koraltan, Refik 282
Kuneralp, Sinan 278
Kurtuluş Savaşı 8, 28, 70, 71, 80, 105, 128, 129, 132, 141, 143, 144, 152, 164, 212
Kuzey Afrika 33, 34, 131, 145, 246, 247, 254, 281
Küçük Asya 38, 105, 106, 107, 111, 121, 125, 131, 142, 187, 188
Kürdistan 95

L
Lawrence, T. E. 6, 44, 212, 213, 214, 215, 216
Libya 32, 35, 37, 225
Londra 14, 66, 78, 95, 97, 113, 152, 249
Londra Konferansı 95, 97, 113, 152
Lozan 6, 16, 36, 46, 94, 124, 134, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 187, 189, 225, 249
Lozan Antlaşması 16, 148, 152, 159, 160, 164, 165, 167, 187
Lozan Üniversitesi Tören Salonu 162
Lübnan 116, 137, 244

M
Macaristan 95, 98, 137, 138, 148, 149, 151, 174, 175, 198, 208, 238, 255, 270, 278
Mahmud II 173
Makedonya 4, 20, 25, 26, 30, 243, 270
Manastır 26
Maraş 77, 97, 104, 109, 115
Marne 45, 56
Mazhar Müfit (Kansu) Bey 16, 104, 170
Meclis-i Mebusan 21, 22, 64, 80, 86, 88, 97
Medine 215, 222
Mekteb-i Mülkiye 6, 203, 207, 217
Menderes, Adnan 177, 282
Meşrutiyet 12, 15, 16, 21, 22, 31, 34, 92, 157, 163, 170, 171, 237
Meşrutiyet II 16
Metaksas, Ioannis 43, 60, 105, 107, 142, 276
Mezopotamya 20, 144, 155, 165, 206
Mısır 31, 35, 117, 147, 165, 246
Mimar Sinan 205
Misak-ı Millî 22, 80, 86, 88

Mondros Mütarekesi 74, 93, 117, 135, 163
Montrö Boğazlar Sözleşmesi 164
Moskova 4, 109, 121, 198, 221, 222, 243, 246, 253, 280
Muammer Kaddafi 12
Mudanya 15, 98, 124, 129, 143, 144, 152, 159, 162, 163, 170
Mudanya Mütarekesi 15, 98, 124, 129, 143, 152, 159, 170
Mussolini, Benito 153, 165, 247, 276, 278
Mustafa Kemal Atatürk 16, 126, 232
Musul 161
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 86, 87, 140

N

Namık Kemal 12
Napolyon 110
NATO 264
Nazi Almanyası 275
Neuilly Antlaşması 98

O

Orta Asya 259, 268
Orta Doğu 6, 18, 95, 208, 212, 213, 216, 222, 223, 224, 225, 241, 244, 253, 286
Osmanlı Devleti 21, 36, 54, 152, 166
Osmanlı İmparatorluğu 4, 7, 15, 27, 28, 37, 39, 116, 135, 169, 170, 172, 175, 222, 232, 256, 257, 266, 267
Osmanlı Meclis-i Mebusan 80, 97
Osmanlı Türkiye'si 11

P

Pakistan 190, 225, 271
Paris 66, 113, 118, 121, 151, 193, 219, 256
Peker, Recep 242, 243
Pera 62
Polonya 13, 14, 17, 230, 234, 275, 276
Prusya 270

R

Rauf Orbay 32, 104, 135
Rıza Nur 25, 157, 158, 159
Rodos 36
Roma 11, 13, 14, 24, 38, 90, 110, 111, 116, 127, 145, 164, 209, 243, 256, 266, 267
Roma İmparatorluğu 90, 145, 256
Romanya 209, 210, 246, 276, 278
Rönesans 164, 230
Rumeli 26, 28, 37, 38, 39, 40, 73, 130, 131, 186
Rusya 4, 14, 19, 20, 21, 39, 48, 50, 51, 56, 60, 71, 74, 99, 100, 102, 104, 108, 117, 121, 127, 128, 134, 137, 153, 154, 159, 162, 166, 170, 172, 182, 190, 208, 210, 214, 221, 233, 238, 246, 249, 250, 252, 257, 259, 261, 267, 269, 270, 277, 280, 281
Rusya Çarlığı 19

S

Sabiha Sultan 148
Saddam 18
Saka, Hasan 157, 158, 226

Sakarya Meydan Muharebesi 5, 109, 113, 114, 121, 128, 142, 183, 184, 185
Saltanatın kaldırılması 15, 16, 84, 93, 97, 145
Samsun 6, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 77, 103, 140, 141, 142, 184, 212, 271
Selanik 16, 27, 41, 74, 134, 261, 269
Serbest Cumhuriyet Fırkası 177
Serbest Fırka 228
Sevr Antlaşması 80, 115, 151
Sivas 16, 87, 90, 103, 104, 184
Siyonizm 20
Slovakya 198
Sofya 54, 74
Soğuk Savaş 39, 208
Sovyetler Birliği 48, 102, 209, 221, 224, 229, 245, 246, 253, 261, 264, 268, 275
Suriye 18, 115, 116, 137, 213, 214, 222, 241, 244
Suudi Arabistan 222
Süveyş Kanalı 165
Sykes, Mark 109, 213

Ş

Şehzadebaşı Karakolu 86
Şerif Hüseyin 44, 213, 214, 215, 216

T

Talat Paşa 42, 187, 243
Tannenberg 57
Tanzimat 4, 7, 8, 20, 21, 22, 64, 148, 172, 197, 200
Tanzimat Fermanı 7, 8, 20, 21, 22, 64, 148, 172, 197, 200
TBMM bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi
Terakkiperver Fırka 75
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 93, 103
Tobruk 36, 247
Topkapı Sarayı 4
Toynbee, Arnold 60
Trablusgarp 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 233
Trabzon 74, 103
Trakya 30, 38, 78, 80, 95, 96, 98, 134, 145
Trianon Antlaşması 98, 151, 255
Tunaya, Tarık Zafer 282
Tunus 31, 33, 35
Türkiye Büyük Millet Meclisi 15, 22, 43, 72, 83, 93, 94, 103, 109, 110, 114, 115, 121, 142, 145, 157, 171, 199

U

Ukrayna 198, 259
Ulus Meydanı 83
Urfa 77, 97, 104, 109, 115
Uşi Antlaşması 32
Uşi Şatosu 162

Ü

Ürdün 222
Üsküdar 62, 63

V

Vatan 12, 118, 182
Vefa 173
Venedik 13, 14, 15, 117
Venizelos 43
Mehmed Vahideddin VI. 145, 146

Viyana 4, 110, 139, 230, 241
V. Mehmed Reşad 148

Y

Yakın Doğu Kongresi 162
Yanya 41
Yemen 35, 42, 44, 215, 216, 249
Yıldız Sarayı 217, 218
Yugoslavya 30, 175, 209, 210, 211, 246
Yunanistan 30, 32, 37, 39, 40, 77, 78, 80, 81, 95, 96, 97, 98, 105, 107, 119, 121, 124, 128, 129, 131, 145, 150, 161, 164, 186, 187, 188, 190, 209, 210, 211, 246, 248, 262, 264, 276, 278

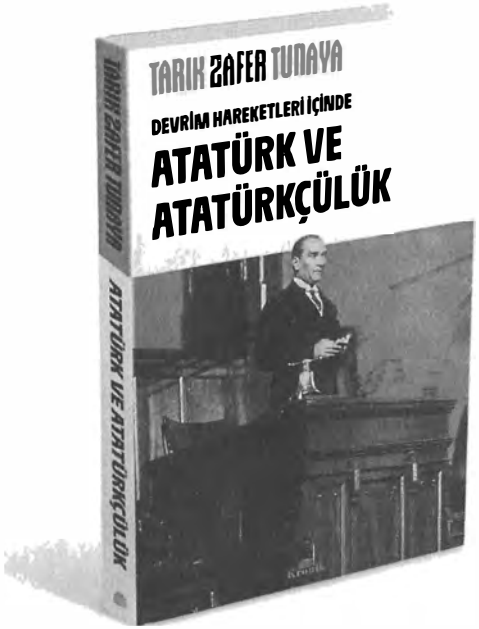
Z

Zübeyde Hanım 25

Atatürk ve Atatürkçülük

TARIK ZAFER TUNAYA

Yaşamı boyunca Atatürk'ü ve Türk Devrimi'ni incelemiş, Millî Mücadele'yi ve sonrasını tüm sebep ve sonuçlarıyla ele almış, değerlendirme yaparken, tarafsızlığını bilimin ön şartı saymış değerli bilim insanı, özellikle Meşrutiyet ve Cumhuriyet alanında çalışmalarıyla tanınmış hocaların hocası Tarık Zafer Tunaya'nın ***Atatürk ve Atatürkçülük*** kitabı Atatürk ve Cumhuriyet tarihine meraklı herkesin okuyabileceği bir başucu kitabı...

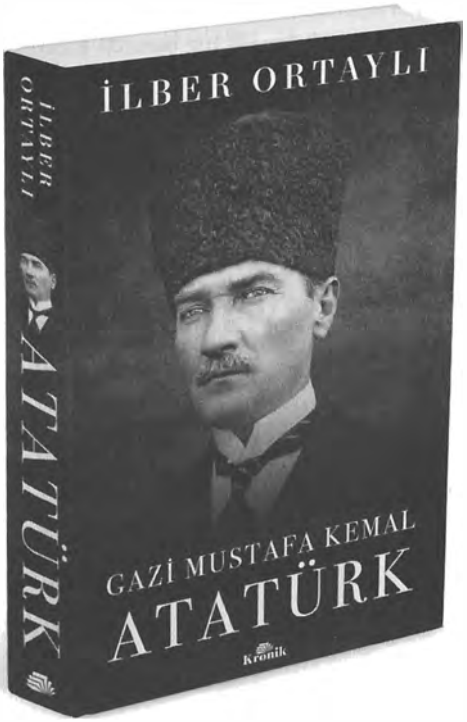

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

İLBER ORTAYLI

"Tarihin akışını değiştiren, ona mührünü vuran veya büyük tehlikelere mâni olan liderlere her memlekette rastlamak mümkün değildir. Atatürk dünya tarihinin nadiren gördüğü bir dehadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hiçbir mağlup milletin direniş göstermediği zamanda siviller ve askerlerle dünyaya meydan okumuştur."

İlber Ortaylı

İstiklal

SELİM ERDOĞAN

"1 Eylül-9 Eylül 1922 arasında Batı Cephesi'nde neler yaşanmıştır? Zaferin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden kılıcını kuşanmasına neden olan şey nedir? Yunan ordusunun yaptığı etnik temizlik ve sistematik yıkımdan sonra Türk'ü nasıl bir gelecek beklemektedir? İzmir yangınını kim çıkarmıştır? General Trikupis nerede ve nasıl esir alınmıştır? İstanbul ve Çanakkale'de İngilizlerle yeniden karşı karşıya gelen Türk Ordusu İstanbul'u nasıl tek kurşun atmadan geri almıştır? Bütün bu soruların cevapları Sakarya ve Büyük Taarruz kitaplarının yazarı Selim Erdoğan'ın İngiliz ve Fransız arşivleri başta olmak üzere, kullandığı kaynakları muharebe sahalarındaki çalışmalarıyla doğruladığı *İstiklal* kitabında.

İLBER ORTAYLI'NIN KALEMİNDEN
KURTULUŞ VE KURULUŞ YILLARI

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran insanlar basit maceracılar, küskünler veya kendine yer arayanlar değildir. Her birinin imparatorlukta komutan olarak, bürokrat olarak, münevver olarak seçkin bir yeri zaten vardı. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran insanların idealini takip etmemiz gerekiyor. Çünkü onlar devrin modası olan demokrasi düşmanlığına değil, kurdukları cumhuriyetin demokrasi niyetli bir devlet olarak devamına çalıştılar. Hepsini şükranla anıyoruz ve anmalıyız."

İLBER ORTAYLI

Cumhuriyet'in Doğuşu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın validesi Zübeyde Hanım'ın yeterince ilgilenilmemiş hayatıyla açılıyor. Atatürk'ün doğduğu ve askerlik mesleğine girdiği dönem olan II. Abdülhamid dönemi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'na girişimizden evvelki akil ses İsmet Paşa, fedakâr askerlerin savaşı Çanakkale, büyük bir direnişi örgütleyen Sultanahmet Mitingleri ile devam ediyor. 19 Mayıs 1919'da kurtuluşun ilk adımı atılarak "bitti" gözüyle bakılan bir millet yeniden diriliyor.

Zaferin başlama anının paşası Kâzım Karabekir, İstanbul'un işgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, ölüm fermanı olarak nitelendirilebilecek Sevr Antlaşması, Kars'ın kurtuluşu, İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara Antlaşması, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve tarihe altın harflerle kazınan bir Millî Mücadele tarihi... Saltanatın kaldırılması, bir kurucu antlaşma vazifesi gören ve pek çok efsaneye konu olan Lozan, cumhuriyet kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra inşa olunan Türklerin yeni devleti Türkiye Cumhuriyeti...

Cumhuriyetin en başarılı ve başarısız dönemleri hangileriydi? Demokrasi serüvenimiz nasıl ilerledi? Millî Mücadele'nin mirasına ne kadar sahip çıkıldı? Eğitim ve sağlık meselelerimize dair geleceğe umutla bakabiliyor muyuz? Halifelik, harf devrimi, On İki Ada, İkinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığımız gibi konuları nasıl yorumlamalıyız?

100 yıllık tarihimizin en hassas konularının en anlaşılır biçimde yorumlandığı ***Cumhuriyet'in Doğuşu***, kurtuluşun ve kuruluşun tarihini bir araya getiriyor.

Tarihi bizlere yeniden sevdiren İlber Ortaylı hocamızdan, cumhuriyetimizin 100. yılına unutulmaz bir armağan...

THG
0331552
VEI

Kronik

kronikkitap.com kronikkitap

ISBN: 978-625-6774-01-8

9 786256 774018